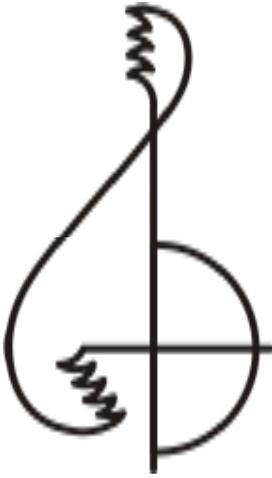

9
2011

НАША ЭПОХА

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Издается с мая 1934 года

Главный редактор

Ахсар КОДЗАТИ

Редакция

Ответств. секретарь, проза – Борис ГУСАЛОВ

Поэзия, драматургия – Казбек МАМУКАЕВ

Общественный совет

Руслан БЗАРОВ, Гриш БИЦОЕВ, Анатолий ДЗАНТИЕВ,

Станислав КАДЗАЕВ, Елизавета КОЧИЕВА,

Анатолий КУСРАЕВ, Камал ХОДОВ

Владикавказ, 2011

ЛИТЕРАТУРОН-АИВАДОН АЕМÆ АЕХСÆНАДОН-
ПОЛИТИКОН АЕРВЫЛМÆЙОН ЖУРНАЛ

Журнал цæуы 1934 азы майæ фæстæмæ

Сæйраг редактор
ХЪОДЗАТЫ АЕхсар

Редакци

Бæрнон секретарь, прозæ – ГУСАЛТЫ Барис
Поэзи, драматурги – МАМЫКЪАТЫ Хъазыбег

Журналы æхсæны уынаффæдон

БЗАРТЫ Руслан, БИЦЪОТЫ Гриш, ДЗАНТИАТЫ Анатоли,
КОСТЫ Лизæ, КЪАДЗАТЫ Станислав, КЪУСРАТЫ Анатоли,
ХОДЫ Камал

Дзæуджыхъæу, 2011

НОМЫРЫ ИС:

ХОДЫ Камал. Дæ рард адæммæ сфыдæх дæ, Хуыцау.
Æмдзæвгæтæ 5

ДЗАНТИАТЫ АНАТОЛИ: 70 АЗЫ

ДЗАНТИАТЫ Анатоли. Анахарсис. Трагеди 10

ХÆМЫЦАТЫ Албег. Хурсыгъд бæллицтæ.
Æмдзæвгæтæ 49

ХЪАУЫРАТЫ Дауыр. Уадындзæй гуырдатæ. Этюдтæ 58

ГАДЖИТЫ Илас. Ахмæты сюрприз. Радзырд 80

СФÆЛДЫСТАДОН БЫНТÆ

ТОХСЫРТЫ Къоста. Разныхас 92

БАСИТЫ Дзамболат. Æмдзæвгæтæ, фыстæг 93

ТОТРАТЫ РУСЛАН: 75 АЗЫ

ТОТРАТЫ Руслан. Чыныг рохуаты – культурæ
фæсдуар. Уац 104

ТАБОЛТЫ СОЛТАНБЕГ: 65 АЗЫ

БЗАРТЫ Руслан. Æцæг ирон лæг. Уац 117

МАХ ДУДЖЫ РАВДЫСТ 121

АИВАД, КУЛЬТУРÆ

Нывгæнæджы æнтыст 132

АРВИСТОН 134

ХОДЫ Камал

ДÆ РАРД АДÆММÆ СФЫДÆХ ДÆ, ХУЫЦАУ

(Зæрдæсасты рæнхъытæ)

1. ЗЫМÆГОН РАВГ

Тымыгъ тохынайы зары,
Здухы салд зыгуымы 'рхъистæ.
Дысон залты мит ныуарыд –
Зымæг зæххы саутæ систа.

Хуры уазал цалх уæззаугай
Тулы. Рухс кæны мынæгдæр...
Охх, ма зæрдæйæн йæ саутæ
Сисæг нæй – сæрд дæр, зымæг дæр.

1975.09.11

2. ИРÆТТÆ

Кæд базондзыстæм царды бонтæн аргъ?
Адзал – хъызт зымæг! – к'ъæсаргæрон ниуы...
Нæхи йеддæмæ никæй х'ъæуæм мах,
Нæхæдæг та нæ ауæрдæм нæхиуыл.

2003–2011.07.03

3. ЧЫРЫСТИЙЫ ФÆДОН

Уыдтæн хæлар Ирыстоны хуыздæртимæ.
Нæ уыдтæн знаг Ирыстоны æвзæртимæ.

2011.07.03

4. САБИДУГ

О детство! Ковш душевной глубли...

Б. Пастернак

Куы сфæлмæцын æлгъаг дам-думты мастæй,
Фæрнæйдзаг ми куы нал фæахсы цæст –
О, сабидуг, сыгъзæрин фестай, уастæн,
Мæ удлæууæн ды ваййыс уæд æрмæст.

Ды басгуыхтæ мæ цардвæндагæн рухс тын,
О, сабидуг – хъæдын бæх æмæ ехс...
Кæм-иу тылдысты, араугæ, мæ рустыл
Тæвд цæссыгтæ – ехх, уыцы дуджы фест.

Кæнынц фæдисхъæр уасджытæ сæударыл,
Бæтæхъойыхъæу тарф фынай кæны...
Ныллæгамад самандуркъул хæдзарæн
Йæ рудзынгæй гæзæмæ рухс кæлы.

О, сабидуг! Мæхи та дыл фæдзæхсын:
Фæллæд зæрдæйæн удæнцой æрхæсс.
...Харбызы хъапшау сатæг-сырх сæуæхсид
Уынын мæ фынты абон дæр ма æз.

2011.12.03

5. НЫРЫККОН КАТАЙ

...Аллоны зæнæг, карст кæрдæгау, рафтдзæн,
Ныфсæнцой нал у хистæрæн кæстæр...
Нæ иу саутæ нæма сисæм, раст афтæ
Уæззаудæр бæллæх баййафы нæ сæр.

Нæ цæстыты раз Æрдзысконд мæлыг
Æрдзедзыкка Зæххыкъори тæбыныл.
Ныр æрхауон – уæд æрхауон кæны.

Дæ рард адæммæ сфыдæх Дæ, Хуыцау.
Йæ тæригъæдтæ нал цæуынц Дæ быны...
Дæ бардуæгтæ нæм нал тæхынц хуындзау...
Æппæтфæлдисæг! Бахиз нæ хæрзбынай!

2011.10.04

6. МАСТЫ САХАТ

Дæлдæр ныххау, гæныстоны Ирыстон,
Цы мæрдтæм ма дæ фесафон мæхи?
Фæлидз дæуæй, фыдгулты астæу хит, –
Йæ тугдæппал æрбадид кæд мæ рыстæн.

Нæдæр дыл ис цæрæн, нæдæр – мæлæн,
Дæ хæхтæ не сты раст лæгæн ныфсдæттæг...
Дæ хуыздæр фыртты батыдтай «ызнæгтæй»,
Уæд буц фысым куыд басгуыхай мæнæн?..

Мæн аккагæй дæу не сфæлдыста æрдз,
Æви æз дæн æцæгæлон дæ зæххæн?..
Ныххау дæлдæр... Бæргæ 'нцон у йæ зæгъын...
Кæй риуыл ма кæндзынæн уæд æдзæм хъыг?
Кæй уарздзынæн, кæй æлгъитдзынæн æз?

1977

7.

Цæлхыдзаг хурмæ цæстытæ нæ лæууынц.
Ныккал тæрккъæвда!
Елиа, ныннæр!
...Æнæхъуаджы нæ рацардтæн уæлæуыл:
Хæлæрттæ – бирæ, знæгтæ та – фылдæр.

1990

* * *

Кæм кæнынц мæрдтæм æгæстæ хæлæг,
Куыд цæра ахæм «ног заманы» лæг!

2011.1505

ДЗАНТИАТЫ АНАТОЛИ: 70 АЗЫ

*Анатолийы фыд Алыксандр,
зындгонд скульптор.*

Анатолийы чызг Берта.

*Рахизырдыгэй галиуырдаэм: Анатоли, Гергиты Валери,
Махъоты Ацэмæз.*

АНАХАРСИС

Трагеди

АРХАЙДЖЫТÆ:

- Савли – скифты паддзах, Анахарсисы хистæр æфсымæр.
 Циллæ – Савлийы ус.
 Рея – Савлийы чызг.
 Тимн – Анахарсисы кæнгæ фырт.
 Эвандр – Савлийы æфсæддон фæтæг.
 Дæсны.
 Гнур – Анахарсисы марджытæй иу.
 Быдыргъ – Анахарсисы хуызы.
 Уари – хæстон маргъ.
 Грекъаг минæвæрттæ:
 1-аг минæвар.
 2-аг минæвар.
 1-аг хъахъхъæнæг.
 2-аг хъахъхъæнæг.
 1-аг хæстон.
 2-аг хæстон.
 Адæм – скифтæ.

Архайд цæуы скифты бæстæйы н. э. агъоммæ VI æнусы.

ФЫЦЦАГ ÆВДЫСТ

Савлийы галуаны кæрт. Бацæуæны лæууынц дыууæ хъахъхъæнæджы сæ æрцтыты æнцой. Æхсæв.

1 - а г хъахъхъæнæг (йæ ком ивазгæ). Цæй даргъ ныцци ацы ‘хсæв! Фæлæ табу Хуыцауæн, бон цъæхтæ кæны. Хуыссæг мыл пъæззыйау ныббадт. Ехх, ныр хъарм хуыссæны дзæбæх адаргъ у æмæ фынæй кæн, фынæй, фынæй!

2-аг хѡахъхъѡнѡг. Дѡ кѡѡхтѡ куы адаргъ кѡнай, уѡд фынайѡ дѡ мондѡгтѡ суадздзынѡ – ѡгѡр дѡр, ѡгѡр. Мѡй нѡ уыныс, мѡй?

1-аг хѡахъхъѡнѡг. Кѡм?

2-аг хѡахъхъѡнѡг. Куырм бадѡ? Арвил, ѡндѡр кѡм!

1-аг хѡахъхъѡнѡг. Ёз ѡй бѡргѡ уынын, фѡлѡ йѡм ѡз зынгѡ дѡр нѡ кѡнын.

2-аг хѡахъхъѡнѡг. Афтѡ дѡм цѡмѡн кѡсы, ѡмѡ дѡу нѡ уыны мѡй?

1-аг хѡахъхъѡнѡг. Дѡумѡ та афтѡ цѡмѡн кѡсы, ѡмѡ мѡн уыны мѡй?

2-аг хѡахъхъѡнѡг. Кѡд дын загътон, уыны дѡ, уый?

1-аг хѡахъхъѡнѡг. Уѡдѡ мѡйы кой цѡй дымѡгмѡ кѡныс?

2-аг хѡахъхъѡнѡг. Цѡй дымѡгмѡ куы зѡгъай, уѡд нын цыдѡр зѡгъынмѡ хъавы. Иугѡр афтѡ у, уѡд нѡ уыны.

1-аг хѡахъхъѡнѡг. Гъери-гъа! Хуыссѡгхъѡлдзѡгѡй дѡ сѡрызонд фѡцыд. Гъер хъуамѡ дѡуѡн цы зѡгъа мѡй?

2-аг хѡахъхъѡнѡг. Диссѡгтѡ! Кѡсыс, йѡ ськъатѡ нѡм куыд сѡрѡзта?

1-аг хѡахъхъѡнѡг. Кѡм?

2-аг хѡахъхъѡнѡг. Кѡм та цы хоныс?

1-аг хѡахъхъѡнѡг. Кѡм нѡм ныхъхъавыды мѡй йѡ ськъатѡй?

2-аг хѡахъхъѡнѡг. Уалѡ, скѡс, уалѡ! Нѡ уыныс, мѡйѡн цыма дыууѡ ськъайы ис, афтѡ дѡм нѡ зыны?

1-аг хѡахъхъѡнѡг. Зыны, ѡмѡ цы?

2-аг хѡахъхъѡнѡг. Нѡ уыныс, махмѡ сѡ ньыддардта, уый?

1-аг хѡахъхъѡнѡг. Цѡмѡн дѡм афтѡ кѡсы, махмѡ сѡ ньыддардта?

2-аг хѡахъхъѡнѡг. Махмѡ сѡ куы нѡ дарид, уѡд сѡ нѡ уыниккам. Иугѡр сѡ уынѡм, уѡд сѡ махмѡ ѡвзиды.

1-аг хѡахъхъѡнѡг. Пуй, ѡнѡрай скѡн дѡ мѡйы ськъатѡй! Зѡгъ, цы зѡгъинаг дѡ, уый. Лѡхур, ѡз дѡм хъусын, дѡ дзѡнгѡдайѡ мын мѡ хуыссѡг сур.

2-аг хѡахъхъѡнѡг. Кѡд ма нысан хатын, уѡд рѡхджы дѡ хуыссѡг хъѡдмѡ фѡлидздзѡн.

1-аг хѡахъхъѡнѡг (*зѡрдѡбынѡй ныззѡмбыдта*). Ехх, хуыссѡг, цѡй адджын дѡ, цѡй! Нуаз ѡмѡ хуыррытт кѡн! Цы ‘рцѡудзѡни зѡххыл, ѡз хуыссѡг ѡмѡ нозтыл мѡ къух цѡмѡй сисон, ахѡмѡй?

2- аг хъахъхъәнэг. Бафәлвар. Кәд дә Хуыцау фехъусид әмә дын айсид дә куывд әхцонән. Чи базондзәни, хуыцәуттәм цы фәндтә ис, уый?

ДЫККАГ АВДЫСТ

Ахсәв. Галуан. Савлийы хуыссән уат.

Савли (*райхъал, рабадт йә хуыссәны, тарстхуызәй кәсы талынг къуыммә*). Ау?! Уый ды дә, Анахарсис?! Арв – мæ уынәг, уымән уәвән нәй! Аендәрг дә әви цардәгас? Нә, нә, хәстәг мæм ма цу. Ләуу дә бынаты! Змәлгә дәр ма кән! Аез скифты паддзах дән. Кәд искәмәй тәрсын, уәд әрмәст цәугә мәрдтәй. Мәнә дәу хуызәттәй. Аез дын ацы къухәй хъама ныссагътон дә гәлхәрд зәрдәйы, ды та уәддәр удәгас дә, и!

Иннаә уатәй тыхстхуызәй рацәуы Циллә.

Циллә. Иунәг дә, мæ зынаргъ? Уәд кәимә у дә ныхас?

Савли. Иунәг дән әз? Хуыцау куы зәгъид! Нә уыныс Анахарсисы, мæ фидиссаг әфсымәры? Кәс-ма йәм, кәс (*амоны къуыммә*), йә цәстытә мæ ныццавта әмә әлгъаг худт кәны йә тугәйдзаг дзыхәй. Афтә кәны әрвылæхсәв дәр.

Циллә (*ракәс бакәс кәны*). Ам змәләг нәй, цәст дзы ницәуыл хәцы.

Савли. Зәронд кәныс, усай, зәронд, әмә дә фындзы бын дәр ницыуал уыныс.

Циллә. Хуыцауыстән, уый дә цәстытыл уайы. Ам змәләг нәй. Зәронды кой та уәгъды кәныс. Кәд ма исты зонын, уәд әмкъай-әмзәронд кәнәм. Дә хорзәхәй, әрсабыр у әмә бафынәй кән. Ацы бонты дәм бирә хъуыддәгтә кәсы, әмә дә тыхтыл фәцауәрд.

Савли. Аенхәлмә кәс, фынәй кәндзынән, мард мæм йә дәндәгтә зыхъхъырәй куы дара, уәд.

Циллә. Уый, әвәццәгән, ныгәнынмә аенхәлмә кәсы әмә йәхи буц кәны. Куыддәр фәдәлсыджыт уа, афтә йә дә фыны дәр нал фендзынә.

Савли. Кәд мын уайдзәф кәны, әмә уымән фәзыны ам? Аемә цы аххосджын дән әз йә мәләты? Зындисән кодта, мæ бон йә тәригъәдмә кәсын нал уыд, әмә йәм кард уый тыххәй систон. Фәндыди мæ йә удхарән кәрон скәнын. Йә мәләт

ын фæтагъддæр кодтон. Йæхи пайдайæн. Æмæ йæ фæстаг ныхас цы уыди, уый зоньыс? «Иугæр мæ маэлын хъæуы, уæд мæ маэлæт æрцауæд ме ‘фсымæры къухæй». Уыныс, уый мæ раст кодта йæ маэлæты размæ, куырдат, цæмæй тагъддæр фервæза, йæ удхарæй.

Циллæ. Мæ мой, æз дыл гуырысхо нæ кæнын. Фыдфынтæй фервæзынæн дæр ис хос. Марды номыл скæнæм æртытæ, хуыцæуттæн нывондæн – иу уæрыкк. Бафæрсын хъæуы дæсныый дæр, уæд зондзыстæм, сомбон нæм цы кæсы, уый.

Савли. Сомбоны тыххæй æгæртæ зонын ницы пайда у. Уæддæр дзы исты айвын нæ бон нæу.

Циллæ. Уæддæр нæзонынæй зонын хуыздæр у.

Савли. Ме ‘фсымæр мæ йæ удæгасæй сæрæнцой нæ уагъта, ныр мæ мæрдтæй бынтондæр мæ хъуырмаæ скодта, йæ сау æндæрг мæ фæдыл бафтыд. Удæгасæн гыццыл йæ рохтыл хæцыдтæн, фæлæ цы кæнон мардæн та? Мардыл паддзахы бар дæр нæ цæуы.

Циллæ. Анахарсис хуымæтæг æнцойсурæг нæ уыд. Уый хъавыди дæу дæ къæлæтджынæй расхойын, фæндыд æй æппæт скифтыл паддзахиуæг кæнын. Уыдон нывыл фæндтæ нæ уыдысты.

Савли. Канд дæуæй нæ хъуыстон уыцы ныхæстæ: тырны, дам, дæ бынатмæ. Ныр нæ дунейæ ахицæн, тæссаг нал у. Æмæ дын æргомæй зæгъын: никæд бафиппайдтон, мæ кæстæр æфсымæр паддзахиуæгмæ бæллы, уый. Иудадзыг йæ ныхас афтæ уыд: «Дæхи дард лас æлдариуæгæй». Бæргæ, уыцы фæдзæхст скифты хъусы куы бахизид, науæд дзы алкæй дæр, паддзах куы уайд, уый фæнды.

Циллæ. Мæ зынаргъ мой, дæ ныхæстæ куыд бамбарон? Æви, цы ‘рцыди, ууыл фæсмон кæныс?

Савли. Фæсмон та уанцон нæу. Цы ‘рцыди, уый æрцыди хуыцæутты фæндæй. Фæлæ цы нæ веййы, мыййаг хуыцæуттæн хыг куы уой, не ‘фсымæрыл æнæ аххосæй цытæ мысæм, уыдон!

Циллæ. Дæумæ байхъус, уæд де ‘фсымæр сыгъдæг зæд уыдис.

Савли. Нæ, зæд æй нæ хонын æз дæр. Фæлæ йæ азым æндæр у. Бирæ азты фæцард Элладæйы. Уым хорз зондыл нæ ныххæцыд. Æцæгæлон цард æмæ динæй йæ сæр разылди, ферох дзы фыдыбæстæ. Йæ къух систа нæ дин æмæ не ‘гъдауыл. Нæ хуыцæуттæй уæлдæр систа кæйдæр хуыцæутты. Хъуамæ йын куыд ныббарстаиккой уыдæттæ скифты хуыцæуттæ, и?

Циллæ. Чи зоны, ды раст дæ. Чи зоны, де ‘фсымæры зæрды нæ уыди дæ бынат байсын. Фæлæ йæ ахуырад æмæ йæ мæлгъæвзагæй йæхицæн скодта кады ном, скифта йæ нымадтой пехуымпарау. Бауырнæд дæ, бирæты бафæндыдаид уымæй паддзах скæнын. Зоныс æй дæхæдæг, стыр Савли дæр алкæмæн йæ цæстырухс нæу.

Савли. Уый афтæ у, хъыгагæн. Паддзахи худ мыл цы бон æркодтой, уæдæй мæ алыварс маргджын зокъотау сæ сæртæ сдар-сдар кæнынц фыдызнæгтæ, сау сынтытау æнхъæлмæ кæсынц, кæд мæ раппардзысты, уымæ; цæттæ сты туг калынмæ, бæстæ фæлдахынмæ. Афтæ у, гъе, паддзахи уавæр. Æндæр хъысмæт нæй мæнæн дæр.

Циллæ. Мæ сæрыхицау, де ‘фсымæр мард æрцыд, æмæ ныр дæ къæлæтджын æдас у, уый æнхъæл ма у.

Савли. Уымæй цы зæгъынмæ хъавыс?

Циллæ (*хъавгæ ныхасæй*). Рох дæ мауæд Тимн, Анахарсисы фырт.

Савли. Тимн нæ тугæй нæу, уый ме ‘фсымæрæн кæнгæ фырт у, стæй нырма хæрз æрыгон у.

Циллæ. Азтæ цæуынц, лæппу йæ кары бацæуы. Свæййы кадмондаг, тырны уæлдæрма!

Савли. Дæумæ гæсгæ, Тимн фæстагмæ ам...

Циллæ. Уæдæ куыд æнхъæлыс? Махæн хуыцау фырт нæ радта. Нæ дзæбæх чызг Рея искæдбон скифты сæргъы слæудзæн! Гъа-да-гъа. Фæлæ Тимн... Кæд йæ уæнгты скифаг туг нæй, уæддæр йæ бон у паддзахи бындар фестын.

Савли. Раст куы зæгъон, уæд ахæм хъуыды мæнæн мæ фæсонæрхæджы дæр никуы фæзынд. Æмæ дæм цы фæнд ис, усай?

Циллæ. Куыд цы фæнд? Цалынмæ нæ байрæджы, уæдмæ нæхи бахизæм кæйдæр дзæгъæлзадæй.

Савли. Бæргæ, фæлæ цы хуызы? Нæ бæстæй йæ фæсурæм, æмæ йæ мастæн хæсдзæн, фæстæмæ æрбаздæхын та хабар дæр нæу. Йæ фыдау ыл фат бадзæхст ласиккам, æмæ йæм къух нæ тасы... Тимн нырма æвзонг у, сыгъдæг.

Циллæ. Æз та уый зæгъын, æмæ ахæм хъуыддаджы бæззы цыфæнды фæрæз дæр. Фæстиат кæнын та фыдбылыз хæссы.

Æддейæ цæуы уынар. Адæм цæуынц хæстæгæй-хæстæгдæр. Хъуысынц хицæн хъæртæ: «Кад æмæ намыс Анахарсисæн!» «Æлгыст фæуæнт Анахарсисы марджытæ!» «Савли, тæрхон Анахарсисы марджытæн!»

Савли. Цәй хъәр у уый? (Тагъд-тагъд сысты йә хуыссәнәй, йә уәлә әрбаппары халат әмә кәсы әддәмә). Цыдәр знәт адәм. Мәстджын бардз. Ләгәрды ацырдаем, галуанмә. (Йә дирхъ әрбабәтты йә астәуыл). Хотыхджын әдасдәр у.

Циллә. Әрвон зәдтә, уә фәдзәхст нә бакәнүт!

Әрбацәуы Эвандр.

Эвандр. Арфә уын кәнын, скифты паддзах әмә әхсин! Райсомы дзуәрттә уын ахъаз кәнәнәт! Абон уыдзәни хур бон, арвил мигъы къәм нәй!

Савли. Уыйхыгъд нә галуаныл тыгуыртә кәнынц сау мигътә. Эвандр, чи сты уыцы адәм мә галуаны раз?

Эвандр. Мә паддзах, бәстәйы алы кәрәттәй адәм цәуынц Анахарсисы мардмә, фәнды сә әгъдаумә бакәсын. Бирә адәм кәм уа, уым та загъд әмә хъәләба дәр вәййы.

Савли. Цәуыл у сә хъәр? Цы та курынц адәм? Адәм сә дзыхыл хәцын нә фәразынц, әдзухдәр исты курынц.

Эвандр. Мә паддзах, адәмән әрәнцой нәй. Иутә дзурынц: Анахарсисыл цуаны фыдбылыз әнәнхъәләджы әрцыд; иннәтә тауыс кәнынц: мард әрцыди барәй, кәйдәр фәндәй. Иутә йә хонынц скиф, иннәтә зәгъынц, йә бәстә – Элладә, скифтән ницы бавәййы. Уәлдай цымыдис сә кәны, куыд әй бавәрдзысты, уый. Радзур-бадзур кәнынц, йемә иу ингәны кәй ныгәндзысты, уыцы амонд кәмә әрхаудзән, уый тыххәй.

Савли. Ацы бонты хъуамә уай уәлдай къәрцхъус, дә цәст сәм дар. Знәт адәм сә рохтә суадзынц, цы ракәной, уымә тырнынц.

Эвандр. Ма тыхс, мә паддзах. Әнувыд хәстонтә әрәвәрдтон алы тигъыл, сә разы стъәлфын дәр никәй бон у.

Савли. Змәнтджытән карз тәрхон кән. Әгәр чи тәлфа, уыдонән сә сәртә къуыр. Куыд у ингәны хабар?

Эвандр. Ингән цәттә уыдзән, йә уәлә сырәздзәни стыр обау, зәххыл чи нәма уыд, ахәм.

Савли. Уымәй раст кәныс. Хъәуы стыр әгъдау, парахат хәрнәг. Ныгәнәм хуымәтәг мард нә, фәлә паддзәхты туг әмә стәг, мә иунәг әфсымәры, стыр куырыхоны.

Эвандр. Әппәтдәр уыдзәни, ды куыд зәгъай, афтә, мә паддзах. Ноджы дын хъусын кәнын: әрцыди нәм минәвәрттә Элладәйә. Тынг сә фәнды дә фенын.

Савли. Цы сә 'рхаста, цы сә хъәуы?

Эвандр. Уый нæ зоньын æз. Зæгъынц, нæ фæндон, дам, æрмæст паддзахæн зæгъдзыстæм лæгæй-лæгмæ.

Савли (*хъуыдыты ацыд*). Æмгъуыд сын кæнын бонрæфтæм. Уæдмæ та минæвæрттæн, хъусыс, нæдæр цуаны кой, нæдæр Анахарсисы мæлæты хабар.

Эвандр. Уый дын мæ быгъдуан, паддзах. (*Хъавы ацæуынмæ.*)

Савли. Фæлæуу! Анахарсисы фырт Тимныл æрхæц, бакæн æй фидар агъуысты, сæвæр ыл фидар гуыдыр, сæвæр ын гæстæ, куыд нæ алидза, афтæ. Фæлæ дæ зæрдыл дар: йæ сæрæй æрду æрхауд, зæгъгæ, уæд райгонд у дæ сæрæй. Фæстæдæр базондзынæ, цы йын хъæуы, уый.

Эвандр. Куыд зæгъай, афтæ, мæ паддзах! (*Ацæуы.*)

Циллæ. Лæгай, æрхъуыды кодтай, Тимнæн цы кæнын хъæуы, уый?

Савли. Бæлвырд æй нæма зоньын, усай. Фæлæ нывыл тæрхон кæй уыдзæн, уый фендзынæ рæхджы.

ÆРТЫККАГ ÆВДЫСТ

Скифты бæстæ. Денджызон порты цур чысыл фæз. Дыууæ скифаг хæстоны тыхтæ-фыдтæй фæхæссынц тулдз фæйнаджытæй конд даргъ чырын.

1-аг хæстон (*тыхулæфт кæнгæйæ*). Охх-охх-охх! Æнæбай-райгæ скæной ацы тьоссайæ! Цы ис уагæры йæ хуылфы? Кæд мыййаг, дуртæ!.. (*Тыхамæлттæй зæхмæ æруагъта асыкк.*)

2-аг хæстон. Æрыхъуыстон, фæсфурдаг Элинтæ, дам, Савлийæн диссæджы лæвар æрбарвыстой Афинæтæй.

1-аг хæстон. Зынаргъ лæвар у, æви нæ, уымæн ницы зоньын, фæлæ нын нæ уд нæ хъуырæй кæй ласы, уый бамбæрстон.

2-аг хæстон. Кæд дзы, дæ загъдау, дуртæ ис...

1-аг хæстон. Базыдтон æй: дуртæ дзы ис! Æрмæст хуымæтæджы дуртæ нæ – хæзнатæ. Скифты номдзыд паддзахæн уæдæ хуыздæр цы балæвар кæндзынæ?

2-аг хæстон. Зынаргъ дуртæ куы уаиккой, уæд сæ махыл нæ баууæндыдаиккой.

1-аг хæстон. Уæдæ мæн æмæ дæуыл æууæнк нæй, зæгъыс?

2-аг хæстон. Хуыцауæй дын ард хæрын, а дунейыл мæнæй растдæр адæймаг нæй! Цыфæнды хæзнатæ дæр мыл баууæндæн ис.

1-аг хæстон. Æмæ цы?

2-аг хæстон. Куыд цы?

1-аг хæстон. Раст кæй дæ, уый тыххæй дын искуы исчи ронджы нуазæн радта? Кæнæ дæ рæстдзинадæй дæхицæн бынтæ скодтай?

2-аг хæстон. Куыиннæ стæй! Æппынæдзух каркау ныхбынæй, галау уæзæгæй фæкуыстон, фæлæ мæ бинонтæн мамæлайы къæбæр самал кæнын мæ бон нæ уыд. Æрмæст ма хæстыл ис зæрдæдарæн. Скифæн йæ дарæг чи у? Хæстытæ, стæртæ. Гъе, фæлæ хæст кæдæй-нырмæ нал уыд! Æнхъæлмæ кæсынæй йæм мæ цæстытæ ныуурс сты.

1-аг хæстон. Раст зæгъыс. Æнæ хæстæй скифæн йæ цард цард нæу. Суанг гуыппырсар тырын дæр æнæ хæстæй ныккука уыдзæни, зæронд хъебре дзы рауайдзæн. Гъемæ тæрсын, æз æмæ ды дæр, хæстмæ æнхъæлмæ кæсгæйæ ахæм хъебретæй куы агæпп ласæм.

2-аг хæстон. Æмæ дæм цы фæнд и? Цæмæй æрыгонæй баззайæм, уый тыххæй исты хос зоныс? Уæд та бавдæлæм æмæ нæ дыууæ – æз æмæ ды – Элладæйæн кæнæ Персæн хæст расидæм? *(Зæрдиагæй худы.)*

1-аг хæстон. Хорз у. Фæлæ уал Персырдæм авналыны разæй мæнæ ацы æлгъаг чырынæн расидæм хæст – хæйрæджыты амæддаг фæуа!

2-аг хæстон. Мæ бар куы уаид, уæд æй æз донбеттырты паддзахæн хуынæн арвитин. Мæ цæсты кæронæй дæр æй куыд нал ауынон!

1-аг хæстон. Уый дæр хорз, фæлæ дзы, цымæ, уæддæр цы ис, цы?

2-аг хæстон. Уæд та йæ байгом кæниккам? *(Фæйнæрдæм ахъахъхъæдта.)*

1-аг хæстон. Æмæ цы кæны? Иугæр нын утæппæт хъызæмæрттæ бавзарын кодта, уæд ныл Хуыцауы зæрдæ дæр нæ фæхуддзæни.

2-аг хæстон. Разы дæн.

1-аг хæстон. Уæдæ кæд разы дæ, уæд цырд февнал!

2-аг хæстон. Æз?

1-аг хæстон. Æз æви ды – цы уæлдай у? Дæуæн дæ кард мæнонæй фидардæр у. Чырын æнæхъæнæй гом кæнын нæ хъæуы. Æрмæст кæройнаг фæйнæгыл схæцæм æмæ зыхъхъыраей мидæмæ бакæсдзыстæм.

2-аг хæстон (*тынг гуырысхо кæнгæйæ*). Цæй, цы уа, уый уæд! (*Йæ кард сласта.*) Чырыныл фидар хæц, стæй нæ куыд ничи фена, уымæ дæ хъус дар. Эвандр нæ афтæмæй куы ‘рбайафа, уæд нæ гуырæй райгæ стæм!

1-аг хæстон. Ма тæрс, скиф æгъатыр дæр у, фæлдурæдж-джын дæр, фæлæ йын тæппудæй тас нæу.

Тыхтæ-фыдтæй иуцасдæр сыгом кодтой чырыны фæйнæджытæй иу.

2-аг хæстон (*тарстхуызæй*). Кæд калм у... Маргджын калм... Нæ рæдийын, Хуыцауыстæн!.. Фæлæ, цымæ, кæй бахъуыдис йæ марг? Мæн æмæ дæу нæ, ай-гъай... Фæлæ нæ цалынмæ ничи федта, уæдмæ сæхгæнæм чырын. (*Æхгæнынц æй.*)

Æвиппайды фæзынд Эвандр æмæ сабыргай бацыди сæ цурмæ.

1-аг хæстон (*дыккагмæ сабыргай*). Ацы чырыны калм ис æви нæй, уый нæ зонын, фæлæ нæм дыккъахыг калм кæй æрбаввахс, уый бæрæг у, стæй хуымæтæджы калм дæр нæ, фæлæ – маргджын.

2-аг хæстон (*фыццагмæ сабыргай*). Иу чидæр мын афтæ, хуыдалынджы, дам, сау гæды дæр фендзынæн, афтæмæй бонсихорафон йæ хицауы нæ федта.

Эвандр (*æрбаввахс, гуырысхогæнгæйæ*). Ам та цы ми кæнут, арцифтонг æмæ кардæлвæст гуышпырсартæ?

1-аг æмæ дыккаг хæстонтæ (*ныхас кæрæдзи дзыхæй исгæйæ*). Паддзах Савлийы галуанмæ чырын хæссæм грекъаг лæвæрттимæ... Чырын æгæр уæззау уыд æмæ... Зæхмæ нын æрхауд æмæ гæзæмæ базыхъхъыр. Гъемæ йæ мæнæ æхгæнæм.

Эвандр. Уæдæ, зæгъут, гæзæмæ базыхъхъыр æмæ йæ... ифтонг кæнут?.. И? Куыддæр чырын паддзахы галуанмæ бахæс-сат, афтæ наулаууанмæ ацæут, уым былгæрон нæ къухæйтæргæ нау лæууы, бахизут æм æмæ хицауан зæгъут: Эвандр нын нын афæдзы æмгъуыдмæ ам лæвар фæкусныны æмгъуыд рахаста.

1-аг æмæ 2-аг хæстонтæ. О уæздан Эвандр, мах сабийы бонтæй фæстæмæ Савли-паддзахы æфсады уыдыстæм. Ацы чырыны цыма... Иу дзырдæй, нæ паддзах тæссаг уавæры ис...

Эвандр. Дыууæ азмæ!..

1-аг æмæ 2-аг хæстонтæ. Мах... Дæ ныхмæ ницы зæгъæм, Эвандр. (*Систой чырын æмæ йæ уæззау къахдзæфтæгæнгæ ахастой.*)

ЦЫШПÆРÆМ ÆВДЫСТ

Сæумæрайсом. Фæз галуаны раз. Тимн рацæуы рохстæй, йæ уæлæ – саутæ. Йæ размæ тигъæй æрбазынд Рея. Лæшпу нæ уыны чызджы, фæцæуы иувæрсты, фæлæ йæм чызг сзурьы.

Рея (*фæлмæн бахудгæ*). Тимн, ме ‘фсымæр, хуыцæутты хорзæх – дæ хай! Цæуыс, цæуыс, фæлæ ницы уыныс, цыма гæдыйы лæшпын дæ, афтæ. Акæс-ма, цы рæсугъд бон у, уымæ!

Тимн. Дзæбæхæй цæр, мæ уарзон хо. Рея, ныххатыр кæн, нæ дæ федтон. Æниу лæг хурь дæр нæ бафиппайдзæн, дæ фидауц та йæхимæ æркæсын кæндзæн.

Рея. Бузныг дæ уæздан ныхæстæй, Тимн. Дæ уавæры, хур куы нæ уынай, уæддæр диссаг нæу. Нал ис дæ зынаргъ фыд, дæ зондамонæг. Фæлæ мæныл дæр хуыздæр бонтæ нæй. Нал и мæ фыдыфсымæр.

Тимн. Дæ хъыгыл хъыг кæнын, мæ зынаргъ, æндæр дын цы мæ бон у.

Рея. Æз дæр демæ хъыг кæнын, мæ удлæууæн.

Тимн. Æвæццæгæн, хуыцæутты бафæндыд Анахарсисы сæхимæ айсын. Йæ зонд хуыцæуттæн дæр уæлдайаг нæу. Фæлæ æз та куыд цæрон ныр? Нал ис уынафæгæнæг, нал ис ахуыргæнæг. Æнцон мын нæ уыдзæн! Æз абонмæ уый фæрцы цардтæн. Уый мæ хъомыл кодта, цышпар азы мыл куы сæххæст, уæдæй нырмæ. Уый мæнæн уыди мæ удыхæцæг. Ныййарæг дæр афтæ æнувыд нæ ваййы. Уый мæнæн уыди мæ дарæг, мæ сæрхъуызой, мæ хорз хæлар.

Рея. Анахарсисæн йæхицæн бинонтæ нæ уыд?

Тимн. Нæ уыд. Ус нæ ракуырда. Иу хатт æй фарстой, сывæллæттæ дæ цæуылнæ хъæуы, зæгъгæ. Уый сын дзуашп радта: «Сывæллæттæ бирæ кæй уарзын, уый тыххæй». Æз ын уыдтæн фырты бæсты, уый та мын уыди æцæг фыд. Цард нын ад нæ кодта æнæ кæрæдзи.

Рея. Мæгуырæг Тимн. Хæрзаг зын у ахсджиаг адæймаджы зиан?

Тимн. Æгæр зын, æгæр. Уымæй уæззаудæр хъыг нæй, Рея, нæй.

Рея. Бæгуыдæр, Анахарсис мæ тугхæстæг у, мæ фыдымады зæнæг, фæлæ йæ æрæджытæм нæ зыдтон. Уый балцы уыд, Элладæйы, æз куы райгуырдтæн, уæд. Ном дæр мыл уый сæвæрдта, уырдыгæй ардæм. Радта мын кадджын ус-хуыцауы ном – Рея.

Æцæг, мæ фыдæн фæндон нæ уыд ахæм ном. Уый æмгæрон нæ уадзы грекъаг æгъдæуттæ. Анахарсис нæхимæ куы ‘рбздæхт, уæдæй нырмæ йыл æнувыд уыдтæн. Бауарзтон æй зæрдиагæй. Уый дæр мыл узæлды æхсызгонæй. Суанг ма мын грекъаг æвзаг дæр амыдта. «Калимэра» – дæ райсом хорз, «корици» – чызг, «аврио» – сомбон. (*Грекъаг дзырдтæ дзуры гуылæвзагау, худы.*) Фыдуынд дзурын, нæ? Уыцы дзырдтæ мын бацамыдта Анахарсис. Мæ фыд куы базыдтаид, цытæ ахуыр кæнын, уый, уæд йæ маст рафыхтаид. Дзæбæх æфхæрд мыл æрцыдаид.

Тимн. Цæмæн? Цæй тыххæй?

Рея. Мæ фыд æгъдæуттыл фидар хæцы. Бирæ уарзы йæ фыдыбæстæ, æндæр бæстæтæ йæм нымады дæр не сты. Нæ зоннын, цæмæн, фæлæ йын уæлдай æнад у Элладæ. Фæдзуры, уым, зæгъгæ, адæм сты магуса æмæ буцхаст, сæ куыст – дзæнгæда цæгъдын æмæ сæн æнцъухын. Уый фæдыл арæх кодтой быцæу ныхас мæ фыд æмæ Анахарсис. Тимн, ды дæр уарзыс дæ райгуырæн бæстæ?

Тимн. Куыnnæ хъуамæ уарзон Элладæ, мæ райгуырæн бæстæ? Дунетыл уый тауы зонд æмæ уарзты рухс. Афинæтæ – ахуырад æмæ рухсады артдзæст. Элладæйы рантысти стыр поэттæ – Гомер, Гесиод, Анакреон.

Музæтæ, чи кæны сгуыхтæн мæлгъæвзагæй

кад æмæ намыс,

Сидын сымахмæ, ныззарут йæ номыл

уæ ныййарæг Зевсан!

Кад уа, æгад уа, цы бавзарынц фыд æмæ

хорзæй нæ сæртæ,

Алцыдæр стыр хуыцау Зевсы фæндонæй

æрцæуы æнæмæнг.

Зоны æдыхæн тых раттын, тыхджынæн –

йæ хъару ныссæттын;

Байсдзæн фæрныгæн йæ амонд, æвзæрæй

ыскæндзæни хицау;

Хъалы æркъæдз кæны уайтагъд, къуыпрагъæн

ысраст кæны й’ астæу, –

Алцы æнтысы æнцонæй куырыхон æрвон

цæрæг Зевсан!

Рея. Цы дзэбæх стихтæ сты! Ды сæ ныффыстай?

Тимн. Цытæ дзурыс! Æз афтæ фыссын нæ зонны. Уыдон стыр Гесиоды стихтæ сты, йæ кадæг «Куыст æмæ бонтæй». Мæ райгуыраен бæстæ æмбисонды рæсугъд у. Ехх, Олимпия! Йæ бахсæв – кæлæнтæ, йæ бонысцъæх – цинтæ! Уым дæсныадæй ерыс кæнынц нывгæнджытæ, сæ тых æвзарынц богæлтæ. Цас и Элладæйы кувæндæттæ! Уыдон сты хуыцаутты номыл конд. Сæ бардуæгтæ – Герæ, Деметрæ, Аполлон, Посейдон. Искæд фехъуыстай, Эфесы Артемидайы номыл цы аргъуан конд ис, уый кой?

Рея. Кæцæй! Ам уый хабар нæй. Æмæ чи у уый – Артемида?

Тимн. Бæркаддæттæг æрвон æхсин, Зевсы чызг. Бæстыл авд диссаджы ис, æмæ уыдонæй иу у Артемидайы аргъуан. Йæ царлаууы сæдæ дыууын авд цæджындзыл. Уыдон конд сты урс мраморæй, сæ дæргъ – ссæдз ивазны. Уыдон ын лæварæн æрхастой сæдæ дыууын авд паддзахы. Ис дзы бирæ статуятæ, барельефтæ, – уыдон æй кæнынц рæсугъд æмæ фидауджын. Аргъуан лаууы бæрзонд ран, йе ссæуæны ис æртæсæдæ æстай къæпхæны. Куы йæ фенис, уæд зæгъис: мæнæ арв æмæ зæхх баивтой сæ бынæттæ, ардæм æрхастой хуыцауттæ сæ царæнуат. Уырны мæ, дæ фыд Элладæ куы фенид, уæд æм хуыздæр цæстæй ракæсид.

Рея. Æдзух ын Анахарсис дæр уый дзырдта. Фæлæ мæ фыд фæзæгъы: «Кæд искæд Афинæтæм бафтон, уæд æрмæст кардæлвæстæй». Сæттын ыл, мæхи дæр фæнды Афинæтæ фенын. Тæхуды, дæ цæсты кæронæй йæм уæддæр бакæс!

Тимн. Æцæг зæгъыс? Æхсызгон хорз дыл æрцæуæд! Æмæ зын у, æнхъæлыс, дæ бæллиц сæххæст кæнын? Нæу. Æз дæ хонын хурджын Элладæмæ. Анахарсисы куы баварой, уæд ма æз дæр ам цы лаууон? Аздæхдзынæн нæхимæ, Элладæмæ. Ды та мемæ куы цæуай, уæд мæ худ фыр цинæй уæллаг арвмæ æшпардзынæн.

Рея. Элладæмæ цæуон?! Бæргæ, фæлæ мæн чи уадзы уырдаем? Мæ фыд мæ уый бæсты мæрдтæм барвитид, стæй ма дæу дæр.

Тимн. Цæмæн? Хо æмæ æфсымæрæн цæуылнæ ис балцы цæуæн?

Рея. Мæ дзэбæх Тимн! Арвай зæхмæ æрхиз. Æз æмæ ды не стæм иу мады зæнæг. Æз дын æфсымæр хо нæ дæн. Адæм цы зæгъдысты, æз æмæ ды балцы цæуæм, уый куы базоной, уæд?

Тимн (*æнкъард хъалæсæй*). Уый афтæ у æцæг. Адæм нæ дзырдаг фæкæндзысты. Дæ ныййарджытæ дын нæ ныббардысты. Уæд та...

Рея. Уæд та цы?

Тимн. Уæд та...

Рея. Цы, уæд та?

Тимн. Уæд та дын зæгъын æргомай: цы бон дæ фæдтон, уæдæй нырмæ мæхицæн нал арын бынат. Нал арын æнцой. Ницы уынын, ницы мæм хъуысы, мæ зонд дзæгъæлтæ кæны. Мæхицæй нал дæн, мæ сæнтты дæу уынын æрмæст.

Рея. Тимн! Цытæ дзурыс?!

Тимн. Рагæй дын цы зæгъинаг уыдтæн, уый. Фæлæ мæ ныфс нæ хастон. Ды – мæ цард, мæ бон. Мæ фыды фæстæ мæнæн ис иунæг амонд – Рея. Ды – мæ хурзæрин, мæ улафт, мæ царды цин.

Рея. Уый æцæг у? Афтæ у æцæг?! Куыд æхсызгон у ахæм ныхæстæ хъусын! Нырмæ сæ никæмай хъуыстон. Мæ дзæбæх Тимн! Мæ сагъæс дæр æдзух дæуыл ваййы.

Тимн. Сагапо!

Рея. Цы загътай? Анахарсис мын ахæм дзырд никуы амыдта.

Тимн. Сагапо! Æз уарзын дæу! Ныууадзæм ацы бæстæ, фæлидзæм Элладæмæ!..

Рея. Сабыр! Æнхъæлдæн, чидæр æрбацæуы.

Æрбацæуы Эвандр дыууæ хъахъхъæнджыты.

Эвандр. Тимн, паддзах Савли мæ бæрны бакодта дæу хъахъхъæнын. Анахарсисы æвирхъау мæлæты фæстæ ныхъхъуыстай дæхимæ, хъыгты уацары дæ, æмæ тæрсы дæ цардæн. Паддзах мын бафæдзæхста: «Тимны сæрæй æрду дæр куыннаæ ‘рхауа, афтæ». Мах дын ссардзыстæм æдас бынат. Нæ фæдыл раараст кæн.

Тимн ацæуы Эвандр æмæ хъахъхъæнджыты разæй. Рея тыхст æмæ тарстæй баззайы иунæгæй.

ФÆНДЗÆМ ÆВДЫСТ

Денджызон наулаууæн скифты бæстæйы. Дардæй зынынц цалдæр хæстон науы – скифаг тырысатæ сыл. Поджы грекъаг пæлæзджын нау. Фæзындысты 1-аг æмæ 2-аг хæстонтæ.

2-аг хæстон (хъынцъымгæнгæйæ). Ай замана нæу – дыууæ азы дæргъы наутыл хъеллау кæнæм!.. Паддзах Савли æмæ Скифты сæрвæлтау йæ цард рауæлдай кæнынмæ цæттæ чи у, уыцы скифаг нæрæмон хæстонты цагъайрæгтау науы фыййæгты уæлхъус сбадын кæн!.. Уый чердыгон ми у?

1-аг хæстон. Æмæ дæ чи бадын кæны фыййæгты уæлхъус?

2-аг хæстон (*дисгæнгæйæ*). Ау, Эвандр цы бардзырд радта, уый нæ фехъуыстай?

1-аг хæстон. Хъусгæ та йæ куынноæ фæкодтон, фæлæ кæд федтай, скиф йæхи къахæй цагъары бынатмæ бацыди, зæгъгæ? Цагъарты фарсмæ нау тæрыныл сразы уæвыны бæсты æз мæ риуы кард ныссаддзынæн!

2-аг хæстон. Ды куыддæриддæр хъуыды кæныс, æз дæр – афтæ, фæлæ цы чындæуа, Эвандры бардзырдæн æнæ æххæстгæнгæ нæй. Æххормаг зыд домбæйттæн нæ холыйæн куы баппарой, уымæй фæллоаг у.

1-аг хæстон. Æз дæр уымæ мæ былыцъарттæ нæ хæрын. Гъемæ афтæ бакæнæм: мæнæ ам, тæккæ былгæрон, нæ хæцæнгæрттæ æмæ нæ дзаума аппаратæм æмæ Эвандры баууæндын кæнæм, нæ бон нал у, бастадыстæм æмæ нæхи доны æппарæм, зæгъгæ.

2-аг хæстон. Афтæ ‘нхъæлыс, баууæнддзысты дыл?

1-аг хæстон. Æмæ ма сын æнæ баууæндгæ цы уыдзæн? Алы рæтты нæ агурдзысты, фæлæ ма нæ чи ссардзæн?

2-аг хæстон. Æмæ кæм бамбæхсдзыстæм?

1-аг хæстон. Былгæрон грекъаг нау кæй лæууы, уый зоныс? Сусæгæй йæм бабырдзыстæм æмæ трюмы бамбæхсдзыстæм. Нау былгæронæй куы адард уа, уæд нæхи равдисдзыстæм.

2-аг хæстон. Ды дæхицæй афтæ æппæлыдтæ, мæйдары, дам, сау гæды фендзынæн. Цæстæй куыд дæ, уый нæ зонын, фæлæ дæ цыма æрхъуыдыйы тыххæй ницы аирвæздзæн. Æз мæ дзаумæттæ ласын райдыдтон...

Дыууæйæ дæр сæ хотыхтæ ашпæрстой æмæ сæ дарæс ласынц.

ÆХСÆЗÆМ ÆВДЫСТ

Зал Савлийы галуаны. Савли сах бадт кæны йæ къæлæтджыны. Йæ галиу армыл – сæрак æрмкъух, бæстон ыл бады тугдзых маргъ Уари. Савлийы фæйнæфарс лæууынц æрцджын хъахъхъæнджытæ. Æрбацæуы Эвандр, нылæг æркувы паддзахæн.

Эвандр. Мæ паддзах, Элладæйæ нæм – минæвæрттæ.

Савли бады, цыма ницы фехъуыста, афтæ. Уари фæйнæрдæм акæстытæ кæны æмæ ныууасы.

Эвандр (*тæссонд хъæлæсæй*). Мæ паддзах, Элладæйæ æрвыст лæгтæ...

Савли дзæвгар рæстæджы кæсы дард кæдæмдæр, стæй æрæджиау фæхицæн æндзыг уавæрай.

Савли. Элладаёйы минæвæрттæ?! Фæлитойтæ, дыдзæсгæмттæ. Скифты хуыцауттæ бынсæфт фæкæнаент уыдоны дæр æмæ æгас Элладаёйы дæр! Сæ цæсгом куыд æрбадардтой ардæм? Кæд ме ‘фсымæры мæлæты æппæтæй аххосджындæр уыдон сты, уæд?!

Эвандр. Мæ паддзах, кæд афтæ у, уæд дыдзæсгæмттимæ цæй уынаффæтæ кæнæм? Сæ сæртæ сын акъуырæм, æмæ нын сæ уадæмдзу нау тæлæтæн баззайдзæн.

Савли. Раст зæгъыс, нæ уызджытæ хуыздæр аккаг не сты. Фæлæ нæ уæд æфсæст æмæ хъал грекь хондзысты уызæгхортæ. Тæппуды ном ныл сæвæрдзысты, хъæддаг варвæртæ æнæгарз лæгтыл сæ тых бавзæрстой, зæгъгæ. Нæ сын хъæуы æфсон дæттын. О, скифтæ æргом хæсты карз æмæ æгъатыр сты, фæлæ зонынц уызæгæн æгъдау дæттын, тæппуды ном сæ сæрмæ никуы æрхастой. Ёрбахон дæ минæвæртты, фенæм, къуыдипп Элладæ цы хъавы, уый.

Эвандр ацæуы æмæ уайтагъд æрбаздæхы Элладаёйы минæвæрттимæ. Уыдонæн сæ дыстыл саударæн бæстытæ. Ёрлæууынц дæрддзæф æмæ ныллаг æркувынц.

1-аг минæвар. Кад æмæ намыс – дæуæн, скифты паддзахæн, æппæтхъом Савлийæн! Элладаёйы адæм æмæ сæ фæтæгты номæй арфæ кæнæм дæуæн, цæр нын бирæ азты фæрныг æмæ зæрдæрухсæй.

Савли. Элладæ скифтæн кадджын сыхаг у. Мæ зæрдæ йын зæгъы æнцой æмæ амонд.

1-аг минæвар. Цытджын паддзах, тæфæрфæс дын кæнæм, де ‘фсымæр æвирхъауæй кæй фæмард, уый тыххæй. Йæ сыгъдæг уд дзæнæтон уæд. Ацы сау хабар куыддæр бахæццæ Элладæмæ, афтæ нæ рарвыстой ардæм, стыр зианмæ. Нæ нау цыдис æхсæвæй-бонæй æмæ æрлæууыд Пантикапейы.

Савли. Цинты цæут æмæ арфæгонд ут. Ёрцыд æнамонд хабар цуаны. Ме ‘фсымæр фæци дзæгъæл фаты амæддаг. Йæ уд система мæ хъæбысы, мæхи къухæй йын æрæхгæдтон йæ цæстытæ. Уæддæр ма зæгъын бафæрæзта: «Мæ мард макæй æфсон уæд, мæхæдæг дæн аххосджын». Йæ уд исгæйæ ма йæ ныхасыл бафтыдта: «Кæд мын æнæ мæлгæ нæй, уæд мæ мæлæт æрцæуæд æфсымæры къухтыл».

1-аг минæвар. О, уæздан Анахарсис! Дæуæй мæлæты раз дæр нæ фæрох дæ хорз æгъдау. Уымæн нæ бæстæйы стыр кад ис, мах æй нымайæм авд куырыхоныл. Уый Элладаёйы фæцарди дæс

æмæ æртиссæдз азы, йæхи ифтонг кодта мах зондæй, мах та – йæхи зондæй. Уый махæн бирæ хæрзты бацыд. Æрымысыди дурынгæнæн тæрх, сарæзта наууromæн къæпсыр (якорь). Элладæ уымæн сси дыккаг фыдыбæстæ. Йæ номыл иу сахары скодтам кувæндон, уым та...

Савли (*йæ дзырд ын аскъуыдта, мæстыгæрæй*). О, зонын æй, уым фыст ис ме ‘фсымæры ныстуан: «Сæ рохтыл хæц де ‘взаг, дæ гуыбын æмæ дæ мондæгтæн». Мах хуыцæуттæн нæ аразæм аргъуантæ. Алы скифæн дæр йæ хæдзар – йæ кувæндон æмæ кувы йæ хуыцæуттæм. Зæгъут, зæгъгæ, Анахарсисæн Элладæ сси дыккаг фыдыбæстæ. Рæдийут! Уый йын фыццаг уыд! Анахарсис Элладæйыл баивта йæ райгуырæн бæстæ, – æмæ гъе уым ис, гъе, йæ бæллæх! (*Минæвæрттæ кæрæдзимæ бакæсынц дистæнæгау.*) Махæн хъыг уыд, уæ зæхх, уе ‘гъдæуттæ æмæ уæ хуыцæутты нæхиуонтæй фылдæр кæй уарзта, уый. Суанг мæ иунаг чызгыл дæр сæвæрдта уæ ус хуыцауы ном – Рея. Чи зоны, йæ мæлæт æнæнхъæлæджы кæй æрцыд, уый дæр бынтон æнæнхъæлæджы нæ уыд. Чи зоны, уый нæ хуыцæутты цæф уыд, чи зоны, йæ мæлæт нæ хуыцæутты азарæй æрцыд.

1-аг минæвар. Фарн дæм дзурæд, паддзах. Æз зæгъын: Анахарсис æнувыд уыдис Элладæйыл, фæлæ æдзухдæр йæхи хуыдта скиф, скифты зæхх та – йæ райгуырæн бæстæ.

Савли. О, уый дзырдта, æз, дам, скиф дæн мæ уаг, мæ зондахæстæй нæ, фæлæ мæ равзæрдæй!

1-аг минæвар. О, фæлæ уæддæр фæдзæхста иудадзыг: алчидæр кад кæнæд фыдыбæстæн æмæ хъахъхъæнæд йæ артдзæст.

Савли. Уыдон сты философон дзæнгæда, дзырды цъæмæлтæ, æндæр ницы! Цы сты дзырдтæ? Сылгоймаджы хотыхтæ. Скиф та лæг у, йæ хотых – кард. Зæгъут-ма, Элладæйы æрвыст лæгтæ, ныхæстæй бæстæ æмæ зæххытæ байсæн ис? Нæй! Никæд! Æрмæст кард басæтты сахартæ æмæ адæмты.

Минæвæрттæ кæрæдзимæ фæрсæджы каст кæнынц. Дæргъвæтин паузæ. Æлхъывд уавæр.

1-аг минæвар. Бар нын ратт, паддзах, цæмæй дын зæгъæм нæ балцы нысан. Элладæйы адæм курынц; раттут нын Анахарсисы мард. Мах æй цыгимæ бавæрдзыстæм нæ зæххыл. Уæлдæр Совет уынаффæ кæны Афинæты бæсты астау Анахарсисы номыл кувæндон саразын. Элладæйы мах уе ‘фсымæры номæн æдзухдæр кæндзыстæм кад æмæ цыт.

Савли (*сысты маэстыйæ*). Уæ цæсгом та куыд бахъæцыд уый зæгъын? Уый къæйных ныхас у! Элладæйы æрвыст лæгтæ! Кæд уæ зæрды уыди мæнæн маст скæнын, скифты паддзахы бафхæрын, мæрдджыны зæрдæ скъахын, уæд равзæрстат рæстдзæвин фæрæз.

Дыууæ минæвары (*æмдзыхæй*). Нæ, нæ, стыр паддзах, уый æнхъæл ма у. Дæ зæрдæхъыджы бацæуæм, уый нæ фæсонæрхæджы дæр нæ уыди. Ныххатыр кæн, кæд дын æнæбары дæ риссæгтæ фæцагайдтам, уæд.

Савли. Марды тыххæй уæм цы фæндтæ ис, уыдон ныббаринаг не сты. Тæссаг у, уæхæдæг дæр мæрдтыл куы бафтат, уымæй. Фæлæ паддзах бараг у, æмæ ирвæзут йæ тæрхонæй.

Дыууæ минæвары. Бузныг, паддзах, мах дын табу кæнæм дæ уæздандзинадæн.

Савли. Ме ‘фсымæры бар уыди фыдыбæстæ æвзарынæй. Кæд скифты бæстыл йæ къух систа æмæ Элладæ равзæрста, уæд уый йæхи хъуыддаг уыд. Фæлæ махæн нæ мард нæхи ваййы. Æндæр никæй! Скифтæ лæгæн йæ удæгасæй йæ мардæн фылдæр кад кæнынц. Анахарсисы мах бавæрдзыстæм кадимæ, скæндзыстæм ын æгъдау, паддзахы æфсымæр æмæ разæгъды лæгæн куыд æмбæлы, афтæ. Йемæ ныгæд æрцæудзæни ссæдз фæсдзæуины, дыууиссæдз бæхы, хорз хотыхтæ, зынаргъ дзаумæттæ. Ныффæлдисдзыстæм ын, лæджы Мæрдты бæсты цыдæриддæр хъæуы, уыдон.

1-аг минæвар. Нæ бон уæлдай зæгъын ницы у, цытджын паддзах. Фæлæ нæ тынг фæндыди нæ зæххыл Анахарсисы ном æнусон скæнын. Ныр ма нæм иу ахсджиæг хъуыддаг ис. Анахарсисæн цот нæ уыд, æвæстаг у. Куы-иу æй фарстой, цоты кой цæуылнæ бакæныс, зæгъгæ, уæд-иу дзуапп радта: æз сывæллæтты бирæ уарзын, æмæ мæ нæ фæнды сабитæ мын уа, уый, уымæн æмæ мах цардау уыдоны цард дæр уыдзæн æрмæст удхар æмæ хъызæмар. Фæлæ де ‘фсымæрæн баззади кæнгæ фырт – Тимн, Анахарсис æй йемæ ракодта мах бæстæй ардæм. Тимн Элладæйы хъæбул у. Лæджы кары нæма бацыд. Паддзах, фæнды нæ тынг, немæ йæ райгуырæн бæстæм куы раздæхид, уый. Уым йæ бон уайд цæрын, йæ ахуыр дарддæр ахæццæ кæнид.

Савли. Зонын æй, ме ‘фсымæр хи хъæбулау уарзта йæ кæнгæ фырты, элладæйæг тыры. Ныр, магуыр, Тимн баззади сидзæрæй, тыхсы, рафт-бафт кæны, мæ зæрдæ тъæппытæ хауы йæ тæригъæдæй.

1-аг минæвар. Дзырд дын дæттын, паддзах, Элладæ Тимнæн уыздæн фыды хæдзар. Хайджын уыздæни цыт, рæвдыд æмæ уарзтæй.

Савли (*хъуыдыты ацыди*). Цытджын минæвæрттæ, мæ бон нæу разыйы дзуапп раттын. Анахарсис æмæ Тимн кæрæдзийы царайæ цардысты, кæрæдзийы куы нæ уыдтой, уæд сыл бон æхсæв нæ кодта, æхсæв та – бон. Сæ зæрдæтæн нæ уыди кæрæдзийæ атонæн! Ныр сæ иу куы ахицæн, уæд иннæуыл дæр талынг кæндзæн йæ рухс дуне. Зын у мæнæн, фæлæ мæ зонд, – скиф, паддзах æмæ æфсымæры фарн мæнæй домынц иунæг фæнд: æгъатыр мæлæт хъуамæ ма фæхицæн кæна æнувыд зæрдæты. Уырны мæ, Анахарсис йæхæдæг дæр сразы уыдаид мæ фæндоныл: уымæн æхсызгон уыздæн, йæ уарзон фырт æдзухдæр йемæ куы уа, уæд.

1-аг минæвар (*тыхстæй*). Кæд дæ раст бамбæрстон, уæд...

Савли. Иттæг раст! Тимныл æмбæлы Хуыцауы арфæ: æрцæудзæни мард æмæ ныгæд йæ уарзон фыдимæ. Иу хатт ма йæ зæгъын. Æнувыд фыд æмæ фырт сæ иуы мæлæты фæстæ дæр кæрæдзийæ куы нæ фæхицæн уой, уæд уый у раст æмæ æхцон хъуыддаг. Уымæй уæлдай, афтæ амоны скифты æгъдау дæр.

Савлийы фæндæй минæвæрттæ фæуыргъуыйау вæййынц.

Минæвæрттæ (*æмхъæлæсæй*). Ау, уый гæнæн куыд ис?! Куыд ис, нырма царды фыццаг къæхдзæфтæ чи кæны, уымæн тыххæй мæрдтæм арвитæн? Дæ фарн, дæ зæдыстæн, паддзах, хатыр нын уæд, фæлæ дæ курæм: ма бакæн уыцы æбуалгъ хъуыддаг. Табу дын кæнæм, æмæ Тимны махимæ рауадз!

Савли. Куыд?! Фыд æмæ фырты кæрæдзийæ фæхицæн кæнон? Æгъатыр хъуыддаг гъе уый уайд. Лыг у нæ фæндон, Тимн ныгæд æрцæудзæн йæ фыдимæ. Уый у мæн æмæ нæ адæмы фæндон. (*Сысты йæ къæлæтджынæй, ныхас ахицæн, зæгъгæ.*) Кæд Элладæйы минæвæртты бафæнда, уæд сын бар уыздæни мардæгъдаумæ кæсынæн. Зиан æфснайдзыстæм дыууæ боны фæстæ.

Эвандр хæстæг бацыди минæвæрттæм, æмæ йемæ рацæуынц залай.

Савли сæ фæдыл кæсы бæрзондæй. Арбацæуынц Циллæ æмæ Рея.

Циллæ. Æз æмæ Рея лæууыдыстæм фæрссаг уаты, дуар зыхъыр уыд, æмæ хъуыстам уæ ныхас. Лæгай, дæхи равдыстай, паддзахæн куыд æмбæлы, афтæ. Мах дæуæй уыдыстæм сæрыстыр. Ды уыдтæ зонджын æмæ арæхстджын, Анахарсисы хабар куы дзырдтай, уæд. Гæзæмæ йын фæфæлдæхтай йæ фæстаг

ныхæстæ. Уый загъта: «Иугæр мæн мæлын хъæуы, уæд мæ мæлæт æрцæуæд æфсымæры къухæй». Ды сæ рафæзмыдтай афтæ: «Кæд мæлын, уæд мæ мæлæт æрцæуæд æфсымæры къухтыл». Гыццыл фæзылдæй хъуыддаг разынди ног хуызы. Уый зонды æвдисæн у! Тимнæн дæр хорз фæрæз æрымысыдтæ. Лæг афтæ кæны.

Савли. О, фæлæ уæддæр тæригъæд у.

Циллæ. Цæмай? Фыд æмæ фырты баиу кæнын дæумæ тæригъæд кæсы? Ды паддзах дæ, паддзахи зæрдæйы тæригъæдæн бынат дæттæн нæй.

Рея. Тæригъæд кæнын худинаг нæу. Тæригъæд кæнын хуыцæуттæ дæр зонынц.

Циллæ. Дæуæн, мæ чызг, нырма раджы у дæ ныййарджытæн зонд амонын. Мах æй хуыздæр зонæм, худинаг цы у æмæ цы нæу, уый.

Рея. Тимнæй хуыздæр лæппу нæй, æвгъау у мæлынæн. Знон нæм зæрдæбын ныхас рауад. Æз ын дзырдтон нæ бæстæйы тыххæй, амыдтон ын скифты æгъдæуттæ; уый та мын фæдзырдта сæ Элладæйы диссæгтæ, хоны мæ йæ райгуырæн бæстæм.

Савли. Уарзон фырты йæ фыдимæ кæй ныгæнæм, уымæй кæнæм æххæст скифты æгъдау.

Рея. Мæ фыд, лæг марын хорз æгъдау у, кæд уарзты сæраппонд у, уæддæр?

Циллæ (*йæ чызгæн*). Мæ хæзнаты хæзна! Ды нырма гыццыл дæ. Нæ дыл æмбæлы афтæтæ фæрсын.

Рея (*йæ зонгуытыл æрхауы*). Мæ фыд, Тимнæн ма байс йæ цард. Арвæй нæм кæсы уарзты зæд Аргимпаса, курын дæ уый номæй, уадз ын йæ цард! Фаг нын у Анахарсисы мæлæт. Цæмæн æвзæры иу мæлæтæй ног мæлæт?

Савли. Мæ чызг, æз радтон бардзырд, æмæ Тимн йæ фыдимæ ныгæд æрцæудзæн. Байрæджы дын ис, мæ бардзырдæн ивæн нæй. Мæ гыццыл зæд, ракур дæ фыдæй æндæр исты, дæ фæндон уыдзæни æххæст.

Рея сысты æмæ кæугæйæ алидзы.

Циллæ (*йæ чызджы фæстæ мидбылты худгæ*). Рея сывæлон у нырма. Сывæллоны цæссыгтæ, æртæх хурмæ куыд сысы, уымæй тагъддæр хус кæнынц. Æниу мæм мæ зæрдæ афтæ дзуры, цыма нæ дзыкъы Тимныл æгæр æнувыд у.

Савли (*батыхсы*). Æнувыд, зæгъыс?! Цæмæн дæм кæсы афтæ? Уыцы ныхас дæ дзыкъы нikuыма схауд.

Цилла. Кæсын сæм, Анахарсис куы ‘рбаздæхт, уыцы бонæй нырмæ. Чызг æмæ лæппу уайтагъд кæрæдзийæн фæадджын сты. Нæ дзыкъыйæн æхсызгон уыд, æваст ын æфсымæр кæй фæзынд, уый. Уæлдай цин ыл кæны, Тимн дард æмæ диссаджы бæсты, хурджын Афинæты кæй райгуырди, уый тыххæй.

Савли. Дæлдзæх фæуæнт сæхæдæг дæр æмæ хурджын Афинæтæ дæр! Уыцы æнаккаг сахар бабын кодта мæ магуыр æфсымæры. Ныр та нæ гыццыл æхсины сайынц Афинæтæ сæхимæ?

Цилла. Мæнмæ гæстæ, сахар нæ, фæлæ Тимн. Нæ чызг ыл узæлы, сывæллон ног хъазæныл куыд узæлы, афтæ.

Савли. О, фæлæ, Тимн хорз у, æвзæр у, уæддæр нæ чызгæн æфсымæр æййафы.

Цилла. Бæгуыдæр, фæлæ, табу Хуыцауæн, иу туг, иу стæг не сты. Лæгай, æвæдза, хорз мадзал æрымысыдтæ нæ ног хæстæгæн – райс æмæ йæ арф бафснай йæ уарзон фыдимæ. Ныр ма нæ цы хъæуы? Нæ фæнд сæххæст кæнын. Фæлæ уæддæр дæсныы бафæрсын хъæуы. Хъуамæ зонæм, цы нæм кæсы, уый.

ÆВДÆМ ÆВДЫСТ

Савлийы уат. Æрбацауыныц Цилла æмæ дæсны, ус, йæ къухы – фæрсæн къæцæлтæ.

Цилла. Лæгай, æрбахуыдтон дæсныы. Ацы усæй хуыздæр дæсны æгас бæсты нæй. Дæсны та фæрсы хæрис къæцæлтæй.

Дæсны ус йæ сæрæй акувы Савлийæн.

Савли. Мæ цард мæнæн мæхи къухы ис. Никай бар цауы мæ хъысмæтыл! Стæй йæ хорз куы зоныс, мæн нæ уырны дæсныты ныхас.

Цилла. Ау, цымыдисаг нæу, сомбон ныл цы ‘рцаудзæн, уый зонын? Лæгмæ цы кæсы, уый куы зона, уæд дзы йæхи хъахъхъæндзæн.

Савли. «Зон дæ фидæн», – æнхæлдæн, афтæ-иу фæдзæхста мæ зонджын æфсымæр. Йæ ныхæстæй-иу бæгуы хъал нæ ныцци хуымæтæг адæмы раз.

Цилла. Æмæ цы? Цæуылнæ æххæст кæнæм мæ тиуы фæдзæхст? Йæхæдæг нал и, фæлæ нын йæ зонд истæмæн бæздзæн. Æндæр ницы, фæлæ де ‘фсымæры зонд агурын нæ хъуыд.

Савли. Гье уыцы зонд æй фесæфта! Æгæр цыргъ зонд! Сократ, Пифагор, Фалес, Анахарсис... Акæс уыдонмæ, зонды стъалытæ, куырыхонты куырыхонтæ! Бафæрс-ма сæ ныр, цы фæци уыцы зонд? Рæхджы бынтондæр уаллæтты хай бауыздæн.

Циллæ. Уæддæр хъысмæтыл æууæнк нæй. Зонын хъæуы, цы нын цæттæ кæны, уый.

Савли. Цæй, хорз! Кæд афтæ у, уæд фæрсæд. Стæй, лыстæг æркæс, уæд æз æмæ дæсны иу хъуыддагæй æмхуызон стæм.

Дæсны. Æз мæгуыр зæххон дæн. Цæмæй уон хъуамæ æмхуызон стыр паддзахимæ?

Савли. Уый дын æз зæгъдзынæн. Дæ бон у адæмы хъысмæттæ зонын, мæ бон та у хъысмæттыл мæ арм дарын. Гье уымæй стæм æмхуызон. Фæлæ хицæнтæ дæр стæм гье уымæй: ды сæ базоныс, æз та сыл кæнын æлдариуæг.

Дæсны та йæ сæрай æркуывта Савлийæн. Агъудæй систа йæ фæрсæн къæцæлтæ, – уысты лыгæгтæй иутæ сты даргъдæр, иннæтæ – цыбырдæр. Ахæццæтæ сæ кодта, стæй сæ æркалдта йæ къæхты размæ, æмæ сæм ракас-бакæс кæны. Афтæ бакодта æртæ хатты. Савли æмæ Циллæ æдзынæг кæсынц.

Циллæ. Цæй, дæсны, цы зæгъынц дæ къæцæлтæ?

Дæсны (Савлийæн). Мæ паддзах, бар мын ис, æцæг цы у, уый зæгъынæн?

Савли. Мах фæнды æцæгтæ зонын. Кæд мæ дæ ныхæстæ бауырной, уæд дын – зынаргъ лæвар, кæд нæ, уæд та – мæ карз фыдæх.

Циллæ. Цы уыныс, уый æргомай зæгъ.

Дæсны (сагъæсхуызæй равзар-бавзар кæны йæ къæцæлтæ... æрæджиау). Уынын егъау бæллæх. Паддзахы хæдзарыл æрцæудзæн егъау бæллæх.

Савли (мæстийæ). Цы лæхурыс уый, кæлæнгæнæг?!

Дæсны. Мæ паддзах, рæстдзинад зæгъын дæхæдæг домдтай. Æз мысгæ ницы кæнын, æз цы уынын, æрмæст уый дзурын.

Циллæ. Бауадз æй кæронмæ дзурын. Цавæр бæллæх уыныс, – зæгъ æй.

Дæсны. Стыр бæллæх, стыр зиантæ. Æрцæудзысты æрæгмæ нæ, фæлæ рæхджы. Уынын зиан, иу зиан нæу, паддзахы хæдзарыл æрцæудзæн æртæ марды.

Савли. Æртæ марды?! Æрра дзæнгæда! Кæй бон у паддзахы мыггагæй æртæ царды атонын?!

Дæсны (райв-баив кæны уистæ). Мæ цæстытыл уайынц æртæ

марды.. хәстәгәй-хәстәгдәр цауынц... саудалынг... сау тыхтә сынтытау әрбадынц паддзахы кьонайыл... фәлә, табу Хуыцауән, фәстаг уысм сә разы әрләууынц фарны тыхтә... уыдон ирвәзын кәнынц дыууә зианәй... фәлә дзы уәддәр баззад иу мәләт... уымәй ирвәзән нәй... уый нысангонд у...

Савли. Кәмән?! Зәгъ әй!

Дәсны. Дәуән, паддзах.

Циллә. Мәләт?! Мәләтәй паддзахән у тас? Нә, нә, уый гәнән нәй! Ды рәдийыс, сәнтдзәф ус, сайынц дә кьәцәлтә, ды мәнгтә дзурыс!

Савли. Куыд уәндыс афтә сайын ды!.. Чи сисдзән йә кьух мәнмә, Савлимә, скифты паддзахмә? Кәмә разындзән уыцы ныфс? Дә бон у, мә марәг чи уыдзән, уый ном зәгъын?

Дәсны. Йә ном сусәг у нырма, фәлә йә базондзынән әз... *(Ногәй та змәнты кьәцәлтә, йә цәстытә бацъынд кәны, йәхи-мидәг дзуры цыдәртә.)* Мә паддзах, әрвон тыхтә мәнән әргом кәнынц дә марәджы ном.

Савли. Дзур, чи у ме знаг! Ард хәрын нә хуыцау Папайә, чифәнды уәд, изәрмә дәр нә ахәсдзән йә цард.

Дәсны. Паддзах, де 'ртхьирәнтәй уыцы ләгән тас нәу. Уы-мән зәххон тыхтә ницыхъом сты, уый уәләрвты ис ныр.

Савли. Зәххон тыхтәй әдас у, зәгъыс? Уәләрвты ис? Чи у уыцы ләгмар, Хуыцау йәхәдәг?

Дәсны. Нә, мә паддзах, уый Хуыцау нәу, уый у Анахарсис... Дә мәләт әрцәудзән Анахарсисы кьухәй, дә марәг – дә мадызәнәг.

Савли *(исдуг сәццәйә аззайы, стәй йә зәрдә йе 'муд әрцәуы. әмә йыл бафты нәрәмон худәг)*. Анахарсис!.. Ха-ха-ха!.. Анахарсис!.. Әгъгәд, гәды кәләнгәнәг! Мә бон дәм нал у хъусын. Ау, цы мадзалай амардзәни мән мә мадызәнәг? Уый йәхәдәг мард әрцыд, әмә йәм әнхәлмә кәсы арф ингән әгәрон быдыры. Хорз куы фәрсис, уәд дын радтаин хорз ләвар, фәлә дә мызд уыдзән... Агъәц, бафәрс-ма дәхицән, фенәм, дәхи хысмәт куыд рауайдзәни, уый.

Дәсны. Уый гәнән нәй, паддзах. Дәснытә сәхицән нә фәрсынц, бәстә иннардәм куы фәлдәха, уәддәр.

Савли. Нә фәрсынц, зәгъыс? Уәдә әрмәст искәй сайын у сә куыст? Хорз, уәдә уыцы хәс исын мәхимә, әз дын базондзынән дә фидән. Куыд уынын, афтәмәй кәуинаг у. Уынын

бæллæх, æбуалгъы бæллæх, дæ сæр æй баййафдзæни тагъд. Гъей, хъахъхъæнджытæ!

Æрбауайыңц гæрзифтонгæй дыууæ хъахъхъæнджы.

Савли. Акæнут ацы цъаммары! Асхойут æй куыздæппарæн къæдзæхæй, нывзилут æй зыңдоны тармæ, уадз, æмæ судза йæ цæхæры. Уыныс, гæды хингæнæг, æз хуыздæр фæрсын дæуæй. Ды дзурыс мæнгтæ, æз – æцæгтæ. Дæ бон у фидæн зонын, мæ бон – æлдариуæг кæнын. Алчидæр йæхи куыст кæны.

Хъахъхъæнджытæ тыхласт кæныңц дæсныйы. Савли бацæуы къæцæлтæм, цалдæр дзы сисы æмæ сæм цымыдисæй кæсы.

Савли. Хæрисы къалиутæ... Мæлæт... Иууылдæр мæлинагтæ стæм... Хуыцауыстæн, искæд æз дæр амæлдзынæн, уый зонынæн стыр дæсны нæ хъæуы. Уый, райсом ног бон кæй ралаудзæн, уымæй уæлдай нæу. Адæймаг хуыцæутты хуызæн æнæмæлæт нæу, мæлæт иудадзыг йæ уæлхъус лæууы. Æз дæн скифты паддзах, фæлæ æнæмæлæт дæн? (Циллæйæн.) Зæгъ-ма, усай, æнæмæлæт дæн æз? (Эвандрæн.) Эвандр, куыд дæм кæсы, Дæ паддзах æнæмæлæт у? Æз сымах фæрсын, æнæмæлæт дæн?

Циллæ æмæ Эвандр ницы дзурынц.

Циллæ (æрæджиу). Мæнмæ гæстæ, дæ дзуапп йæхæдæг дзуапп дæтты йæхицæн.

Савли. Æхсин, фæбæлвырд кæн дæ хъуыды.

Циллæ. Æнæмæлæт чи у æцæг, уый, мæлинаг у æви æнæмæлæт у, уыдæттыл нæ мæт кæны.

Савли. Æндæр ныхасæй, скифты паддзах æнæмæлæт нæу, и? (Циллæ дзуапп нæ дæтты.) Цы бачындæуа, сылгоймаг дæр раст ваййы хаттæй-хатт.

ÆСТÆМ ÆВДЫСТ

Савлийы галуан. Зал. Егъау къалатийы бадæнхъæдыл бады Уари. Савли йемæ ныхæстæ кæны. Æрбацæуы Эвандр, лæууы къæсæргæрон, дзурын нæ уæнды.

Савли. Цæй, цы зæгъынмæ хъавыс!

Эвандр. Мæ паддзах, Анахарсисы уæлмæрд æмæ обауæн цы хъæуы, уыдон цæттæ сты, дæ бон у æварæн бон снысан кæнын.

Савли. Мардимæ кæй ныгæндзыстæм, уыцы бæхтæ æмæ фæсдзæуинты сбæлвырд кодтай? Фæлдисинæгтæн хотыхæй,

дзаумайæ цы хъæуы, уыдон цæттæ сты? Мацы дæ ферох уæд!..

Эвандр. Алцыдæр нын хыгъд æмæ нымад у, мæ паддзах.

Савли. Ме ‘фсымæримæ ингæнмæ чи цæуы, ахæмтæ разынд?

Эвандр. Куыннæ-ма! Анахарсисæн стыр кад уыдис адæмы цæсты. Æмæ бирæты фæнды йемæ барвæндонæй мæрдтæм бацæуын, – уый сын кад æмæ амонд у. Мах сын равзæрстам сæ хуыздæрты. Ноджы уый куы базыдтой, сæрнывонды бинонтæ дыууæ дугъон бæхы райсдзысты лæвар, уæд бынтон ныххæррæтт ластой.

Савли. Æмæ чи рахаста ахæм уынаффæ?

Эвандр. Дæ фыдæхæй фесæфон, мæ паддзах, де ‘вастæй уыцы уынаффæ мæхицæй рацыд. Бафхæр мæ, куыд дæ фæнды, афтæ.

Савли. Æфхæринаг дæ, фæлæ дын хатыр уæд, æгайтма дæм ахæм зонд разынд.

Эвандр. Бузныг, мæ паддзах, æз æдзухдæр – дæ лæггадгæнæг.

Савли. Мард æвæрдзыстæм иннæбон, фæссихор. Расид æнæхъæн бæстыл, саударæн кæй уыдзæн, уый. Хъæргæнæг арвит сыхаг адæмтæм дæр.

Эвандр. Уыдæттæ мæ быгъдуан уæнт, ды мацæуыл тыхс.

Савли. Цæй, цы ма зæгъыс?

Эвандр (*йæ ныфс нæ хæссы*). О мæ паддзах, кæд мын бар ратдзынæ, уæд...

Савли. Зæгъ, дæ зæрды цы ис, уый!

Эвандр. Мæ паддзах, мæ зæрды ис... мæн фæнды дæуæн лæвар раканын, фæлæ мæ ныфс нæ хæссын, тæрсын дæ фыдæхæй.

Савли. Лæвар? Цавæр лæвар?! Нæ зоныс, æз лæвæрттæ нæ уарзын, уый? Уыдон пайда никæд хæссынц. Кæддæр лæварæн райстон æрмæст ацы уари. Радта мын æй Урартуйы паддзах хæлары номыл. Мæ зынаргъ Уари рæстæгмæ бады ахæсты, кæд йæ хысмæт хуыздæр аккаг у, уæддæр. Фæлæ бабыхсæд. Хуыздæр бонтæ ныл скæндзæн, æмæ та уæд цуаны нæ рыгтæ ацæгъдзыстæм! (*Уаримæ.*) Уари, афтæ уыдзæн, и?

Эвандр. Мæ лæвар бынтон æнахуыр лæвар у. Уый ратдзæни ныфс æмæ ног тыхтæ.

Савли. Ныфс?! Æнамонд мæлинаг! Дæумæ афтæ кæсы, æмæ мæнæн, скифты паддзахæн, ныфс нæ фаг кæны?

Эвандр. Ныххатыр кæн, мæ паддзах, дæ хорзæхæй. Ныфс та куыннæ... æз афтæ нæ зæгъын... Мæ лæвар дæ, чи зоны, дæ мæт, дæ сагъæстæй чысыл фæцух кæндзæн.

Савли. Гъы, кæм и дæ лæвар? Кæм и уыцы диссаг?

Эвандр. Уый ам и, хæстæг, фæсдуар.

Савли. Каст цæмæ у, равдис æй!

Эвандр. Ныртæккæ, паддзах, цæстыфæныкъуылдмæ.

Эвандр ацæуы æмæ уайтагъд фæстæмæ æрбаздæхы, йæ разæй тулы быдыргъ. Быдыргъ у Анахарсисы фæлгонц, тыхт у грекъаг дарæсы. Йæ уындæй Савли фæуыргъуыйау ваййы.

Савли (*æрæджиау, тарст æмæ дисæй*). Уый чи у?! Цы у уый?!

Эвандр. Уый у де ‘фсымæр. Нæ, фæлæ йæ фæлгонц, йæ быдыргъ. Æз æй скæнын кодтон дæсны нывгæнæгæн. Рауад Анахарсисæн йæ тæккæ хуызæн. Æцæг, удæгас æфсымæрæй хъауджыдæр, гъай у тæссонд, мадзура æмæ коммæгас. Цыфæнды йын дзур. Куы дæ фæнда, уæд дзы хъаз, къахæй йæ цæв, къæрццытæ йæ кæн, йæ цæнгтæ йын здух, иу дзырдæй, дæ пырх ыл кал, æмæ дæ маст цæудзæн. Уырны мæ, æрхæсдзæни дын зæрдæнцой æмæ цин.

Савли (*æрзылдтытæ кодта быдыргъы алыварс*). Мæ мæгуыр æфсымæр! Цæрмыстыгъд æй бакодта. Йæ бакаст, йæ ас, йæ дарæс, йæ урс зачъетæ, суанг йæ уадулыл цы сау стъæлф ис, уый дæр, – йæ уынд, йæ конд, цардæгасæй куыд уыдис, афтæ. Эвандр, ды та, куыд зыныс, афтæ æдылы нæ дæ, зонд агурын дæ нæ хъæуы. Хуыцауыстæн, хорз лæвар мын ракодтай æцæг.

Эвандр. Мæ паддзах, æз – дæ лæггадгæнæг кæддæриддæр.

Савлийыл худæг бахæцыд, фæрстæхæлд кæны. Эвандр, адæргæй цы кæна, уый нал зоны.

Савли. Худæг мыл цæмæн бафтыд, уый зоныс? Афтæ мæм кæсы, цыма ме ‘фсымæр мард æрцыд, цæмæй арæст æрцæуа йæ фæлгонц. Æмæ чи нæ фæтæрсдзæн ацы быдыргъæй! Удæгасæй фестын кодтам мард, ныр та марды хъуамæ фестын кæнæм удæгас. О, фæлæ лæг амарын æнцон у, фæлæ мардæн цард раттын паддзахы бон дæр нæу. Зæгъ-ма, уыцы бон цуаны ме ‘фсымæр кæй фатæй фæмард? Кæмæн бахæс кодтай уыцы куыст?

Эвандр. Уый Гнур уыди, мæ паддзах. Ныфсхаст, хъайтар хæстон у, æцæг скиф. Зондзынæ йæ дæхæдæг дæр. Уый дæ фервæзын кодта киммерийæгтимæ хæсты. Тæхгæ-тæхын акъуырда, знаг дыл цы арц фехста, уый.

Савли. Ай-гъай, мæ зæрдыл лæууы. Анахарсисы тыххæй йын дæгтинаг уыдтæн сызгъæрин фæзгъæр. (*Рацу-бацу кæны быдыргъы раз.*) Ныр ме ‘фсымæр ногæй немæ ис. Хорз уайд уыдоны

иумæ фембæлын кæнын, марæг æмæ йæ амæддаджы. Цæугæ, Гнуры мын тагъд ам æрбалæууын кæн.

Эвандр. Хорз, мæ паддзах, ацы сахат ам уыздæн. *(Ацæуы.)*

Савли *(æдзæмæй зилы быдыргъы алыварс, хатгай æрлæууы, хъавгæ йæм бакæстытæ кæны, йæ къухмæ йын бавналы)*. Ме ‘фсымæр, удæгас дæ æви мард? Дæ мæлæтыл рацыд æрмæст цалдæр боны, фæлæ дæ мысын райдыдтон. Бæргæ, цардæн раздахæн куы уайд!

Æрбацæуыңц Эвандр æмæ Гнур. Савли æваст фæхъус вæййы.

Эвандр. Мæ паддзах, уый та дын Гнур.

Савли. О, Гнур, нæ хъайтар! Гнур, ды хорз хæстон дæ, рæстдзæвин фатæхсæг. Ды иттæг ныфсхаст разындтæ киммерийæгтимæ хæсты. Раппæлинаг дæ уый тыххæй. Æз дын загътон: кæд иу æхстæн Анахарсисы акъуырай, уæд дын – сызгъæрин фæзгъæр. Паддзахы дзырд фидар у. Мæнæ дæ сызгъæрин, уый дæ мызд у, айс æй, айс, æфсæрмы ма кæн. Ныр та мын радзур, Анахарсис куыд амард, уый тыххæй. Æз хъуамæ зонон хабар, цалынмæ мард нæ фæдæлсыджыт ис, уæдмæ.

Гнур. Ды уымæй мæн фæрсыс, паддзах?

Савли. Дæу, уæдæ кæй? Мæ хъустыл æрцыд иу хабар. Ды арæх дæхицæй æшпæлыс, мæ фат, дам, Анахарсисы афæлдæхта иу цæфæн.

Гнур *(сæрыстырæй)*. Уый афтæ уыд, паддзах. Æз дæ фатæхджытæн сæ хуыздæртæй дæн.

Эвандр. Мæ паддзах, хъуыддаг куыд уыдис, уый дын дæ зæрдыл æрлæууын кæндзынæн æз. Йæ хæд размæ сфæнд кодтай саг марын...

Савли. Дзур, хъусын дæм.

Эвандр. Цуанмæ рахонын кодтай Анахарсисы...

Савли. Цы уыдис дарддæр? Нæ йæ фæндыди цуан кæнын?

Эвандр. Загъта, цуаныл æнувыд нæ дæн, фæлæ мæ иугæр паддзах хоны, уæд...

Савли. Æууæндыд мыл, æфсымæрыл куыд æууæндыңц, афтæ, æууæндыд!

Гнур. Уый фæстæ... уый фæстæ бафтыдыстæм урс саджы фæдыл. Анахарсис уыди сурджытимæ. Æз æрæмбæхстæн пыхсыты, æнхъæлмæ кæсын. Анахарсис куыддæр фæзынд, афтæ йыл суагътон мæ сисджын фат... Мæхи æвдыстон афтæ, цыма уымæ нæ хъавыдтæн. Бæхæй куы рахауд, уæддæр ма йæ уд йæ

мидæг уыд. Æз æм базгъордтон, фæлæ уæдмæ ды дæ сау бæхыл нæ разы февзæрдтæ. Мæн рарвыстай, дæхæдæг йемæ баззадтæ. Уыдтон уæ иуварсæй. Дæ хъæбысы йæ æрбакодтай. Уый ма зæгъын бафæрæзта: «Мæнæн æфсымæры хъæбысы амæлын у æппæтæй хуыздæр амонд».

Савли. Афтæ загъта бæлвырд?

Гнур. Мæнмæ гæсгæ, афтæ загъта æцæг.

Савли. Уæдæ Анахарсис дæ фатæй æрцыди мард?

Гнур. Бæгуыдæр. Куыд бадзырдтам, афтæ.

Савли. Равдис-ма, цы ран сæмбæлди лæгыл дæ фат?

Гнур. Сæмбæлд йæ риуыл, зæрдæ чысыл фæивгъуыдтон.

Савли. Æмæ ды, мæнæ ды бакодтай уыцы хъуыддаг?

Гнур. Цавæр хъуыддаг?

Савли. Дæ къух кæмæ систай, уый зонис? Ме ‘фсымæрмæ, паддзахы æфсымæрмæ.

Гнур. Æз сæххæст кодтон дæ бардзырд, паддзах.

Савли. Ды, цъаммар мæлинаг, амардтай Анахарсисы, скифты куырыхондæры, æппæт дуне сæрыстыр кæмæй у, уый! Уæддæр ма дæхицæй æппæлыс?!

Гнур. Æз æххæст кодтон дæ бардзырд, паддзах.

Савли. Æххæст кодта мæ бардзырд!.. *(Сагъæс кæны.)* Мæ бардзырдимæ уыцы бон ды дæхи æнæхай фæкодтай хъайтары мæлæтæй. О, æз дын бахæс кодтон Анахарсисы фехсын. Фæлæ æнувыд æмæ хъайтар хæстон цæмæн сразы ис мæ бардзырдыл? *(Гнур цыдæр зæгъынмæ хъавы.)* Паддзахмæ фæстæмæ ма дзур! Мæ коммæ куы нæ бакастаис, уæд дын цы бакодтаин, уый зонис? Уырнæд дæ, мард æрцыдаис. Фæлæ уæд амардаис хъайтары мардæй, скифæн куыд æмбæлы, афтæ. Ныр дæр æрцæудзынæ мард, æрмæст хъайтарæй нæ, фæлæ лæгмарау. Ды мæ туджджын дæ, ды! Ныммæл, лæгмарæг! *(Фелвасы Гнуры цирхъ йæ кæрддзæмæй æмæ йæ рæхойы. Йæ къухы змæлдæй амоны хъахъхъæнджытæн мард ахæссын. Уыдон æй ахæр-хæр кæнынц æмæ ацæуынц. Дзуры Анахарсисы быдыргъмæ.)* Дзæнæтон у, ме ‘фсымæр, дæ туг дын райстон. Ныр дын Дзæнæты дуар гом уыдзæн. *(Эвандрæн.)* О, хæдæгай, ме ‘фсымæр мæм ма фæхъызæд, фæлæ райсом ныгæнæн æгъдауы нæ уыдзынæн, мæхи тынг æвзæр хатын. Зæгъ-иу адæмæн: паддзах рынчын у, уыны фыдфынтæ, йæ цæстытыл уайынц тæссаг æндæргтæ, йæ сæр тъæпшйтæ хауы, утæхсæн кæны йæ уæззау низтæй. Зæгъ-иу:

паддзах низзæронд æмæ ныххæррæгъ и. Мæнг нæ зæгъдзынæ. Афтæ у мæ уавæр бæлвырдæй. (Зынтæй бацæуы æмæ æрбады йæ къæлæтджыны.)

ФАРÆСТÆМ ÆВДЫСТ

Къаннæг хатæн Савлийы галуаны, нæй дзы рудзгуйтæ. Ам ахæсты ис Тимн. Бацæуæны лæууы хотыхджын хъахъхъæнæг. Хатæны ис æрмæст иу бандон æмæ тæрхæг. Тæрхæгыл æфхæрдхуызæй хуыссы Тимн. Æрбацæуы Рея.

Тимн (фесты йæ хуыссæнæй, æхсызгонæй). Рея! Мæ удлæууæн! Куыд дын бантыст æрбацæуын, ардæм куы никæй уадзынц?

Рея (худгæйæ). Паддзахи чызгæн зын ахизæн нæу цæлхдурты сæрты.

Тимн. Ацы къуымы лæзæрын иу бон æмæ иу æхсæв, хæрз иунæгæй. Нæ зонын, ам мæ дуарæхгæдæй цæмæ дарынц, уый. Цыма ахст дæн, афтæ. Ацы тар къуымæй мæн æддæмæ акæсын нæ уадзынц. Дон æмæ мын хæринаг æрбарвитынц хъахъхъæнæгæн. Цы хабар у, нæ зонын.

Рея. Мæ фыд тæрсы, куы алидзай, уымæй. Æмæ дæ баппæрстой ацы ныккæнды, ноджы дын сæвардтой къæрцхъус гæстæ.

Тимн. Æз алиддзынæн? Кæмæй? Кæдæм? Цæмæн?

Рея. Цы йын æмбарын æз дæр. Фæлæ зонын, дæуæн тынг тæссаг кæй у, уый. Æмæ дæ фæдзæхсын. Ам дæр уый тыххæй дæн.

Тимн. Тынг тæссаг?! Кæмæй? Кæй разы дæн аххосджын?

Рея. Табу Хыцауæн, аххосджын дæ ничи кæны.

Тимн. Кæд мæм ницы аххос ис, уæд мæм чи хъызы? Цæмæй мын у тынг тæссаг?

Рея. Дæ азым у, Анахарсисы фырт кæй дæ, уый. Кæд кæнгæ фырт дæ, уæддæр.

Тимн. Анахарсисы фырт?! Æмæ, дæ хорзæхæй, уым азымæй цы ис?

Рея. Комкоммæ азымаг, бæгуыдæр, нæ дæ, фæлæ, Анахарсисы фырт кæй дæ, уый тыххæй дæу хъавынц... тобæ, Хуыцау!.. дæу хъавынц марынмæ.

Тимн. Мæн хъавынц марынмæ?! Цæй фæдыл? Æвзæрæй кæмæн цы ракодтон? Кæй сæрмæ æрцыд ахæм æвирхъау хъуыды?

Рея. Тимн, мæ дзæбæх Тимн, афтæ сфæнд кодта мæ фыд, скифты паддзах.

Тимн. Дæ фыд, скифты паддзах?! О нæ хуыцæуттæ, тых мын раттут, науæд фæцæудзæни мæ зонд.

Рея. Цы дын æй æмбæхсон... Сæ фæнд у дæу амарын, дæу Анахарсисимæ баныгæнын. Æз æй фехъуыстон мæхи хъустæй. Мæ фыд Элладæйы минæвæрттæн дзырдта: Анахарсисы фырт Тимнæн кæнæм стыр кад, скифты æгъдаумæ гæстæ æрцæудзæни мард, æмæ йæ бавæрдзыстæм йæ фыдимæ. Уарзон фыд æмæ фырт хъуамæ мæрдты дæр иумæ уой.

Тимн. Уый хъæддаг ми у, æбуалгъ хъуыддаг!

Рея. Мæнмæ дæр афтæ кæсы, кæд дын уымæй фенцондæр уыдзæн, уæд.

Тимн. Элладæйы ахæм æгъдæуттæ раджы ныууагътой, скифтæ та нырма, куыд кæсын, афтæмæй варвæрты цардæй царынц. Æниу, куы ахъуыды кæнай, уæд..

Рея. Уæд цы?

Тимн. Хорз куы ахъуыды кæнай, уæд уæ рагон æгъдауы ис йæхи логикæ: хъуамæ мæлæт дæр ма хицæн кæна уарзон зæрдæты. Ахæм зонд æмæ æгъдауæн аргъ кæнын хъæуы. Ахъуыды-ма кæн дæхæдæг дæр.

Рея. Хуыцау мæ бахизæд ахæм хъуыдытæй!

Тимн. Зоныс, Рея, æз цæттæ дæн мæлынмæ. Анахарсисимæ мæрдтæм бацæуын мæнæн æцæгдæр кад æмæ ном кæны. Æдзух дæ фыд, дæ зондамонæг дæ фарсмæ куы уа, уæд ма дæ хуыздæр цы хъæуы! Дæ хорзæхæй, зæгъ дæ фыдæн, скифты паддзахæн: æз цæттæ дæн уыцы хъуыддагмæ, цæуын æм барвæндæй. Зæгъ ын: ма тæрсæд, æз никуыдæм лидзын.

Рея. Тимн, дæ зонд фæцыд? Зоныс, дæуыл мын исты æрцыд, зæгъгæ, уæд фæуыдзæни мæхи цард дæр.

Тимн. Рея, цытæ дзурыс уый?! Ды нырма æвзонг дæ. Ды афтæ рæсугъд дæ, æмæ хъуамæ, Хуыцауы фæндæй, æнусмæ царай.

Рея. Тимн, мæ хурзæрин, æз æнус фæцæрин æрмæст дæуимæ. Кæд мæлгæ, уæддæр дæуимæ. *(Æвдисы йæ армы кæй дары, ахæм гыццыл гоцъоби.)*

Тимн. Уый та цы у? Равдис-ма йæ.

Рея. Марг. Уымæй иу æртах адæймаджы дзыхъмард кæны.

Тимн. Кæм дын уыди марг? Уый хъазæн нæу.

Рея. Хъазгæ дзы нæ кæнын. Рахастон æй нæ хæдзарæй. Мæ мад æй дары арф æфснайдæй.

Тимн. Æмæ дæу цæмæн бахъуыд?

Рея. Мæн нæ, фæлæ мах. Кæд дæу марой, уæд нын иумæ мæлын хуыздæр нæ уыздæн?

Тимн. Дæу афтæ фæнды, цæмай æз æмæ ды марг баназæм?

Рея. Афтæ.

Тимн. Рея!..

Рея. Тимн, мæ зынаргъ, ма амæл æнæ мæн. Иунæгæй мæ ма ныууадз. Уадз æмæ нæ иумæ баныгæной Анахарсисы уæлмæрды. Анахарсис дæуæн дæ фыд уыди, мæнæн дæр æцæгæлон нæу, мæ фыды æфсымæр у.

Тимн. Рея, афтæ ма дзур. Анахарсис æгас куы уайд, уæд ын хъыг уаиккой дæ ныхæстæ.

Рея. Уæдæ цы бакæнæм?

Тимн. Нæ зонын, мæ сæрмæ хъуыды æмгæрон нæ цæуы.

Æрбацæуы хъахъхъанæг.

Хъахъхъанæг (Реямæ). Чызгæхсин, æрбацыдысты Элладæйы минæвæрттæ, фæнды сæ Тимнæн хæрзбон зæгъын. Æрбауадзон сæ, æви нæ?

Рея. Æрбацæуæнт.

Хъахъхъанæг ацæуы. Фæзынынц Элладæйы минæвæрттæ. Радæй хъæбыстæ кæнынц Тимнæн.

1-аг минæвар. Кадджын Тимн, мах æрбацыдыстæм дæуæн хæрзбон зæгъынмæ. Изæры нæ нау араст уыздæн Элладæмæ.

Тимн. Анахарсисы æвæрæн бонмæ цæуылнæ баззайут?

2-аг минæвар. Гæнæн нæй. Нæ бон нæу, стыр куырыхонимæ дæсгай адæймагты куыд ныгæнынц, уымæ кæсын.

Тимн. Куы ацæуат, уæд нæ фендзыстут, мæн куыд ныгæнынц, уый дæр.

1-аг минæвар. Зоныс, марынмæ дæ хъавынц, уый?

Тимн. Зонын.

2-аг минæвар. Æхсарджын Тимн! Куыд дзурыс афтæ æдыхстæй дæ мæлæтыл? Зон, Савли дурзæрдæ у, хатыр дын нæ уыздæн.

Тимн. Анахарсис нын амыдта: «Кæддæриддæр разы у дæ хъысмæтæй». Æз нæ хъаст кæнын мæ хъысмæтæй.

1-аг минæвар. Бирæ йын фæлæгъстæ кодтам, фæлæ, бæллæх, Савлимæ дзырд нæ хъары. Аргъ не скодта нæ курдиатæн. Æгъатыр паддзах рахаста æвирхъау тæрхон.

Рея. Æгъатыр паддзах – уый мæ фыд у. Æз дæр ын фæлæгъстæ кодтон, фæлæ мæнмæ дæр нæ хъусы.

Тимн (*чызджы зонгæ кæны минæвæрттæн*). Ацы æрвон рæсугъд у Рея, паддзах Савлийы чызг.

Минæвæрттæ (*ныллæг ын æркувынц*). Æхсызгон нын у дæ уынд, буц чызгæхсин. Нæ фембæлд хуыздæр бонты куы уыдаид бæргæ.

Рея. Мæнæн дæр æхсызгон у нæ фембæлд. Уый нын хъысмæты лавар у, æмæ дзы бузныг ыстæм. Афтæ нын фæдзæхста Анахарсис. Кæд хъавут цæуынмæ?

1-аг минæвар. Гыццыл фæстæдæр. Нæ науæн айтыгътам йæ пæлæзтæ. Куыддæр æризæр уа, афтæ араст уыдзыстæм Элладæмæ.

Рея. Цас рæстæгмæ ленк кæны нау ардыгæй сыхахмæ?

1-аг минæвар. Дымгæ нын æмбæлццон куы уа, уæд иннæбон æмбæлдзыстæм нæ хæдзæрттыл.

Тимн. Цæй амондджын стут сыхах! Хæлæг уæм кæнын. Æнхæлмæ уæм кæсы райгуырæн бæстæ, цæудзыстут уæ фыдæлты зæххыл.

Рея. Æз нæ федтон Элладæ, фæлæ мæнæн дæр уæ бæстæ festaди хицон æмæ бæллиццаг. Афтæ мæм кæсы, цыма дзы уыдтæн бирæ хæттыты, улæфыдтæн йæ æвдадз уæлдæфай, цин мыл кодтой зæрдæхæлар адæм. Йæ диссæгтæ мын фæдзырдатой Тимн æмæ Анахарсис.

1-аг минæвар. Диссæгтæ хъусын хорз у, фæлæ сæ фенын – о, уый æндæр амонд у.

Рея (*фæзынд æм æваст фæндон*). Цытджын минæвæрттæ! Уемæ нæ ахониккат, мæлæтæн нывонд чи у, ахæм дыууæ уды?

1-аг минæвар. Цæуылнæ, цæуылнæ, кæд нæ цардæн тæссаг уыдзæн, уæддæр. Бæгуыдæр, ахондзыстæм, иугæр нæ скифты чызгæхсин куры, уæд. Фæлæ ам дуаргæстæ ис. Цы хуызы ис аирвæзæн уыдонæй?

Рея. Дуаргæстæн æз хос кæндзынæн. Гъей, хъахъхъæнæг!

Æрбацауы хъахъхъæнæг.

Рея. Элладæйы минæвæрттæ а изæр цæудзысты сæхима. Æз æмæ Тимнæн хæсгонд æрцыд уыдон фæндараст кæнын. Цæуын нæ хъæуы наулæууæнмæ, бæхтæ нæм æнхæлмæ кæсынц. Тагъд фæстæмæ ам æрбалæудзыстæм.

Хъахъхъæнæг. Чызгæхсин, мæнæн бардзырд ис Тимны хъахъхъæнын. Эвандр, Тимны ауагътон, уый куы базона, уæд мын мæ сæр бындзарыл акъуырдызæн. Тимнæн ардыгæй уадзæн нæй! Æппындæр!

Рея. Иуварс айс дæхи, дуаргæд! Зæгъ-иу дæ фæтæгæн: афтæ, зæгъ, сфæнд кодта Рея, скифты чызгæхсин.

1-аг минæвар (*хъахъхъанæгæн*). Уый та дын мæ лæвар, грекæг сызгъæрин. Уый цæхæртæ калы, æмæ дæ иунæгæй æнкъард кæнын нæ уадздзæн.

Рея, Тимн æмæ минæвæрттæ ацæуынц. Хъахъхъанæг катыйгæнгæ куы уыдоны фæстæ акæсы, куы та йæ сызгъæринмæ æркæсы.

ДÆСÆМ ÆВДЫСТ

Савлийы галуан. Савли сагъæсгæнгæ рацу-бацу кæны залы. Къуымы æдзæмæй лæууы Анахарсисы быдыргъ.

Савли (*æрлæууы быдыргъы раз, йемæ ныхасыл схæцы*). Зоныс, ме ‘фсымæр, фыццаг дæм мæсты кодтон, мадзура кæй дæ, уый тыххæй. Цыма æцæгæлон, хъал æмæ зынарвæссон дæ, афтæ мæм каст. Цыма зæххон нæ дæ, уый хуызæн дардтай дæхи. Ныр дыл фæцахуыр дæн, разындтæ мын хион æмæ хæстæг. Ард дын хæрын хуыцаутты Хуыцауæй, дæ удагасæй дæр мæнæн афтæ хицон нæ уыдтæ! Гъай диссаг нæу, цæмæй кæрæдзи хуыздæр бамбарæм, уый тыххæй дæу бахъуыд амæлын æмæ быдыргъ фестын. Ма мæм фæхъыг у, фæлæ удагасæй дæр, мæнæ ныр куыд дæ, афтæ фæлмæн æмæ сабыр куы уыдаис, уæд дæ марын нæ хъуыдаид. Абон мыггагмæ кæрæдзийæ хицæн кæнæм. Мæнæ ацы быдыргъимæ нæ – дæ мардима! Мæлгæ буар кæны æрмæст. Бирæ скифты бафæндыди демæ амæлын, демæ мæрдтæм бацæуын. Цæмæн? Цæй сæрашпонд? Бирæ дæ кæй уарзынц, уый тыххæй. Дæ зæрдæмæ сæ ныккæсын кодтай. Ехх, тæхуды, мæн дæр афтæ куы уарзиккой адæм!.. Æз дын демæ мæрдтæм æрвитын дæ кæнгæ фырт Тимны. Уырны мæ, уый тыххæй мæ бузныг уыдзынæ. Тимн æвзонг у, рæсугъд æмæ хæд-зонд. Уымæ иунæг нæ уыдзынæ. Уый дын зынаргъ уыди, æнæ кæрæдзи нæ фæрæзтат. Ныр уæ мæлæт баиу кæндзæн, æнустæм уыдзыстут фæрсæй-фæрстæм.

Тыхстæй æрбазгъоры Циллæ.

Циллæ. Фæдис, нæ лæг! Додой, додой! Бæстыл нæ худинаджы хъæр айхъуысти.

Савли. Æрлæуу! Цы ‘рцыди, усай, и? Хуыцауыстæн, кæд Анахарсис райгас, уæд мæм уый дæр диссаг нал фæкæсдзæн.

Циллæ. Цы ма фехъуыстай уымæй фыддæр! Зæрдæдзæф кæндзынæ, фæлæ йæ зон: нæ чызг алыгъди!

Савли (*цыма фатдзæф фæци, афтæ*). Куыд алыгъди?! Кæдæм?! Кæимæ?!

Циллæ. Алыгъди Тимнимæ, науыл сæ фæласынц Элладæйы минæвæрттæ.

Савли (*хъæлæсыдзагæй*). Эвандр!

Эвандр æвиппайды уым æрбалæууыд.

Савли. Тагъд арæвдз кæнут æппæты уайагдæр нау, баййафут грекыг нау. Æрцахсут лидзджыты, мæ тæккæ цурмæ æрбаласут скъæфджыты. Тагъд! Æрлæууæнт мæ разы сæ уæрджытыл. Лæгъстæ мын кæнæнт. Æз сæ къабæзтæ фæйнæрдæм атондзынæн уыцы минæвæрттæн. Элладæ йæ сæрыл бавзардзæн, скифаг маст цы у, уый!

Эвандр рафт-бафт кæны йæ мидбынаты, нæ уæнды дзурын.

Савли. Эвандр, сагъдæй цы лæууы! Æвæстиатæй цæут сæ фæдыл! Фæдис, сæ фæдыл, зæгъын!

Эвандр. Мæ паддзах, хъыг мын у, фæлæ лидзджытæн баййафæн нæй. Сæ нау бирæ тагъддæр цæуы нæ рæвдздæр науæй. Знæт Понты ахизынæн мах науы бахъæудзæн æппынкъаддæр иу къуыри.

Савли. Цæмæн афтæ?! Цæмæн сты афтæ æдзæллаг нæ денджызон тыхтæ? Цæмæн сты нæ наутæ грекыгты уæттæй цауддæр? Нæ наутæ сты уæзбындæр, æви Элладæ йæ фæстæ фæуагъта нæ бæстæ дæр? Æмæ нæ уæд цы хуыцау æрсырдта? Цы у нæ азым хуыцæутты раз?!

Эвандр. Мæ паддзах, скифаг наутæ сты фыййагæй тæргæ, скъæрынц сæ уацайраг цагъартæ, грекыг наутæн ис наупæлæзтæ, размæ сæ тæрынц дымгæтæ, нæй сын лæгдыхæй баййафæн.

Савли (*йæ бон базоны, фесты йæ бандонæй, рафт-бафт кæны залы, мастæй хъæртæ кæны, пырх кæны, йæ разы цы фæвæййы, уыдон*). Ехх, мæ гыццыл Рея! Мæ удлæууæн, мæ чызгæхсин! (*Анахарсисы быдыргъæн.*) Адон иууылдæр дæ бæллæхтæ сты, ме 'фсымæр! Ды дæ нæ фыдбылыз, ды, ды! (*Акинакæй йын йæ риу рæхуыстытæ кæны.*)

Циллæ бауадзыг, æрхауы астæрдды.

ИУÆНДÆСÆМ ÆВДЫСТ

Уыцы зал Савлийы галуаны. Савли æрхуымæй бады йæ къæлæтджыны, хъуыдыты аныгъуылд. Анахарсисы быдыргъ лæууы къуымы. Эвандр лæууы къæсæргæрон, æнхъæлмæ кæсы бардзырмæ.

Савли (*Эвандрæн*). Хæстæгдæр рацу. Радзур мын, мардæвæрæн куыд ацыд, уый. Мæн фæнды алцыдæр бæстон зонын. (*Цалынмæ Эвандр дзуры, уæдмæ паддзах йæ цæстæнгас нæ исы быдыргъæй.*)

Эвандр. Мæ паддзах, куыд загътай, афтæ бакодтам. Анахарсисы бавæрдтам рæсугъд уæрæх быдыры, сахармæ хæстæг. Адæмы зæхх дæр нæ урæдта, уыдысты минтæ æмæ æрдзæтæ. Мæрддзыгой æрцыдысты канд скифтæ нæ, фæлæ сыхаг адæмтæ дæр – готтæ, сæрмагтæ, кипчактæ, киммертæ; æрбацыдысты перс дæр, кæд не ‘хсæн хæсты арт нæ мынæг кæны, уæддæр.

Савли (*кæсы быдыргъмæ; цыма йæхицæн дзуры, афтæ*). Зианы нæ уыд æрмæст номдзыд Элладæйы мæрддзыгой. Сæ минæвæрттæ фæлыгъдысты æдзæстгомæй, семæ асайдтой нæ сывæлæтты – Рея æмæ Тимны. Фæлæ ард хæрын нæ Кард-Хуыцауæй, сау бон сыл кæндзæн мæ фыдæхæй, тугæй омдзысты сæ хæрæмтæ.

Эвандр. Мæ паддзах, Анахарсисыл сыджыт бакалдтам. Куыддæр уæлмæрдыл обау кæнын райдыдтам, афтæ арв æрбахгæдта сау мигътæй æмæ фемæхсти сау къæвда. Æвæццæгæн, хуыцауттæ дæр калдтой сæ цæссыг. Арв æрттывта, нæрыди, фæлæ иу дæр нæ рацыд йæ бынатæй, цалынмæ хъуыддаг ахицæн, уæдмæ. Уæлмæрдыл сырæзти стыр обау. Бауырнæд дæ, Мысыры пирамидæтæй къаддæр нæу. Куыддæр нæ фыдæбон ахицæн, афтæ мигътæ атадысты æмæ хур ракаст. Арв асыгъдæг, афтæ раирд, æмæ цæссыгау æрттывта, цыма нæ сæрма сапфир айтыгъдис, афтæ. Адæм кодтой дистæ-тæмæстæ, куывтой æмæ табу кодтой Папай-хуыцауæн.

Савли. Уый хорзы нысан у, арв ныл йæ хорзæх тауы, хуыцауттæ ныл аудынц, табу сæхицæн! (*Паузæйы фæстæ.*) Эвандр, арфæ дын кæнын, ме ‘фсымæрæн стыр æгъдæуттæ кæй скодтай, уый тыххæй. Кады аккаг уыд æмæ йæ кадыл бавæрдтай.

Эвандр. Мæ паддзах, бæргæ хуыздæр уыдаид, цинты дын куы балæггад кодтаин, уæд.

Савли. Цины бонтæ дæр уыдзæни. Бузныг. Ацу ныр, иунæгæй мæ уадз. Уæвгæ, иунæг нæ дæн, Анахарсис мæ уæгъд нæ уадзы.

Эвандр ацæуы. Савли исдуг бады йæ къæлæтджыны, стæй сысты, бацæуы быдыргъмæ.

Савли. Ме ‘фсымæр, нæ ныхасæн кæрон нæй. Уæвгæ, дзургæ æз кæнын, дæуæй та хъыпп-сыпп нæ хауы. Мæнæн цас æхсызгон уайд, ды куы сдзурис, уæд. Фæлæ уæддæр æз демæ ныхас кæнын лæгæй-лæгмæ; æфсымæр æфсымæримæ, скиф скифимæ куыд ныхас кæна, афтæ. Уæвгæ, ды цавæр скиф дæ æнæ хотыхтæй? Ды та ныллæудзынæ æмæ зæгъдзынæ, мæ хотых ныхас у, зæгъгæ. Æмæ раст уыдзынæ. Уæддæр, Хуыцау ме ‘вдисæн, ныхас кардимæ цæдис куы уа, уæд тынгдæр кæрды. Ды ме ‘фсымæр дæ æмæ дæ кæнын гæрзифтонг. Хæц, мæнæ дын мæ кард акинак! *(Йæ кард бавæры быдыргъы къухы.)* Гъеныр ды æцæг скиф дæ, ныр дæ бон у хотыхтæй дæ намыс æмæ сæрибар хъахъхъæнын. Гъеныр ныхас кæндзысты æмбар лæгтæ, уæвгæ та дæу нæ фæнддзæн дзурын. Хорз, разы дæн демæ, куырыхон дзырдмондаг нæ вæййы. Тауыс кæнынц, зæгъгæ, нымад æрцыдтæ зонджынты хуыздæртыл. Иугæр афтæ у, уæд мын бахай кæн дæ зондæй.

Фæрсын дæ æмæ зæгъ: скифты чи басæтта, зæххыл ахæм ис?.. Ныхъхъус та дæ, и? Кæд кæф исты зæгъдзæн, уæд ды дæр. Цы зæгъай, уый зонгæ нæ кæныс, æви нæ уæндыс рæстдзинад зæгъын? Уæдæ йæ æз зæгъдзынæн, кæд куырыхон нæ, фæлæ хæстон дæн, уæддæр. Уæдæ йæ зон: зæххыл скифты тыхæн æмбал нæй. Нæ уыд, нæй æмæ нæ уыдзæн. Æрмдыхтæй, æрмарæхстæй æмæ зондæй ничи айафдзæни мах. Басæтдзыстæм алкайдæр! Нæ разы лæудзысты сæ зонгуытыл! Разы дæ мемæ æви нæ? Мах æндонæхсæст стæм, фæлæ нæ буарыл ис æнæсæрст ран, лæмæгъ бынат, раст Ахиллесæ зæвæтау. Æвæццæгæн, уыдыстæм хуыцаутты æмдых, сæхицæн тарстыты æмæ ныл сæвæрдтой уыцы бæллæх. Уый у скифаг низ. Æфсымæр, ды йæ бавæрстай дæхи удыл, ды йæ мæнæй хуыздæр зонис. Скиф, æрмæст скиф басæтдзæн скифы. Нæхæдæг, о, нæхæдæг цæгъдæм нæхи, нæхи къухтæй хурх кæнæм нæ кæрæдзи. Мæнæ, æфсымæры тугæй ахуырст чи у, уыцы къухтæй. Махæн тæссаг не сты нæдæр грекъ, нæдæр ром, нæдæр перс, мах нæхæдæг стæм нæхицæн фыдызнæгтæ. Афтæ нæу, ме ‘фсымæр? Ницы дзурыс? Уæдæ разы дæ мемæ. Охх, куыд зын мын у абон æнæ дæу! Дæ марæг æлгъыст фæуæд, æлгъыст! Цæй, бауадз мæ дæхицæн хъæбыстæ кæнын. О, куыд фæлмæн, куыд хъарм у дæ хъæбыс! Кæрæдзийæн тынгдæр ныхъхъæбыс кæнæм æфсымæртау, дыууæ æрдхорд скифау. Цы нын ис уаринат? Цы

нæ кæны хицæнтæ? Мур дæр ницы. Ницы ис зынаргъдæр æфсымæры уарзтæй. Æрбалвас мæ тынгдæр дæхимæ! О, куыд цыргъ у дæ хъама! Агъа, дæ бон дæр у мæлæтдзаг цæф кæнын. Бæгуыдæр! Ды дæр скиф дæ. Кæд скиф дæ, уæд та хæстон дæ... Бæгъатыр хæстон... Уæлахиз хæстон!.. Ды уыцы æнæхайыр цуаны загътай мæнæн: «Кæд мын æнæ мæлгæ нæй, уæд мæ мæлæт æрцæуæд æфсымæры къухæй». Æз дæр разы дæн дæ фæндыл. Ме ‘фсымæр! Тынгдæр мын ныхъхъæбыс кæн! Хъæддыхдæр! Афтæ, афтæ! Рæхджы дыл æмбæлдзынæн æз дæр, æфсымæр!.. (Амæлы, Анахарсисы къухы цы кард бавæрдта, уымæй).

ДЫУУАДÆСÆМ ÆВДЫСТ

Фæз Савлийы галуаны раз. Гæрзифтонгæй лæууынд дыууæ хъахъæнæджы. Галуанæй разгъоры Эвандр тарстхуызæй.

Эвандр (*хъæр кæны*). Паддзахи амардтой! Паддзахи амардтой! Анахарсис амардта Савлийы!

1-аг хъахъхъæнæг. Æрра фæци? Чи амардта?! Кæй амардтой?!

2-аг хъахъхъæнæг. Савли Анахарсисы кæй амардта, уый зоны алы скиф дæр. Уæдæ ма ай бæстæ йæ сæрыл цы систа?

1-аг хъахъхъæнæг. Къуырма къодах! Нæ фехъуыстай, цы загъта, уый? Савли нæ амардта Анахарсисы, фæлæ Анахарсис – Савлийы.

2-аг хъахъхъæнæг (*батыхсти*). Анахарсис амардта Савлийы? Уый гæнæн куыд ис? Анахарсис мард куы у. Куыд æй баныгæдтой, уый нæхи цæстытæй федтам.

1-аг хъахъхъæнæг. Ды ам фидар лæуу, æз ныртæккæ.. (*Хъавгæ бацæуы, аивæй бакæсы Савлийы хатæнмæ, æмæ тарстæй фæстæмæ рауайы.*) Хуыцау мæ фенæд, Савли æцæгдæр мард у. Маргæ та йæ акодта, йæхæдæг мардæй марддæр чи у, уыцы Анахарсис. Мард ныммардта удæгасы! Уый мæ нæ бауырнид, махи цæстæй йæ куы нæ федтаин, уæд. Иу æфсымæр афæлдæхта иннæ æфсымæры! Кæрæдзи ныццагътой! Мæнæ æфсымæрцæгъдæн! Мæнæ скифцæгъдæн! Мæнæ æфсымæрты сæфт! Мæнæ скифты сæфт!

Хатæн Савлийы галуаны. Ничи дзы ис, æрмæст Савли æмæ Анахарсисы быдыргъ. Лæууынд хъæбыс-хъæбысæй.

Дардæй хъуысынц æмæ хæстæгæй-хæстæгдæр кæнынц знæт адæмы хъæртæ: «Скифтæ, сар æмæ додой! Сар æмæ додой! Фæдис! Æнæ пад-дзах базадыстæм! Савли цардæй ахицæн! Савлийы амардтой! Æфсымæр амардта æфсымæры!»

Сценæ – афтид, æдзæрæг, æдзæм, æнуд. Зæрдæ дзы кæны æрхуым æмæ æрхæндæг.

Уалынмæ æрбатæхы хæстон Уари. Исдуг уæлдæфы зилахар кæны, стæй цадæг æрбады Савлийы уæхскыл.

Æмбæрзæн

2007, январь

Джыккайты Шамилы тæлмац

*Æртыккаг æмæ фæндзæм æвдыст
ратæлмац кодта Хъодзаты Æхсар*

ХУРСЫГЪД БАЛЛИЦТАЭ

* * *

Нызæронд и нæ ныллæг хæдзар хъæуы,
 Æркæлынæввонг иуырдаем фæкъул.
 Уæддæр æй хъарм, хуыздæр бынат нæ хъæуы,
 Бæрзонд рагъæй йыл бацин кæны хур.

Фыццаг къахдзæфтæ акодтон йæ кæрты.
 Хъызт зымæджы-иу дымгæмæ ныссалд.
 Æз æй дзыцдайау бадардтон мæ зæрдыл,
 Йæ фæрссæгтæй мæм рухсы цыхцыр калд.

Фæлæ тыхст адæм ралыгъдысты хохæй,
 Ысси сын дард кæйдæр уæзæг зынаргъ.
 Нæ хæдзар баззад комы рæбын рохæй,
 Изæрыгон дзы нал сыгъди цырагъ.

Уæдæй нырмæ чысыл рæстæг нæ рацыд.
 Æрыхъал и мæ рагон бæллиц – фын:
 Ыссыдтæн хохмæ стыр сахарæй балцы,
 Нæ рох хæдзармæ хастхуызæй кæсын.

Ам баззæди мæ гыццыл авдæн цары,
 Йæ хъазæнтæй мын адджындæр нæ уыд!
 Нæ хæдзарыл тæдзынæг къæвда уары,
 Фырцинæй мыл ныййарæгау кæуы...

МÆ КЪАХВÆНДАГ

Мæ къæдз-мæдз нарæг къахвæндаг, цы фæдæ?
 Куыд фесæфтæ зæйраскъуыдæй кæмдæр?
 Ды бамбæхстай мæ сабидуджы фæдтæ,
 Дæ урс дуртыл сæ агурын уæддæр.

Нæ рох кæныс, æрымысын дæ арæх,
Фæдæйызгъорын донбылмæ дæуыл.
Фæзæгъын: «Ехх, кæддæры бонтæм атæх!» –
Мæ удæй хъалдæр нал уайд зæххыл.

Фæлæ у ивгъуыд арвгæронæй дарддæр,
Ыздæхæн уымæн азты сæрты нæй.
Уыдтæ мын хæхты надвæдæй зынаргъдæр,
Мæ балц фыццаг хатт райдыдта дæуæй.

Бæллыдтæн уæгъды стыр фæндæгты даргъмæ, –
Цæуын тыхстæй ныллæг рæтты нырма.
Ды та хуыдтай мæн сабийæ дæр рагъмæ,
Цæмæй мæм дуне къуылдымæй зына...

* * *

Ис амонд авд хохы фæстæ.
Æз æм фæндаг æппын нæ арын.
Вæййын æм, чи зоны, хæстæг,
Фæлæ ныссæх-сæх кæны уарын.

Æвиппайды ныннæры арв,
Æхсы мæ маргхъæстæ цыргъ фæтгæй.
Ныххауын хохы цассы арф,
Фæвæййын масты хай мæ фæндтæй.

Уæддæр цæуын – ыздæхæн нæй,
Мæ ныхмæ расхъиуынц къæйдуртæ.
Фæхъазы сонт дымгæ мæнæй,
Цъæх арвыл нал фæуынын хур дæр.

Ис амонд авд хохы фæстæ,
Æз æм фæндаг æппын нæ арын.
Зын балцæн нал баззад рæстæг,
Уæддæр мæ дард амондыл зарын...

* * *

Цæуыл тыхсыс, цы ныджджих дæ æнкъардæй?
 Æгæр исыс дæ рыст зæрдæмæ маст.
 Нæу разы алчи а дунейы цардæй,
 Фæлæ нæ мæлы уды бæллиц, уарзт.

Æмæ сæрæн уæззау тухиты разын,
 Дæхимæ ма хъус бирæтау ды дæр.
 Зынтæн ныббыхс, у стыр амонд фæразын,
 Нæй арвы бын зæххон цардæй хуыздæр.

Цæры ам лæг тыхамæлттæй, фырмæтæй,
 Уæддæр æвдадз у хуры хъарм зæххыл.
 Æз ралидзин дзæнæтæй дæр, дзæнæтæй,
 Цæмæй уæлæуыл ацæрон гыццыл...

ТУЛДЗЫ СЫФТÆР

Иунæгæй къæлиуыл ризы,
 Уд ма æрдуйыл хæцы.
 Уад æй йæ уæлныхты сисы,
 Хъызты йæ зынтæн хъæцы.

Зæхмæ æрхауын нæ комы,
 Не 'нкъары й' адзал дзæбæх.
 Цыма йын хъарм уалдзæг комы
 Фестдзæни раздæрау цъæх.

Æмæ та худдзæни хурмæ,
 Фæлæ йыл баталынг бон:
 Зилгæ æрцæйхауд мæ цурмæ,
 Ницы уыд мурдæр йæ бон.

Сыфтæрмæ джихауæй кастæн.
 Цардæй фыдæнхъæл фæци.
 Къухтæ йæм дардтон... Фæтарстæн,
 Дуртæм куы 'рхæсса йæхи...

МÆНÆЙУЫЙ

Фæлурс мигъау та афардæг и аз.
Мæнæйуый, мастæн, ног зынтæн фæраз.

Лæгæвзарæн бон ма ныууадз дæ тох.
Дæ фыды ныхас макуы фæкæн рох:

«Нæ калынд царды сагъæстæ рыг дæр,
Уызæни сомбон абонæй хуыздæр».

Фæлæ нæй ахæм сомбонæн бынат, –
Ысуадзы йыл дæлимон дуг йæ фат.

Уæддæр ныббыхс! Ис хуры хъарм кæмдæр,
Уый батавдæни иу афон дæу дæр.

Нæй а зæххыл æнæ ныфсæй цæрæн,
Æууæндын у Хуыцауы хай лæгæн.

Дæ зæрдыл дар, цы дын дзырдта дæ фыд.
Нæ коммæ ног аз къуылдымтыл æрцыд.

Йæ миткъæсæрæй бахызтæ ды дæр,
Кæд фенис сомбон абонæй хуыздæр...

ДЫУУÆ КУЫЦЗЫ

Кæнынц хъылдымтæ ногуард митыл хурмæ,
Сæ дыууæйæ дæр айрох ис рæйын.
Мæн дæр нæ дарынц мисхалы бæрц мурмæ,
Сæ хъæлдзæг хъæзт мын айсæфта мæ зын.

Мæлынц фырцинæй, асурынц кæрæдзи,
Хъыргæ фæхауынц радыгай хæрдмæ.
Æз не ‘мбарын: сæ тызмæг уаг цы фæци,
Лæбурын сæ куыд не ‘вдæлы мæнмæ?

Сæхицæн хъазынц, узал сæм нæ хъары,
Цыма æппындæр нал ысты хъæхъхъаг.
Сындæггай сыл хæмпус митпакъуы уары,
Ыссардтой амонд – иумæйаг æвзаг...

* * *

Кæдæмдæр айстой къæвдатæ сæхи.
Цæхæр та калынд митæфцæг къæдзæхтæ.
Фæскъæвда не 'рдзæй диссагдæр кæм и!
Æмбæхсынц кæмтты æврæгъты рæдзæгъдтæ.

Фынк дæттæ згъорынц, нал сыл хæцы цæст,
Фырмастæй фехсынц былгæрæттæм дуртæ.
Ныууагъта дымгæ бæлæстимæ хæст,
Йæ тых фæсасти, нал ахады мурдæр.

Ыстылди, худгæ, хъæды сæрмæ хур,
Йæ бур дзыккутæ цъушпытыл ызгъалы,
Йæ былтæм байдзаг уарындонæй кул,
Æхсæрдзæн урс фынк узал къæйтæм калы.

Æркъæлæт хæхтыл арвырон рæсугъд,
Цыдæр маргъ хъæдбын рох къутæрæй зары.
Тæхы бæрзæндты арвы цъæхы уд,
Фæлæ йæхицæн удæнцой нæ ары...

* * *

*Фын æцæгмæ цæуы.
Дзыццайы ныхæс*

Цæуын нæхимæ дард балцæй мæ фыны,
Мæйдар æхсæв, цæугæдонау, ныддаргъ.
Хæснагæн арвæй рухсы цъыртт нæ зыны,
Æруагътой мигътæ къуылдымтыл сæ уаргъ.

Лывдзгæрдæг хæхтыл, сау калмау, ыстыхсы.
Æрхæссын дуртæм хаттæй-хатт мæ сæр,
Фæллад зæрдæ йæхимидæг ыстыхсы,
Цæуын куырмæджы пудгæйæ уæддæр.

Мæ цурмæ хъуысы хъæр, хъæлæба разæй, –
Кæнынц цæуылдæр хæйрæджытæ хыл.
Хæссынц тæрхон мæ мæгуыр удæн карзæй,
Фыд-зонд лæгмартау нал лæууынц зæххыл.

Сæ иу мæм дзуры: «Галиуырдаæм рацу»,
 Ыздахы иннæ рахизырдаæм мæн.
 Бæлцдон сафынæн семæ фембæлд арц у,
 Фæлæ кæм ис ирвæзæн тых – гæнæн?

Мæн сайы надвæд фисынмæ йæ фæдыл,
 Мæ алыварс æгас дуне – хъæддаг.
 Фæдзæгъæл дæн, гыццыл сабийау, хъæды,
 Нæ хъарм къонамæ нал арын фæндаг...

* * *

Фæндагамон бодз у, ыздыхтсыкъа цæу,
 Хуырым фысты астæу æнæазым нæу.

Йæ хъуырыл – дзæнгæрæг, йæ урс боцъо – даргъ,
 Нæй дзугимæ уымæн тæссаг рæтты аргъ.

Фæцæуы йæ разæй, нæ зоны фæллад,
 Нæ йæм у фысы уаст, сæгъы мехъхъ нымад.

Æууæнды йыл фыййау. Нæу холлагæй цух,
 Йæ бæрны йын бакæны фæндаг æдзух.

Цæу раздзæуæг басгуйхт, йæхицæй ысхъал,
 Йæ хъæлдзæг гæшпытæн нæй сæрвæты ‘мбал.

Фæлæ дын æрæджы... Æрцæйныгуылд хур.
 Уыд дзуджы æрцæуæн тæссаг фахсыл къул.

Цæу разæй – сæрыстыр, ысхъæлæй цыдис,
 Дзæнгæрæджы дзинг-дзинг йæ хъуыраей цыдис.

Æвиппайды стыр дур йæ цурты æртылд.
 Фæтарсти йæхицæн, фæсвæндаг фæзылд.

Фæлæ йæм фыдбылыз гæппæввонгæй каст, –
 Æнæбын сæрсæфæнмæ асхъиудта ‘васт.

Адзалаей ирвæзынæн нал уыди хос:
 Йæ фæдыл ызгъæлдысты урс дуртау фос...

* * *

Гъе ныр ма цы?.. Зæронды кар æрхæццæ,
 Æруагъта мыл, уæззау дурау, йæ уæз,
 Кæддæры цин цыдæр маргимæ 'мхæццæ,
 Цæуын нысанмæ нал фæразын æз.

Бынтон дзæгъæлы аивгъуыдта рæстæг.
 Фыдыусау мæ ралгъыста хъысмæт.
 Мæнг бæллицтæ мæ асайдтой сæ фæстæ, –
 Мæ риу мын тонынц сагъæс æмæ мæт.

Æз бафæлладтæн уды тыхстæй, цардæй,
 Æрбахæстæг мæ фæндаджы кæрон.
 Мæ рæдыдтытæм акæсын æнкъардæй,
 Фæлæ сæ нал у сраст кæнын мæ бон...

* * *

Æз бавзалы дæн сагъæсты цъæх арты,
 Мæ уды рындзæй нал ивылы рухс.
 Ныссуйтæ сты мæ балцвæндæгтæ царды,
 Мæ зарæг хохы, цавддурау, ныхъхъус.

Тыхстæй ма хатгай афыссын цыдæртæ,
 Æнкъард рæнхъытыл ирхæфсын мæхи.
 Фыццагау уарзын нал агуры зæрдæ,
 Мæ уаз бæллицты хъал заман фæци.

Нылхъывта мæ ызгæ аркъауæй рæстæг,
 Мæ зæронд – иунæг, хауæггаг ысси.
 Æнкъарын æй: фæстаг сахат æрхæстæг,
 Фæлæ лæгæн хуыздæр хъысмæт кæм и?

Йæ удæй арт цæргæбонты фæцæгъды,
 Уæззау цард, уарзтыл ауигъы йæ къух.
 Йæ тухæнтæ фæвæййынц, мæгуыр, уæгъды,
 Кæсы æнхъæлмæ амондмæ æдзух.

Фæлæ йæм мигътæй, сау мигътæй нæ зыны,
 Йæ зæрдæ фесты, ихы къæрттау, дур.
 Вæййы æрмæстдæр амонджын йæ фыны,
 Фæхуды ма йæм арвы риуæй хур...

* * *

Ардзæсты схъауын æвзалытæ,
 Фæнычы нал арын зынг.
 Уынджы – тæппалæртах уарынтæ,
 Къададон æрхы ысфынк.

Арвы гуымс анæры уæлдæфы,
 Гандзамæ хъуысы йæ хъæр.
 Сонт дымгæ бæлæстыл фестъæлфы,
 Бамбæхсти рухс хур кæмдæр.

Бонхъæд хорзырдæм нал ивы,
 Бæстæ ныттар ис æваст.
 Мигътыл æвзист рæхыс фертивы,
 Цыма тыхст зæрдæйы уарзт...

* * *

Зымагон æхсæв бацыди йæ рады.
 Ыскъуыры дымгæ саст кауыл йæхи.
 Уæззау пъæззы мæ дард бæллицтыл бады.
 Фæлыгъд кæдæмдæр уды къуымтæй цин.

Æркув-æркув кæны мæ цырагъ рохæй.
 Æнкъард хъуыдыты адзæгъæл и сæр.
 Фæрсын мæхи: цы рабылдтон мæ тохæй?
 Цæмæ тырныдтон дард балцы кæддæр?

Нæ бафтыд къухы царды хæрзтæй мур дæр.
 Уыдтæн æдзух æцæг амондæй цух:
 Рæстмæ нæ каст мæ хъæлдзæг къæсмæ хур дæр, –
 Ныр ивгъуыд, сомыл ауыгътон мæ къух.

Мæ хæррæгъ ма тыххæй æрхастон хъæумæ,
 Нызæронд дæн, куыдзы зæронд мæстæй.
 Кæсын æрмæст мæ адзалмæ æнхъæлмæ.
 Мæ рыст зæрдæйы иу рухсы цъыртт нæй...

ÆРÆГВÆЗЗÆГ

Баджих рагъæй дардмæ
Рох мæсыг æрхуымæй.
Нал ыстæхынц арвмæ
Зараг мæргътæ хуымæй.

Уазал уæнгты хизы
Райсомæй изæрмæ.
Хъæд бæгънæгæй ризы,
Мигътыфыл – йæ сæрмæ.

Цæугæдон йæ цыдæй
Дурты ‘хсæн æрмынæг.
Райхъал та йæ фынай
Иугæндзон сæлфынæг.

Дымгæйы хъæр хъуысы,
Уысм æнцад нæ бады.
Зæрдæ рухс хур мысы
Пецы фарсмæ уаты.

УАДЫНДЗÆЙ ГУЫРДТÆ

Этюдтæ

ХÆХБÆСТÆЙ – БЫДЫРМÆ

Ф

æллад галтæ уæззау уæрдон æвæндонæй ласынц. Цæлхытæ сæ иугæндзон хъырыстæй æнкъард зарæг кæнынц – хæрзæбоны зарæг – Райгуырæн хæхбæстæн. Æмæ уый ноджыдæр æрхуым æфтауы зæрдæйы æрхæндæгыл. Фæндаг – тæссар, зындонмæ фæндагау. Арвыл цæлхыздаг мæй фæлмаст лигъдæттæн цырагъдар нылæууыд: рухс сын кæны Уæлладжыры ком.

Мæгуыр хæххон лæг Тетамæ афтæ кæсы, цыма, далæ комы нарæджы чи стырынды, уыцы æрра дон дæр лигъдон у мæнæ йæхи хуызæн. Цыма уый дæр, мæнæ Тетайау, кæимæдæр туджджын фæци галдары йас зæххы гæшпæлы сæрыл. Æмæ лидзы йæ райгуырæн, йæ зынаргъ хæхбæстæй. Абухы, йæ комыфынк калы. Дур дурыл хойы йæ фырмастæй. Изæрсарæй галты сæрбосыл хæцыди Тетайы хистæр – йæ лæшпу Тебо. Фæлæ ныр æрталынг ис. Æмæ фыд дæр йæ фыргты фарсмæ æрбалæууыд. Афтæ – æдасдæры тыххæй.

Уæрдонны гуыффæйы рæдзæ-мæдзæ кæнынц хуыссæгхъæлдзæг бинонтæ. Æмбисæхсæвтæм комæй ахизын хъæуы. Æндæр гæнæн нæй... Иу ран рахауд уæрдонны цалх. Фæлмаст бинонтæ фæндаджы гуыр

гъахъмæ ратылдысты. Се ‘рдиаг ссыд, Уыг хæстæгæй ныууасыд-
ныйилæлæй кодта.

– Хуыцауы фыдæх ссарæд дæ къона! – нылгъыста йæ Тета.

– Уый, æвæццæгæн, нæ туджджын бафтыд нæ фæдыл... –
фæсте райхъуыст йе ‘фсины хъæрзгæ ныхас. Тета йе ‘ккойæ
хъыримаг фелвæста. Комы азæлыди топпы гæрах. Уыджы æндæрг
атахти дарддæр. Йæ маст йæ риуæй зарæгау фемæхсти Тетайæн:

*Гъей, къуыдайраг, базæронд дæ,
Топпы кæсæн дæр нал æвзарыс...¹*

Хæхбæстæй быдырмæ æртылди сагъæстæй йедзаг уæрдон.
Æмæ дала Эммаусы хъæугæрон æрæнцадис. Йæ мæгуыр цар-
ды сагъæстæм куыд бавнæлдта хæххон лæг Тета, афтæ йæ ха-
бар рауади тæдзынагæй цыхцырæгмæ... Фыдох адаймаджы
фæсте суры цæрæнбонты æмæ йæ арæх æййафгæ дæр бакæны.
Ам дæр та схъаугъа ис чидæр йемæ: хуымганды арæныл нæ
бафидыдтой... Уæ бонæй уат, мæрдтæ! Сымахмæ дзы фæйна
дыууæ адылийы йедтæмæ не ‘рхаудта ацы зæххæй... Æмæ уын
уый дæр фаг у æнустæм. Хъыпп-сыпп дæр уæ никамæй фехъус-
дзынæ... Уæлæуыл та æрмæст дыууæ боны цæрæм. Æмæ... Æмæ
тугæй амæнтæм нæ ныййарæг зæхх.

Æмæ та лигъдæтты уæрдон азмæлыди... Ацы хатт – ныгуы-
лæнырдæм, Бердыхъæумæ. Сæ фæдыл бафтыдысты фыдгән-
джытæ. Топпы гæрæхтæй арыдтой кæмттæ. Фæмарди Тетайæн
йæ хистæр фырт. Ам æй фæндаджы был баныгæдтой... Стæй
тугæйдзаг уæрдон æрбахæццæ Заманхъулмæ. Æмæ Тета йæ иунæг
бындар Тебоимæ цæрынтыл ахæцыди. Афтæ, Джиойты бæласы
мыггагæй цы уидаг рафтыди хæхбæстæй, уый ныр быдираг хъæуы
талатæ суагъта. Æмæ сæ амы цæрджытæ схуыдтой «Дзиойтæ».

АРВЫ ЛÆВÆРТТÆ

...Æфсымæрты хистæр Дзабо – Тебойы фырт – цуан кодта
Арыхъхъы рæгътыл. Хур мигъты къуымбилты æмбæхсугытæй
хъазыди. Сырдты бардуаг Æфсати цуанонæн рарвыста йæ амæд-
даг. Æмæ Дурджын Бæрзонды рагъыл цъæх æрдузы фæздæг
скалди. Артыл сырды фыдæй бур физонджытæ цъыс-цъыс код-
той. Сæ дзæбæх тæф апырх. Суанг уæларвмæ фæхæццæ и. Фи-
зонджыты тæф сæмбæлд Уастырджийы зæрдæйыл. Йæ зæрдæ

¹ Нафийы ныхæстæ (Автор).

байдзаг и фарнаё æмæ Фосы Фæлвæрайы дæр рахуыдта зæхмæ.

Уæдмæ цуанон цæхæрæй райста бур физонджытæ – æртæ уæхсты. Цъæх нæууыл æрбадт æмæ кувы:

– Хуыццаутты Хуыцау! Уæдæ иу дæн æмæ нæ ацы ран æртæ бакæн! Ратт мын хæрзæмбæлджытæ!

Дзайойы кувьд фехъуыст Хуыцаумæ.

– Нард уарай, хæххон лæг! – æрбадзырдта йæм Уастырджы. – Дæхæдæг – иу, дæ физонджытæ та æртæ куы сты!..

– Иу – хæйрæг... Æз дæр ныр – æртæ сыхахимæ..

– Æртæ хорзы дыл æрцæуæд! – раарфæ йын кодта Уастырджы. Æмæ уыцы арфæ æрцыди Дзайойыл. Нуазæнтæ радта Дзабо Уастырджы æмæ Фæлвæрамæ. Уастырджы бæрзонд сита нуазæн æмæ зæгъы:

– Фыццаг хорзæх дын – Хуыцауы лæвар: хорз цардæмбал. Дыккаг хорзæх дын – мæхи лæвар, – æмæ йын Уастырджы балæвар кодта уадындз. – Йæ фарнаё арфæгонд уыдзæни дæ байзæддаг..

– Фосамонд – дæ хай! Æмæ дын уый та – мæ лæвар, – загъта Фосы Фæлвæра. Æмæ чысыл фалдæр цъæх æрдузы фестау урс фысты дзуг.

Стæй Уастырджы ноджы загъта:

– Ацы Дурджын Бæрзондыл абонаё фæстæмæ уæд мæ кувæндон. Æмæ йæм фарны хуынтæ хæссæг уæнт уæ хъæубæстæ!..

Арв ныннæрыд, æмæ йæ зынг рæхыс ауындзæг ацис кувæндоны сæрма. Дзабо уадындзæй заргæ хъæумæ æрфардæг. Йæ разæй та – урс фосы дзуг – Фæлвæрайы лæвар. Уадындзы зæлтæ цыдæр æрдзон тыхæй кæрæдзиуыл бастой зæхх æмæ арв. Æмæ ацы рухс дуне амондæй ради..

Хуыцауы арфæ дæр уæдмæ сæмбæлди Дзайойыл: Саламаты

Дзийойты Залихан, Дзабо æмæ сæ хъæбул Гуыли.

рæсугъд Залихан йæ цардæмбал бацис. Йæ фæлмæнзæрдæ æфсин дæр ма йын балæвар кодта аст хæзнайы: фондз лæппуы æмæ æртæ чызджы. Æмæ ныр Дзабойæн дун-дуне дæр йæхи бацис. Йæ хистæр фырттæ фосыздахынхъом фесты æмæ йæ разæй згъордтой сæрвæты дзуджы фæстæ.

Фæлвæрайы лæвар урс фосы дзуг Арыхъхъы рæгътыл апырх. Æмæ цъæх сæрвæт урс адардта. Фыййауы зæрдæ бакъæбæлдзыг æмæ Уастырджийы лæвар уадынзæй зарыд:

Тæхуды, Дзабо, дæ къух ыссардта

арвы лæвæрттæ:

Мæ урс фосы дзуг – нæ Фæлвæрайæ,

Мæ хъуытаз уадынз та – Уастырджийæ.

Рæсугъд Залихан – Хуыцауы лæвар...

Уартæ дурыл сау халон бадтис æмæ æрыхъуыста ацы зарæгмæ. Сау халон-сау зæрдæ бахæлæг кодта, стæй йæ уæны акаст æмæ Дзабомæ бауасыди:

– Уæлæ дæ сæрмæ мигъы къæм арвыл, хъуахъхъ!

Къæм ныххаудзæн, Дзабо, дæ мыды, хъуахъхъ! – æмæ атахт.

Халоны ныхас æрцыди. Дуне рафæлдæхти... Дзабо арвмæ йæ тæригъæд хъардта:

– О, Уастырджи! Мæ фос мын байстой – Фæлвæрайы лæвар...

– Ма тыхс, зæххон лæг! Дæ хæзна – дæ уадынз. Уый дын ничи байсдзæни... Дæ Хуыцауы лæвары дæр – афтæ.

Æмæ Дзабо йæ уды хъынцъым сæрвæтæй уадынзæй зарыд. Халоны загъд æрцыди – фыййауы бинонтæн байстой сæ фос. Сæхи та сын схуыдтой æлдæрттæ. Æмæ зæронд Дзабойæн йæ фыртты ахастой Сыбырмæ. Зæронд мад æмæ фыды ратардтой сæ сахъари зæхбын къонайæ. Сæ хъæубæсты сын цæрыны бар нал уыд. Æмæ уалæ хъæдыл сæ сæр сæ кой акодтой далæ Елхотмæ. Сæ сияхсы хæдзары кæйдæр фæсдуар йæ адзал æрцыди бинонты мад Залиханæн. Æхсæвыгон æй галуæрдонæй сусæгæй сластой уалæ хъæдыл Заманхъулмæ æмæ ам сæмбæлд йæ сау сыджытыл. Дзабо дæр йæ фæстæ бирæ нал ахаста. Æцæгæлон хъæуы зæххимæ сæмвæз йæ уæлмæрд. Æмæ йæ абон дæр ничиуал зоны:

Æбæрæг ингæн... Ацы ран æндæр хъæуы

Æгъгъæд хуыст у, мæ фыдыфыд Дзабо!

Уæлæмæ сыст, дæу Арыхъмæ цæуын хъæуы –

Ыстъалы цъайы ахуыссыд – ысбон...

*Барастырæй дæхи ды ракур аивæй,
Æмæ нæхимæ сараз уæд дæ гуыр!
Уæламæ сыст, нæ бынæттæ, цæй, баивæм:
Хъæздыгæн – дуне, ингæнæн – мæгуыр!..*

ÆННÆЙЫ СИДЗÆРТÆ

Дзидойты Дзобойы хистæр Хадзымырзæ бинонты хъуыддаг куы бакодта, уæд, йæ амондмæ гæсгæ, байуæрста йе ‘фсымæртæй. Хицæнæй цардис. Йæ фыды хæдзарæй йæм цы ‘рхаудта, уыдонæй сарæзта бонзонгæ кæрт. Æмæ кулачы номимæ Сыбырмæ ахæссынæй аирвæзти. Колхозæн цыди хъомгæс.

Иу æрæгвæззæг та, йæ хъомы рæгъау нартхоры хæтæлы хизгæйæ, суанг Хъахъхъæдуры зæххытæм ахæццæ и. Быдыргæс – загъдæмхиц лæг – цъиувæдис систа.. Хадзымырзæ йæ зарæгау сабыртæ кæны йæ дзæбæх зæрдæйæ:

*– Ма загъд кæн, хæларзæрдæ чырыстон,
О, гормон, дæхи ницæуыл ма хæр!
Рац фæлтау кæрдзын мæнимæ бахæр, –
Иу арахъхъ дæр разындзæн, дæуыстæн!..*

Фæлæ фаллаг фарсæй æрбайхъуысти быдыргæсы мæстыгæр зарæгонд:

*Хуымтæ – Хъахъхъæдуры.. Хъомтæ –
Арыхъхъы..*

Ма сай, пысылмон, мæн дæ арахъхъæй!

Æмæ йæ дардæй æрбахста... Фæллад нæмыг уадулыл сæмбæлд æмæ цармæй комыкъулы ‘хсæн ныссагъди. Ууыл дьууæ сыхаг хъæуы, чысыл ма бахъæуа, туджджынтæй ма баззайой. Фæлæ сæ адæмы фарн баиргъæвта.

Иу фæсахсæвæр та Хадзымырзæйы æфсин Æннæ нартхорыссæнæй арынджы хыссæ змæста. Йæ хъæбултæн кодта фæйна хæлтъамæйы.. Уыцы рæстæг дуар мынæг хост æрбачынди. Стæй мидамæ тарстхуызæй æрбахызт йæ тиу Махарбег. Йе ‘нахъомдæр чызг – йæ хъæбысы, иннæ дьууæ та – йæ фæдыл. Сидзæрты уындæй зæрдæ уынгæг кодта. Зæхх сын сæ тæригъæддаг хуыз нæ урæдта.. Фыды цæсгом сагъæстæй – йедзаг. Уæрмæй дзурагау хъуысыд йæ ныхас:

– Ацы æнамонд сидзæртæ – де уазæг, Æннæ! Кæд ма сæ

уэртæ уæлмæрдты ныууадзон, сæ мады ингæны уæлхъус... æндæр мæ сæрæн ницыуал зонын... – Æмæ къæдзæхы йас лæгæн йæ зæрдæ суынгæг. Æннæйæн дæр йæ цæстытæ доны разылдысты. Хæкъуырццæй куыдта. Фæлæ ныхас нæ хауди йæ дзыхæй... Уайсадгæ кодта йæ тиумæ...

– Ардыгæй мæ мæхи ацы ‘хсæв фесафын хъæуы – лæгахсджытæ бафтыдысты мæ фæдыл.

Æннæ фæныкæй æрдæгарыд тæвд кæрдзын райста, атыхта йæ йæ раздарæны хæррæгъы æмæ йын æй йæ сæгъдзарм хызыны ныппæрста. Йæ хистæр æфсымæр Хадзымырзæ æхсæвы тары йæ фæдыл суанг уалæ хъæдмæ Елхоты фæндаджы онг фæцыди, стæй Дурджын Бæрзонды Уастырджийыл бафæдзæхста йæ кæстæры – Махарбеджы...

Æннæ та ныр арынды хыссæйæ гуылтæ фæкодта дыгай дихтæ. Сидзæртæм дæр дзы фæйна куыд æрхаудаид... Фæлæ уыдон сæ фыды ацыды фæдыл сагъуыдысты. Стæй, кæуынай куы ныттыппыр сты, уæд сыл хуыссæг фæтых... Æннæ сæ банорста алы бызгъуырты. Йæхæдæг æхсæв-бонмæ сæ тæригъæдæй йæ хуыссæнуаты рафт-бафт фæкодта.

Уымæй фæстæмæ æфсымæрты хистæр Хадзымырзæйы хæдзар æнæхъæн мыггагæн дæр сси кувæндонау. Æннæйы арынг та – сидзæрты арынг. Алкæмæн дæр дзы-иу рантысти гуыл. Æннæ-иу кæм йæ къабайы зæронд райхæлдта, кæм – йæ кæлмæрзæн, æмæ дзы-иу зымæгон даргъ æхсæвты сынчытæ кодта сидзæртæн æмпъузæнтæ. Бон цæуы æмæ фарн йемæ хæссы. Æмæ сæ стæй райдыдта чындзы ‘рвитын...

ГОБИ ЛÆППУ

Дзобойы астæуккаг фырт Махарбегæн раджы амард йæ ус. Сидзæр чызджытæ йын баззад æнахъомæй, æмæ сæ фыд йæ мадызæнæг Хадзымырзæйыл бафæдзæхста. Йæхи та йын йæ кæстæр æфсымæр Бабегимæ кулак схуыдтой æмæ сæ ахастой Астæуккаг Азимæ. Æфсымæртæ та ам дæр цыдысты фыййау – Казахстаны уæрæх быдырты хызтой фосы дзугтæ.

Махарбег ардыгон сылгоймагæй ног бинонтæ скодта. Хуыцау сын ралæвар кодта лæппу. Уый ахæм цæрæццæг арæст

сываллон уыдис, æмæ ныййарджытæ цин кодтой: ай, дам, афæдзмæ дзыхæй сдзурдзæн. Фæлæ сываллон дзыхæй не сдзырдта: разынди гоби...

Фæлæ дзургæ цас нæ кодта, уыйас алцыдæр æнкъардта афтæ, цыма иууылдæр зæрдæ уыдис... Æнахуыр уарзтæй уарзта йæ фыды. Æнæ йæ фыд нæ кодта фынай дæр, нæ куымдта хæрын дæр. Æвæццæгæн, йæ чысыл зæрдæйæ æнкъардта, тагъд бонты йæ йæ хъысмæт йæ уарзон фыдæй кæй атондзæн æнусмæ, уый...

Фыд-иу изæры куы 'рбаздæхти, уæд ын-иу йемæ æрбахаста неси. Лæппу-иу фырцинай сгæппытæ кодта йæ хуыссæны, дуне дæр-иу йæхи бацис. Неситæ æмæ харбызтæн ам ныккæнæн дæр нæ уыди, фæлæ-иу сываллон йæ фыды къухæй кæй райста, уый йæм касти ацы дунейыл æппæтæй зынаргъдæр хæзна.. Æмæ йыл цин дæр афтæ кодта. Йæ гыццыл армытæппæнтæ-иу æрхоста кæрæдзиуыл. Дзурыныл архайдта æмæ амыдта гуккытæй: ома ацы дунейыл ацы неси æмæ бабайæ хуыздæр, адджындæр æппындæр ницы ис! Æмæ-иу аба кодта йæхи гыццыл гуккæн, стæй та бабайы стыр армытæппæнæн.

Фæлæ сæм хъысмæт йæ чылдым фездæхта. Хабар райста Махарбег Ирыстонæй: дæ кæстæр чызг, дам, адзалы къыхыл лæуд у... Рахæццæ у! Сываллон дæу агуры.

Махарбегæн уæдмæ йæ хасты æмгъуыд бæргæ ахицæн ис, фæлæ ма йæ ам цыдæр хъуыддæгтæ урæдтой.

Æхсæвы гобийы бафынай кодта. Сываллонæн йæ хуыссæны раз – йæ неси. Стæй бинонты Хуыцауыл бафæдзæхста. Йæхæдæг тæккæ уыцы 'хсæв, фыццагдæр цы уæзæгтæ ласæн поезд цыдис, уым батагъд кодта Ирыстонмæ. Æмæ йæ удисгæ æрбаййæфта йæ кæстæр чызджы. Уый агурдта йæ фыды, сæнттæ цагъта: «Баба кæм и? Бабамаæ цæуын!..» Цæугæ та акодта йæ мадмæ – Мæрдты бæстæм.

Райсомы мардæн цырт куыд амадтой тулдз бæласы цонгæй, афтæ та ардæм дæр хабар æрбахæццæ Махарбегмæ: «Рахæццæ у! Дæ фырт цыдæр каны... Дæу агуры». Фыды зæрдæ арвы дыккаг цæфæй фæсаджил ис. Йе 'нахъом чызджы цыртыл ма йæ къух æруагъта, стæй изæры ацыди Даргъ-Къохы станцæмæ. Цалдæр боны фæстæ æрвдзæфау лæууыд йæ хъæбулы уæлхъус. Фæлæ йæм уый ницы дзырдта. Гоби кæй уыд, ома уый тыххæй нæ! Ингæнæй дзурæнтæ нæй...

– Арв дæр ма дыууæ цæфы куы нæ каны иу бæласы, уæд ма

дыууæ гæрахы цæмæн æркодтай, иунæг Хуыцау? – къæхтыбынæй ныууæфы зæрдæдзæф фыд...

Гоби лæппу Махарбеджы фæдисдзыды фæстæ райсомæй куы райхъал æмæ йæ фыдыл йæ цæст куы не ‘рхæцыдис, уæд раздæр бахъынцъым кодта, стæй сагъуыд. Уынæргъыдта уыцы къуырма куыдæй, æмæ йын мад ницыуал амал ардта. Изæры сæм æрбацыди фыды æфсымæр Бабег – бынтондæр Махарбеджы ‘нгæстæ. Уæрыкк дæр ма йын æрбахаста йæ хъæбысы. Сывæллон тынг бацин кодта, уæрыгчы нылхъывта йæ риумæ, фæлæ уæддæр Бабегæй йæхи фыды ад куы нæ райста, уæд та ногæй сагъуыди. Хæринаг нал бакуымдта. Æрлæмæгъ и. Миты къуыбару æхсæвæй райсоммæ тади. Нал рабадт йæ хуыссæны. Æмæ стæй йæ чысыл уд атахт...

АРВЫ ГÆРАХ

Дзабойы фырттæй æпшæты æвирхъаудæр арвы гæрах кæуыл сæмбæлд, уый уыди кæстæры хистæр Хъызылбег. Йе ‘ннæ æфсымæртæй дæр ноджы бæрзонддæр, саджы фисынтыл амæд... Хъазæн ныхасгæнаг Хъызылбег æдзухдæр уыди хъæлдзæг, куыст-уарзаг. Сæфгæ та фæкодта Хуыцауы ницæуыл...

Бинонты хъуыддаг куы бакодта, уæд байуæрста йе ‘фсымæртæй. Ныууæй кодта йæ уæлдай фос æмæ хъавыд уалæ къуыбырыл йæ хæдзары къуымтæ размæ раивын.

Фæлæ йын уый нал бантысти... Йæ мæгуыр къона йын байхæлдтой кæйдæр сау æвзæгтæ.

Иу фæззыгон бон æм йæ хистæр æфсымæр Бабег æрбацыди. Хъæдæй, дам, суг æрдавон æмæ мæ арæвдз кæн галтæ, уæрдонæй. Æфсымæр ыл бацин кодта, стæй йын галтæ ифтындызмæ фæци. Уыцы рæстæг тигъæй æрбазынд æртæ барæджы – «сау уазджытæ». Комкоммæ тындзыдтой ардæм...

Бабег хабар фембæрста: лæгахсджытæ! Ахсынмæ йæ хъавынц... Рагæй зылдысты йæ фæдыл. Уый размæ колхозмæ йæхæдæг батардта йæ фысты дзуг. Æмæ йæ цыма нал хъыгдардтой, афтæ зындис. Фæлæ та-иу кæйдæр калм æвзæгтæ фæцагайдтой хъуыддаг. Æмæ та-иу æй ногæй апп-уппы систой...

Стайы гæпп акодта Бабег æмбонды сарты æмæ цæхæрадонны æрбасатар. Лæгахсджытæ йæ цуанон куыйтау рацагур-бацагур систой. Хæмпæлтæ къæхæй фæйлауынц. Хъызылбег йæ худын нал баурæдта:

– Йарæбын, уæрцц уын у, уæрцц? Уым хуыргарк дæр куы нæ бамбæхсдзæни.

Сæ тæангтæ сын ацахста уыцы ныхас лæгахсджытæн. Æмæ йæм бартхырæн кодтой: «Дæ худ судзы.. Чъеппа дæуыл дæр суайдзæни, ма тыхс!..» Æмæ фæстæдæр сæ ныхас сæххæст кодтой..

Лæппу йын райгуырди Хъызылбегæн – уыцы иунæг байзæддаг ын радта Хуыцау. Ноггуырды сывæллоны цъолоби тыхтæй æрбахастой кæртмæ йе ‘фсин Мамæла æмæ хистæр фыйнуст Æнна. Хъызылбег фырцинæй Æннайы хъæбысæй раскæфта сывæллоны æмæ йæ йæ къухты бæрзонд уæлæ хурмæ систа:

– Хурты-хурзæрин, мæнæ – дæ тын. Дунесфæлдисæг! Дæуæй бузныг! Æнæбындар мæ нæ фæкодтай.. Мæнæй раздæр Бухаринæн дæр лæппу райгуырди! Æмæ махонæн Бухар – йæ ном! – хъæр кодта йæ хъæлæсыдзаг сæ кæрты.

Ныр Бухарин чи уыд, цы уыд, уымæн та мæгуыр фыййау лæг Хъызылбег зонгæ дæр цы хъуамæ кодтаид! Йæ хъустыл-иу цы ‘рцыдис, æндæр. Чидæр та ныхасыл «сыкъатæ» ныссагъта: Ленины знаджы ном сæвæрдта Хъызылбег йæ ноггуырдыл! Æмæ та сау сынтытæ хæдзары сæрмæ зилдухтæ систой..

Иу райсом та колхозæн фыййау ацæуыны размæ Хъызылбег йе ‘рчыты фæсал ивта пецы фарсмæ. Æдде куыдз срайдта, стæй мидамæ æрбагæппытæ кодтой лæгахсджытæ. Æнæхуынд уазджытæ йыл æрхæцыдысты. Сыбыры, дам, раивдзынæ де ‘рчыты фæсал.. Ныр та, дам, нæ разæй – ахæстонмæ!

Уыцы æлгыстаг бон ма лæгахсджытæ сæ разæй айстой хъæубæстæй бирæ гъæйтт-мардзæ лæгты: Дзгойты Бимболат, Зæнджиаты Индрис, Сатцаты Агуыбечыр, Гобаты Хаджумар æмæ ноджы кæйдæрты. Сæ къонатæй хъуысти сидзæрты цъæхахст-дзыназын..

Раздæр уал сæ Бутырины уынджы æлгыстаг хæдзары хъоргъы ныппæрстой. Стæй сæ зымæджы къæсарыл æдзæллаг поезд фæласта Сыбыры бинаг къæймæ. Æмæ æнусон салд зæхх мацъысæй фæлдæхтой. Æрмæст дзы Хъызылбег – се ‘ппæтæй дæр уæйгуытæдæр арæст – цалдæр бонваг йеддæмæ не сси. Уым, дам, къуыбырыл нæ чысыл сидзæртæ стонгæй куыд уыдзысты.. Йæхимæ æрыхъуыста. Йæ катаяæ фæцалх тамакойыл. Йæ сау дзулы къæбæр-иу баивта махоркæйы тæшпыл.. Джихниз ссардта. Архангельскы областы Ерцовойы ахстыты лагеры йæ мæлæт æрцыд.

Сæхимæ йын къам дæр нæ разынд йæ цыртыл бакæнынæн.

Æмæ бинонтæ лагеръмæ ныффыстой, кæд, дам, нæ фыдæн йæ «ДЕЛО»-йы къам, мыййаг, баззад... Дзуапп сæм ссыди: «Ардæм сæ сæ къамтæ исынмæ нæ раластой...» Æмæ ныр Заманхъулы хъæугæрон:

Цырт лæууы æнæ ингæнæй уæлмæрдты,

Ингæн та – æнæ цыртæй кæмдæр...

БАБЕДЖЫ ЗАРÆГ

Ныр æртыккаг бон къæвда уары... Исдугмæ фæхъус ваййы, фæлæ та ногæй фемæхсы хъугдуцагау. Сæхицæй хорз рæстæг бæргæ рараст кодтой Арыхъхы фыййæуттæ. Уæдæ Фæндагсар Уастырджийæн дæр бакуывтой Уæтарты комы нард тохъхылаей. Хистæр фыййау Бабег кусарты уæны акаст æмæ загъта: «Арв сыгъдæг нæу...» Йæ кæстæр æфсымæр Хъауырбег йæ худын нæ баурæдта:

– Æмæ арв уæлæ уисойæ марзтау куы у!..

Фæлæ иугæр фыййæутты хистæр Бабег уæны акаст æмæ исты загъта – æнæ æрцæугæ йын нæ уыд йæ ныхасæн дунейы йаллæхæй... Хуыцауы комытафæй йæм цыдæр хæццæ кодта заронд лæгмæ.

Салыгæрдæнмæ дæр нæма æрбахæццæ сты ныр æртыккаг бон. Афонмæ, ай-гъай, Хъалацайы суарæй сæ дойны суагътаиккой. Фæлæ – ай хуызæны?! Уæртджын хæфсау хилы сæ чъибиткæ дзуджы фæдыл... Æмæ ныр мæнæ Пысылмонхъæуы кæрон æрлæууыдысты.

– Ам уал нæ бахсæвиуат кæнын бахъæудзæни... Стæй райсом дарддæр хæфсы балц кæндзыстæм... – Арвыл афæлгæсгæйæ, æрхæндæгæй загъта хистæр фыййау. Йæхæдæг чъибиткæйы фæтæгены цырагъ ссыгъта. Стæй æхсæвæр æрцæттæ кæныныл асагъæс кодта. Кæстæр фыййау бæзæрхыг Кæку дæр йæ уæлхъус æрбалæууыд. Суджы къæцæлтæй йын арт бандзæрста. Æнæзивæгæн, дам, арт хорз судзы. Æмæ Кæкуйы арт уайтагъд йæхиуыл схæцыд. Йæ бур-бурид æвзæгтæй сæсдæрдта аджы мила фæрстæ. Къæвдайæ фæлмаст фыййæуттæ чи куыд хæстæгдæрæй арты фарсмæ æрбатымбылтæ сты æмæ сæ уæлæ хус кодтой сæ хуылыдз уæладарæс. Арты хъарм узæлдæй æхсызгондзинад æмбæлди фыййæутты зæрдæтыл. Се ‘ппæты иблис Хъауыр та систа зарæг:

Гъей-гъей, колхозон рагъауттæ уæртæ

Бестауы уæлвæзты...

– Агъа! Зарынхъуаг ма уыдыстæм... Куыд нæ дын ахæццæ уыдыстæм Бестауы уæлвæзтæм, кæд æмæ ныр æртыккаг бон уæртджын хæфсау хилæм...

Фæлæ фыййæутты цырв Хъауыр дарддæр зарыд йæ зарæг, стæй ноджы хъæрдæрæй:

Ой, тох, бирæ тох фæкодтай,

Цæлыккаты Дзантемыр!

Лæджы сæр дæ бахъуыд Литвайы быдырты...

Бахъырныдтой йæм иннæ фыййæуттæ Темырхъан æмæ Джебыра. Æмæ зарæг ныр æхсæвы тары йæхи бæрзонд систа. Уддзæф æй йæ рог базыртыл уартæ Пысылмонхъæумæ скъæфта.

Ой, Садоны куджытæ сæ нормæ сисдзысты,

Хъантемыр!

Ой, тох, гитлерон цъаммартæ сæ хъоргъмæ

лиддзысты...

Бабег мæсты кодта йæ хъалзæрдæ æфсымæрмæ:

– Уæдæмæ цъырцъыраг дæ рагæй дæр æмæ цъырцъыраг! Æндæр гъеныр цæуыл илæлæй кæныс?..

Фæлæ зарæг нал æмæ нал æнцад. Иу заман фыййæутты куыйтæ срæйдтой. Стæй фæндаджырдаем аппæрстой сæхи.

– Уæрдахъ, сабыр! – айзæлыд сæ фæстæ Бабеджы уайдзæф хъæлæс. Æмæ куыйты рæйд фæмынæг. Уæрдахъ – фыййау куыйты къарол – хорз æмбæрста Бабеджы йæ иунаг сныхасæй дæр. Уый йæ уæртæ йæ зараг æфсымæр Хъауыр не ‘мбары, æндæр... Æмæ йæм кæд Бабег уайдзæф хъæлæсæй дзуры йæ номæй, уæд куыдзы зæрдæ æмбары йæ хицауы: рæйын нæ хъæуы ныртæккæ. Æмæ кæд Уæрдахъ нал срæйдта, уæд иннæ куыйтæй дæр хъыппыппы ничиуал скæндзæни...

Кæку атындзыдта куыйты фæдыл. Стæй уайтагъд æрбаздæхт иу лæппулагимæ. Уазæг фыййæуттæн арфæ ракодта, стæй загъта:

– Уæ зарæг уын фехъуыстой Цæлыккатæ æмæ уæ хонынц: не ‘дзæрд æфсымæр Хъантемыры ном чи ссардта, уыдоны, дам, ардæм рахон...

Хуыцау дын хорз ракаена. Зарæг æдзухдæр хæргæнæг кæм нæу! Зарæг кæнгæ дæр сæхæдæг скодтой Арыхъхъы фыййæуттæ Цæлыккаты инæлар Хъантемырыл. Æмæ уæд сæ зарæг фыццаг бынат æрцахста конкурсы.

Фыййæуттæ Цæлыккатæм хуынды ацыдысты. Фосдарæны ма арты фарсмæ баззæди зæронд фыййау.

Цуайнаджы æхсæвæр нæма рафыхт. Бабег хæстæгдæр бабадт артмæ. Цыдæр къæцæлтæ ма баппæрста аджы бынмæ. Йæ куыдз Уæрдахъ æм хæстæг æрбацыди. Дзурын, бæргæ, куы зыдтаид, фæлæ фарста цæстæнгасæй: Бабег, æмæ æхсæвæр цæттæ кæд уыздæнис? Йæ сæр сæвæрдта Бабеджы уæрджытыл. Рæвдауæн узæлд домæ йæхицæн. Урс-урсид арсы йас цыбырдым куыдз. Цалдæр азы размæ уый уыди пумпусу урс къæбыла. Йæ мукъуйыл – бур тæппытæ: авд. Бабег ын сæ стъалытæ хуыдта – «Авд хойы», дам... Æмæ йыл сæвæрдта уыдонæй иуы ном – «Уæрдахъ».

Бабег цæрæнбонты тæригъæды никуы бацыд. Æрмæст мæнæ ацы куыдзæй у къæмдзæстыг... Æмæ йын æй Хуыцау ныххатыр кæнæд! Уæрдахъæн та уый йæхицæй ферох, ай-гъай! Хæларзæрдæ маст йæхимæ бирæ нæ дары... Цæвиттон, чысыл къæбылайæ йын Бабег йæ къæдзил алыг кодта... Уый йын уæд хуыздæрæн бакодта: бирæгътимæ, дам, фыййау куыдз тохы куы бацæуы, уæд ын йæ къæдзил хъыгдарыны хос у...

Бабег адæймагмæ цыма дзуры, афтæ-иу Уæрдахъæн арæх йæ зæрдæйы рессæгтæ дзурыныл схæцыд. Уæлдайдæр та-иу куыдзимæ сæрвæты иунæгæй куы аздадис, уæд. Æмæ та йыл мæнæ ныр дæр ацы æрхæндæг хуылыдз æхсæв æртæфстысты йæ ивгъуыд бонты хабæрттæ. Фыдбонны сынтытау сæ цъах-цъах цыдис йæ зæрдæйæ.

– Гъей, Уæрдахъ, Уæрдахъ! Куыдзы уд нæ бафæрæзтаид мæ бынаты. Фондз гуыппырсар фырты уыдыстæм нæ фыдæн. Мæнæ ныр цы дæн, уымæ мын ма кæс, Уæрдахъ! Уый царды уæзæй фæгуыбыр дæн. Йæ фосы дзуг нын нæ разæй скодта нæ фыд Дзабо. Æмæ йæ фырттæй сарæзта фыййæуттæ. Æмæ æхсæвæй-бонæй, сæрдæй-зымæгæй – фосы фæдыл. Фысы уаст кæнын куыд нæ байдыдтон, Уæрдахъ! Гъеныр æй мæнæ дæхицæй зонныс, Уæрдахъ! Сæрдæй-зымæгæй веййæм иу сæрвæт, иу уæтары. Кæд кусарт акæнынц фыййæуттæ, уæд дæуæн дæр де ‘хсæвæр – сойджын. Кæннод нын иумæ – хамбохъ. Иу хур нæ судзы, иу къæвдайæ баудæсæм... Хуыцау нын нæ хъысмæт иу дзабыры уафсыл скарста...

Куыдз бадти Бабеджы цур йæ фæстæгтыл æмæ, цыма йæ хицауы ныхæстæ æмбæрста, афтæ зынди. Хатгай-иу ныууынар-гъыдта, йæ ком-иу аивæзта. Æмæ-иу уæд йæ сырх æвзаг арты

рухсмæ ноджы ирддæрæй разынди. Бабег æм йæхи баивæзта æмæ йын йæ хъарм армытæпæнæй лæгзытæ кодта йе стъалы-нывæфтыд сæр... Йæ хъæлæс æрвнæрдау кæмæн нæрыди æмæ бирæгъ уæтæрмæ æмгæрон кæмæй нæ уæндыд, уыцы цыбыр-дым Уæрдахъ уæрыккау æрсабыр-æфæлмæн ис йæ хицауы рæвдауæн ныхæстæм. Мæнæ гоби куыд фæкæны, афтæ йæ тых, йæ бонæй фæлвæрдта дзыхæй сдзурыныл. Фæлæ дзы-иу æрмæст куыдзы уынæргъын райхъуыст. Ома, ныхас мидæмæ æмбарын, Бабег, фæлæ æддæмæ дзурын нæ зонын... Зæронд фыййау дарддæр фæзмыдта йе 'нкъард мысинæгтæ:

– Æмæ дын уый дзырдтон, Уæрдахъ: дуне рафæлдæхти... Мæнæ сынтау искæй тугæй чи ныддымстис, уыдон сæ хъал бон ныккалдтой, ай-гъай... Æмæ уый ницы кæны... Фæлæ, йæхæдæг йæ фосæн æххуырст чи уыд, уыцы фыййауы дæр схуыдтой кулак! Кæйдæр калм æвзæгтæ... Æмæ йæ атеу-теу ластой Сыбырмæ... Гъей, Уæрдахъ, Уæрдахъ! Мæ ауонæй дæр тæрсын райдыдтон дзырдхæссинай. Дæуыл куыд баууæндон, афтæ нал æууæндын адæймагыл... Бирæгъы дзыхы – мæ хæрам, ме знаг та адæмы дзыхы бафтæд! Пъири бæллæх у! Адæймаджы пъири. Кæфхъуындары дзыхæй ноджы фыддæр. Æгас дуне аныхъуырын у йе стыр бæллиц.

Уыцы рæстæг та куыдз ныууынæргъыдта, æмæ йæ сырх æвзаг арты рухсмæ ноджы рæсугъддæрæй разынд урсдзæнхъа ссырты æхсæнæй... Зæронд Бабег ын йæ дæндæгтæм бахæлæг кодта – йæхи комы иу дæндаг дæр нал уыд...

– Æмæ дын уый дзырдтон, Уæрдахъ! Ме 'ртæ цъæх куыдзæй иу уыди дæ мад. «Корæ» – йæ ном... Куыдзæй та ахæм уыдис, ахæм, æмæ мын æй Æлбегты Тъепа дугъон бæхæй ивта... Фæлæ æз не сразы дæн... Стæй ног колхозмæ мæ разæй батардтон мæ фысты дзуг. Суанг – æд куыйтæ. Æнхъæл уыдтæн: галы бузныг мæ фæуыдзысты... Дзырдхæсджытæ нæ ууыл дæр нæ ныууагътой. Фесафынвæнд нæ скодтой Сыбырмæ æппынфæстаг. Æмæ уæд æз дæр алыгътæн уалæ хъæдмæ. Гуджийы æрдузы кæрдо бæласы бын скъахтон уæрм. Зарæг дæр уыцы ран скодтон мæхиуыл – «Кулакты зарæг»...

Æмæ дын, Уæрдахъ, иу хатт цы бафиппайдтон хъæды, уый куы зонис! Сæлавыры хуынкъ... Гъе, æмæ йын æй иу æрæгвæззæг рувас йæхи бакодта... Уый та – куыдæй? Бавдæлдис уыцы цъаммар æмæ йын йæ хуынчъы был ныффаджыс кодта. Дымгæ

мидæмæ уыцы смаг хаста. Сæлавыр та æлгъæнаг у... Æмæ йæ хæдзарæй фæхауæггаг. Афтæ рауад, гъе, мах хабар дæр. Уæрццы фæллæйттæ мæгайæн базадысты...

Мæ фæдыл зылынд, уый куы бамбæрстон, уæд æд бинонтæ хъæдыл Кæсæгмæ аивгъуыдтам. Далæ Бахсæны зæронд куыройы æрæндадыстæм. Мартъи фæхъызыд, æмæ тъыфылæй уарыди мит. Мæ цардæмбал Косер кæройнаг хæдзармæ зынггур ацыд уыцы райсом. Æз мæ æрчъиты фæсал надтон. Дыууæ æнахъом сывæллоны Гуыли æмæ Гагуыдзи зæронд куыройы рудзынгæй æддæмæ гудзитæ кодтой. Æмæ дын уæртæ æртæ фыдохы барæджы комкоммæ куыроймæ æрбатындзынд. Лæгахсджытæ. Ам дæр та нæ ссардтой. Уæдмæ Косер дæр æрбахæццæ. Йæ къухы цæнгæт итуйы мидæг – зынгтæ. Нæхимæ Заманхъулы нæ зынг ахуыссыди. Ныр та ам итуйы мидæг дæр нæ кураггаг зынг ахуысдзæн... Лæгахсджытæ нæ сæ разæй скодтой мадæй, фыдæй, сывæллонай. Уыдон – бæхтыл, мах – фистæгæй... Мах – фистæгæй, уыдон – бæхтыл... Иу дзы чысыл фæлмæндæр зæрдæ разынд: чысыл Гагуыдзы йæ фæсарц сбадын кодта. Уæрджитæм миты нæ фæтардтой Даргъ-Къохы станцæмæ. Стæй нæ баргъæвтой уæзæгтæ ласæн вагонмæ. Гъе, æмæ – хæрзæбон, Ирыстон! Амонд – къуыввитт... Уæзæгтæ ласæн поезды нæ цалдæр суткæйы ластой Казахстанмæ. Сывæллæттæ уайтагъд мады бызгъуырты аныгъуылдысты. Мад сын лæвæрдта йæ буары хъарм... Йæхимæ та йæ сабиты буары уазал иста.

Гъей, Уæрдахъ, Уæрдахъ! Ды куы зонис, уым цы æнакæрон быдыртæ ис – Казахстаны! Цæст сыл не ‘ххæссы, цæст.

Фыййау уæвын, æвæццæгæн, Хуыцауæй лæвæрд у лæгæн. Уым дæр та цыдыстæм фосы фæдыл дыууæ ‘фсымæрæй. Мæ кæстæр Махарбег дæр хаст уырдаем æрцыд... Иухатт та, Уæрдахъ, уыцы тыгъд быдыры фосы дзуг хизын, фæндаджы был бадын иу стыр дурыл æмæ мæ зæрдæйы сагъæстæ уадындзæй хъарын. Кæсын, æмæ дæлæ иу барæг стындзы. Мæ размæ куы схæццæ ис, уæд базыдтон: сылгоймаг уыди лæджы дарæсы... Йæ худ фелвæста, æмæ йæ дзыккутæ æркалдысты. Уыцы иу зывытт мыл æрбакодта архъан уæлбæхæй... Фæласта мæ барæг иуцасдæр йæ фæдыл. Стæй мæ мардæнхъæлæй фæндагыл ныхъхъуытты уагъта... Изæры уддзæф мыл куы сæмбæлди, уæд æрчъицыдтон. Тыхтæй-амæлттæй ма схылдтæн мæ дзуджы размæ. Чи уыд, цы уыд, уымæн абон дæр ницы зонин...

Гъей, Уәрдахъ, Уәрдахъ! Уәддәр мә царды әппәтәй сүдзагдәр хабар цы уыди, уый дын нәма радзырдтон... Әруатон мә цардәмбал Косер. Әппәт хъизәмәрттән кәй фәрцы ныффәрәзтон, уыцы Косер... Хистәр ләппу Гуыли мемә фыййау цәуынхъом фәцис. Уый фәстә, мәгуыр, хәстмә ацыд әмә уым йә зынг ахуыссыди... Кәстәр ләппу Гагуыдз – хәрз әнахъом. Мады хъәбысәй атонын нә куымдта. Фәлә сә адзал фәхицән кодта уәддәр.

Мадән удхәссәг әд цәвәг йә нывәрзән куы ‘рләууыдис, уәд ма йә чысыл хъәбулы йә риумә ныхъывта... Йә базы бынай райста бур-бурид рәгъәд фәткьуы әмә йын әй йә чысыл кьухтәм радта. Уый уыди мады фәстаг ләвар йә уарзон хъәбулән... Йәхәдәг афардәг... Чысыл саби бафынай әнхъәл уыд йә мадән әмә сагъуыд, райхъал, дам, у, нана... Ингәны дәр, дам, йә хъәбултимә фәдзуры мады зәрдә:

Мәрдон фынәй бадән... Мә нывәрзән – дур...

Мә риуыл цъәх гәккуыри бадь...

Йә авдәны райхъал мә чысыл хъәбул –

Ыскуыдта ‘мә агуры мады...

Бабегән йә зәрдә суынгәг әмә исдугмә ницыуал дзырдта. Әрмәст ма дзы цыдәр кьуырма мыртә хъуысти. Зәронд фыййауән йә цәссыг әртылд әмә әрхауд йә уәрагыл әвәрд куыдзы мукъумә... Әмә Уәрдахъән дәр йә цәсты бын бауымәл. Йе та, чи зоны, куыдз дәр куыдта йә хицауы кәуынмә.

– Әмә дын уый дзырдтон, Уәрдахъ, – әрчьицыдта Бабег мидхъизәмарәй. – Змисджын быдыры йә баныгәдтон Косеры... Райсомы дыууә ләппуимә ахастам хъуывгъаны дон мады ингәнмә. Фәлә йын йә ингән нал ссардтам: әхсәвы уадтымыгъ сыстад әмә змисәй самадта хәхтә.

Гъей, Уәрдахъ! Мәгуыр – амәләг. Цәрәг уд та исты амәлтгә кәндзәни. Змисджын быдыры йә ныуагътам не стырдәр хәзна Косеры, нәхәдәг әрбаздәхтыстәм Ирыстонмә. Әмә та ам дәр колхозән фыййауәй нылләууыдтән. Нәхи фыстәй дәр ма бирәтә әгас уыдысты. Базыдтон сә... Әгас ма уыдысты нә әртә цъәх куыдзы дәр. Уыдон та мән базыдтой. Куы-иу адугъ кодтой фырцинай Уәтәрты комы! Дзыхәй сдзурынмә сә бирә нал хъуыд... Сәхи әшпәрстой мә хъәбысмә. Куы мын-иу мә роцьо асдәрдтой, куы – мә цәсгом... Фәлә уәддәр ды, Уәрдахъ, ды! Пумпуси урс-урсид кьәбылайә дә әрбаййәфтон.

Хæсты мын æбæрагæй цы хъæбул фесæфт, ууыл сагъæс мæ-иу иучысыл айрох, дæуыл цинтæ кæнгæйæ.

Æмбисæхсæвæй аивгъуыдта. Цыма мæнæ ацы артæй фехъиудтой цæхæртæ – иугай стъальтæ разындысты. Уалæ Бонварнон сфардæг и. Бабег хæрзæггурæггаг фæцис йæ куыдзмæ:

– Гъей, Уærдахъ, райсом хорз бон скæндзæни!..

Æмæ – æцæгдæр: диссаджы райсом скодта! Хуры цалх, цыма уæларвон куырдадзæй ратылд, уыйау сырх-сырхид зынгæй арвы сфардæг. Æлпæты разæй йæ чи федта фыййæуттæй, уый уыди Бабег. Чъибиткæйæ рахаста Уастырджийы хæзна – йæ фыд Дзабойы уадындз, æмæ, æфсад стæры араст уæвыны размæ куыд ныззарынц, афтæ уадындзæй зарыд. Уадындзы кæлæнгæнæг зæлтæ зæххæй арвмæ скъæфтой хæрзæггурæггаг – фыййауы цин. Æмæ арв æмæ зæхх ноджы тынгдæр бауарзтой кæрæдзи.

Æмæ та æрымысыд Бабег йæ рагон зарæг – кæддæр Гуджийы æрдузы кæрдо бæласы бын кæй скодта, уый:

БАБЕДЖЫ ЗАРÆГ СÆРВÆТÆЙ

*Уалæ, дам, сæрвæтæй йæ сагъæс, йæ мæтæй
Фыййау Бабег зары.*

Йæ уды тæригъæд йæ уадындзы зæлтæй

Йæ Хуыцаумæ хъары:

*Мæ зæронд фыд Дзабо, нæ узал къонайы –
Æрдæгхом лауаси...*

*Ацы уæззау бон дæм халоны бырынкъæй
Сау хабар бауасыд.*

Дыгуры Къорайæ дыууæ къобор галæй

Æрластой æндзæлмттæ.

Фыййау æфсымæрты, æллæх, уæ мæ дуне,

Ысхуыдтой æлдæрттæ...

О, нал æй æмбарын: фыййауæй-æлдарæй,

Уæууæй, Бабег, чи дæ?

Сыбырма фæцæуын мæ кæттаг хæдоны,

Мæ къахыл – æрчъитæ...

Ацы сау хæлуарæг нæ сæгдзыд къонайы

Йæ сау тынтæ уафы.

Мæ цæсгом нæ хъæцы кулаччы номимæ

Мæ сæгъдзарм хæлафы.

Мæ хорз сыхаг Тъепа, æрбауой дæ уазæг
 Мæ æртæ цъæх куыдзы.
 Фæхæссын мæ къухтыл мæ дыууæ фæрдыджы –
 Гуыли ‘мæ Гагудзы...
 Змисджын быдыртæ – кæрон дæр сын нал и,
 Ойтæ ‘мæ-уæрæйдæ!
 Казахаг цъæх дымгæ къуыззитгæй нынниуы
 Мæ кæрцы къæриды...
 Мæ цардæмбал Косер, мæ зæрдæ дæ фæстæ
 Йæ сагъæс æлвисы...
 Дæ ингæн мын фесæфт – фæхаста йæ дымгæ
 Казахы ызмисы...

ЗАРАГ ХЪАУЫРБЕГ

Дзабо сæ дуармæ дурыл бадти æмæ Уастырджийы лæвар
 уадындзæй зарыд. Уадындзы рæсугъд зæлтæ дзæнæты цъиутау
 дунемæ пæр-пæр кодтой... Æмæ ацы рухс дуне тынгдæр ныр-
 рухс и. Уадындзы зæлтæ афтæ æхсызгон, афтæ зæрдæмæдзæугæ
 уыдысты, æмæ сæм бæлæстæй мæргътæ æрыхъуыстой...

Дзабо уадындзæй зарыд, стæй ноджы хъæрдæрæй, цæмæй уæртæ
 æвгъæддоны йе ‘фсины нæтын ма хъуыстаид... Бакæс-ма уымæ!
 Цыма йын фыццаг айк у! Цыппар лæшпуйы æмæ дыууæ фаззон
 чызджы куы ныййардта, уæд ныр бæстæ йæ сæрыл цы систа?!.

Уалынмæ йе ‘фсины уынар æрсабыр. Чысыл Балигга раз-
 гъордта йæ фыдмæ хæрзæггурæггар:

– Баба, гаги... Гыцци лæшпу райгуырди нанайæн, – æмæ йæ
 фыды хъæбысы аныгъуылди.

– Æ, бабайы бæдул фæкæнай, бабайы, – йæ фæтæн риумæ
 йæ нылхъывта фыд. Стæй йæхицæй фæфсæрмы. Сывæллоны
 аиппæрд кодта:

– Марадз, уæртæ сидзæр уæккойæн æхсыр бадар!

Бæгъæввад чызг кæртмæ атыæбæртт кодта фæстæмæ.

«Уадындзы зæлтæм райгуырды уæ сывæллон, æмæ йын Дунесфæл-
 дисæг йæ хъысмæт зарагау рæсугъд фæкæнæд!» – арфæтæ кодтой
 сыхæгты лæгтæ Дзабойæн. Уыцы куыд Хуыцаумæ фехъуыс-
 ти, цы – нæ зонын... Фæлæ фæстæдæр иу хъуыддаг рабæрæг. Лæшпу
 мадызæнæгæн уыди сæ кæстæр. Гъе, уымæ гæстæ буц рахаста.
 Уæлыгæс цæуынаг йæм дзæбæхдæр касти хъызты бæхыл скафын.
 Ноджы ма йын йæ мадырвадæлтæ Саламатæ цъæх байраг –

хæрæфырты лæвар – куы ракодтой, йæ нана та йын цъæх тынæй цухъхъа куы бауæфта, уæд фыййауы фырты хуызæн дæр нал уыд.. Хуры фыртау фырхъалæй нал хæцыд зæххыл.. Мæнæ йæ бухайраг худау йæ зæрдæ бакъæбæлдзыг. Æмæ хъæубæсты иу ахæм чындзæхсæв нæ уыди, зараг Хъауырбег йæ сираг цъæх бæхыл кæм не скафыд, Зыр-зыраг хъæлæсæй Уастырджийы зарæг кæм нæ азарыд, уыцы чындзæхсæв, дам, йæ хуыз не скалдаид.

Йæ фыд Дзабо та – фосуарзаг лæг – йæ кæстæр фырты дæр æфтыдта фæллоийыл æмæ йын иу хуыцаубон йæ разæй скодта далысты дзуг. Хъæуы æдде, дам, сæ фæхиз амæй изæрмæ.

– Абон мæ уæлæ чындзæхсæвмæ ауадз, баба! Стæй æнæхъæн къуыри дæр уæлыгæс цæудзынæн, – фæдфæливæнтыл ахæцыди лæппу. Фæлæ – Хуыцауы дзæгъæлы..

– Æз дзы уыдзынæн æмæ æгъгъæд у, – хъуынджынæрфыгæй йæм æрбакасти фыд. Дзабо та иугæр ныхас загъта – дзæгъæлы мауал дæхи хæр. Уастырджийæн дæр йæ хъуыды нал аивтаид. Æмæ лæппу бар-æнæбары араст уæлыгæс.

«Æгæр хъал æй ауагътон. Фыййауы фырт кæй у, ууыл сæтгæ дæр нал бакæндзæн», – йæхинымæр йæхицæн уайдзæфтæ кодта Дзабо. Стæй æрфæлмæн: «Æниу, уадз æмæ ачъыллиппытæ кæна йæ лæппуйы бонты. Æгæр дæр ма йыл сбаддзæн уый фæстæ æфондз», – хъуыды кодта фыд, йæ фырты фæстæ кæстæйæ. Æмæ дзы цæмæндæр йæ зæрдæ барухс. Æрымысыд йæхи æвзонджы бонтæ. Адзæдзейы сæрмæ-иу стыр тигъыл йæхимæ æрыхъусын кодта æгас сыхбæсты. Йæ уадындзы зæлтæй æмбарын кодта йæ зæрдæйы уаг Саламаты рæсугъд Залиханæн, æмæ-иу æрыгон æнæнтыст чызг дæр сæ дуарæй мидæмæ нал цыд. Уынгтæ мæрзынæй-иу бафæллад йæ уисой, уæддæр йæхæдæг нæ! Уыцы адджын мысинæгтæй йæ мидбылты бахудти Дзабо.

Мыртазты уæрæх кæрты гуыпп-хъазт йæ тæмæны бацыди. Дуне хæлди. Кæйдæр арæхстджын къухтæ фæндыры дзыхæй сдзурын кодтой. Саджы фисынтыл амад лæппутæ хъазты фæзы зæрдæрогæй хæрдмæ хаудтой, цыма Нарты фæсивæд Зилахары. Хурзæрин сæм арвæй цымыдисæй касти æмæ æвæстаг лæгау хæлæг кодта зæххы цотмæ.

Дзабо хъæубæсты хистæртимæ фынджы уæлхъус бадтис æмæ аивæй йæ цæст дардта хъазты фæзмæ. Уалынмæ дын, цыма тæхгæ-нæргæ Уастырджи йæ æртыкъахыг æфсургъыл арвæй æртахти: йæ цъæх цухъхъайы цъæх бæхыл кæрты фегуырди

æвзонг, уаридзаст барæг. Æртæ гæрахы арвмæ фæкодта йæ ливорæй, стæй æрбалхъывта бæхы рохтæ. Халасхуыз дугъон йæ фæстаг къæхтыл алæууыди, раззæгтæй сæвнæлдта хурмæ. Иу уысм афæстиат афтæ, æмæ æгас дуне дæр бамыр... Стæй æруагъта йæхи. Уæздан асирдта хъазты фæзы. Фæндыр фæуæздандæр кодта йæ зæлтæ, æмæ бæх райдыдта симын. Барæг та – Хуры фыртау, дунейы рухс цыди йæ цæстытæй. Йе уæнгты аив змæлдæй фидауын кодта йæ халас æфсургъы хъазт. Уыцы ‘ппæт кæрты дзаг адæм сæ къахфындзтыл слæууыдысты. Кæрæдзи сæрты кæсынц циркмæ. Сывæллæттæ, цыма бæлæстыл зайгæ æркодтой, уыйау уырдыгæй фæлгæсынц хъазты фæзмæ.

Зæронд Дзабо, уыцы ныв фенгæйæ, йæ чемы нал уыд. Айонг рацард, фæлæ нæма федта афтæ бæхыл хъазгæ. Ноджы рацæйрабон, æмæ бæх дæр, стæй барæг дæр – сæхи – йæ мæлинаг лæппу Гауыдте! Æмæ уæд фосы дзуг та? Кæй бар сæ ныууагъта ацы къулбадæт?

Барæг уæздан æрхызти йæ бæхæй хъазты кæрон. Кæстæртæм радта бæхы идон, йæхæдæг фæсивæды æхсæнмæ бацыд. Уыдон æй фырцинай сæ хъæбысты айстой..

Уалынмæ æфсинтæй цъæх бæхыл хъазæгæн æгъдау рацыд.

Хъазт раивта симдмæ, æмæ сагсур фæсивæд доныхъазтау урсдæллагхъуыр чызджыты цæнгтыл æрхæцыдысты. Уаридзаст барæгæн та уалæ тыргъты уыцы æвзонг зæдмæ æхсайдта йæ зæрдæ.. Йæ цæстытæ дзы атонын нал фæрæзта. Æмæ асидти йæ сыхаг – бурхил Гадизæтмæ:

– Уæлæ кæсыс уыцы зыр-зыраг дидинагмæ!..

– О-о, уый аргъау у. Кой дæр æй ма скæн!.. – йæ ныхас ын æрдæгыл фескъуыдта Гадизæт. – Бирæ тæхудыгæнджытæ йæм ис...

– Уæдæ ма каст цæмæ у?

– Йæ къуыбар нæма райхæлд...

– Нæхимæ райхæлдзæни.

– Цыппар гуыппырсар æфсымæры йын ис. Арв дæр сæ нæрын нæ уæнды. Æртæ хадзыйы та – фыдыфсымæртæ.

– Гъемæ, Гадизæт, – хадзы-быдзы. Ды мын æй хибармæ расай æрмæст!.. Мæнай дын – хъуссæджытæ.

– Туг мыл ныууарыд, – скатай Гадизæт æмæ тыргътæм атындыдта.

Мусы цъынайы ауон лæууыдысты уаридзаст барæг æмæ хæрзæрыгон зыр-зыраг дидинаг – фыдæбонны рæсугъд Веркæ.

Чызг зæхмæ касти æмæ тарст сæгуытау фестъæлф-фестъæлф кодта. Лæппу сласта йæ хъама æмæ йæ йæ риума ныццарæзта. Чызджы къух дæр – йæ къухы, афтæмæй хъама йæ риума æлхъивы æртæ къухæй.

– Зæгъ мын «нæ», æмæ дзæнæтмæ бацæудзынæн дæ къухæй. Ма тæрс, нæ мын фæрисдзæн..

Чызг скатай. Цы кæна, уымæн ницыуал зоны.

– Æз нырма... Ауадз мæ, стæ!..

– Мæ туджы мæцгæ мæ уæртæ мæ цъæх дугъоныл ныххæс-сæнт..

– Афтæ ма дзур!.. – йæ дзых ын ахгæдта чызг йæ иннæ хæмпус къухæй.

– Уæд та зæгъ «о» æмæ мæ самондджын кæн!.. Бон дын хурзæрин уыдзынæн, æхсæв – цырагъдар..

Чызг ын йæ цонгмæ æрбавнæлдта:

– Сæвæр дæ хъама!.. Мæ хатырæй... – налхъуыт-налмасау схаудтой чызгæй ацы æлутон ныхæстæ, æмæ кæлæнгæнæджы цæстытæй лæппумæ æрбакасти. Уаридзаст барæг фæсонтау чызджы цæстæнгасæй. Æмæ банкъардта: чызг ын балæвар кодта арвыдзаг амонд. Хъама нывæрдта йæ кæрддзæмы. Йæ галиу къухы æнгуылдзæй рафтыдта сызгъæрин къухдарæн æмæ йæ бакодта чызджы рахиз къухыл:

– Дæ ‘нæном æнгуылдзыл дын ном æвæрын – «сызгъæрин æнгуылдз».

– Æ-æ, чафыр, чафыр! – цынайы аууонæй æрбагæпп кодта Дзабо æмæ йæ къæдз лæдзæгæй йæ фырты фæсонтæн – хафт. Уаридзаст барæг сæгуытау æмбонды сæрты агæпп ласта.

Дзабойæн дыккаг æрцæф нал бантысти. Йæ лæдзæг уæлдæфы ауыгъдæй аздад. Мæнæ йæ разы зæххы скъуыды ныххауынаввонг лæууыд æвзонг саурæсугъд. Йæ байзæддаг ын дарддæр чи ахæццæ кæндзæнис, уыцы сылыстæг. Æмæ ныр зæронд лæг йæхæдæг хорзау нал уыд. Æфсармы кодта хъысмæтæй – дунейы фарнæй.

Фæдис ардæм схæццæ Дзабомæ – чындзæхсæвмæ: дæ дзæгъæл фос, дам, адæмы цæхæрадæтты байдзаг сты. Æмæ Дзабо дæр ныр мæзджыты ламаз кодта. Хуыцауæй куырдатæ хатыр æнæбайрайгæ боны цауты тыххæй..

Уаридзаст барæг та йæ зæрдæйы ахаста хур – фыдбоны рæсугъдæй разыы дзуапп. Æмæ уыцы хурæй райгуырды йæ зарæг.

Æмæ йæ схуыдтой «Зараг Хъауырбег». Зараг Хъауырбег уæлæ сæрвæтæй зарыд:

*Мæ зæрдæ, Дзабо, – йæ къæбæлдзыгæй.
Æнæрай фæуай дæ къæдз лæдзæгæй.
Куыд нæ æмбарыс дæ фыртты, уастæн?
Мæ зонд фæцыди Мыртазтæм хъазты.
Ныр сонт æррайæ куыдтæ цæрдзынæн?
Уый урс бæлон у... Æз та дæн уари.
Мæн Агуыры ‘фсад фæстейы сурæнт –
Мæ тых, мæ хъару, чызгай – дæ сурæт!*

Фæлæ зараг Хъауырбег айдагъ кафгæ æмæ заргæ не ‘рвыста йæ цард цъырцъырагау. Зараг Хъауырбег Хъодзаты Смаилы, Сатцаты Бусга, Карсанаты Темболат, Милдзыхты Тотырбег, Бæройты Азæмæт, Цæллаггаты Тепсыр æмæ йæ хъæуæй æндæртимæ Карсанаты Габойы революцион отряды куыд хæцыдис, уый тыххæй дзурынц архивы документтæ... Уыди хæстон. Уыгæрдæны та-иу æгомьыг къæдзæхтау слæууыдысты йæ хосы мæкъуылтæ. Хъæууон-хæдзарадон равдыстмæ та фæхæццæ сты йæ хоры æфсиртæ «Асæхъойы» зæххæй. Кохозон дзугтæ хызта хохы, быдыры. Æмæ афтæмæй нывæзта зарæг. Йæ ном-иу зарæджы аккаг чи скодта, гъе уыдоныл.

Афтæ райгуырдысты йæ зарджытæ Сталиныл, Октябрыл, Цæлыккаты инæлар Хъантемырыл, Хъодзаты Смаилыйыл, Фæллоы хъæбатыр Æлбегаты Харитоныл, хæсты царæфтыд Бæройты æмæ Чыпыраты æфсымæртыл, Бæцæзаты Барысбийыл, Цорæты Хъазыбегыл, Хъарданты Барисыл, паровозы чи басыгъди, Кодзырты уыцы Мæхæмæт æмæ æндæртыл.

ФÆСНЫХАС

Йæ фыды уæзæг æдзæрæгæй баззад фондз æфсымæры хо Балиггайæн... Уæвгæ та сæ кæрт æдзæрæг нæ уыд. Æрвылбон дæр дзы уыди бирæ змæлæг: кусæг фос – кусæг адæм. Фæлæ уыдонæй иу лæг дæр нæ уыдис йе ‘фсымæртæй... Йæ фыд Дзабойы фосæй дæр дзы иу гал, иу бæх дæр – нæ!

Йæ фыды кæртæй йын скодтой колхозы фосæн быргад. Ный-йарджытæ – дыууæ зæронды – тард æрцыдысты сæ къонайæ.

Ссардтой сә адзал әцәгәлон хәдзар – әцәгәлон хъәуы. Әфсымәрты та гәдыы ләппынтау аппәрстой дард кәдәмдәр. Әмә уынгәй мидәмә кьулбәрзәйә касти әфсымәрты хо – Балигга. Зәрдәйы тәгтә скьуыдысты. Зәрдәйы цәссыг тагъди... Әмә-иу фәстагмә йә зонд адзәгъәл, уалә-иу хъәды рагъмә фәцәуәг, йә раздарәны – цалдәр гуылы. Кәрдзын, дам, хәссын ме ‘фсымәртән ахәстонмә...

Йе ‘фсымәртәй та стәг дәр нал уыд Мәрдты бәсты. Рухс дзәнәтыл раджы баивтой ацы мәнг дунә...

АХМÆТЫ СЮРПРИЗ

Радзырд

Иуахæмы дын мæ рагбонты æрдхорд Хабæты Ахмæтыл куы амбæлин Дзæуджыхъæуы фæлладуадзæн парчы. Мæ разæй фæцæйцыд æмæ аразгæ хъæлæсæй касти Къостайы æмдзæвгæ:

*... Афæлыфта мæ
Сауæрфыг рæсугъд...
О, мæ худинаг,
О, мæгуыр мæ уд!..
Дзырд Хуыцауы раз
Радта иннæмæн, –
Къухæй нал ласы
Ныр йæ къухдарæн..*

Æз æй фыццаг ирон театры артист Тлаттаты Бексолтан фенхъæлдтон æмæ йæ Чермены монологæй сфæзмыдтон:

Бæргæ мын фыд куы раттаид Хуыцау!

Цæй диссаджы сæрæн кæстæр ын уаин...

Лæг фæстæмæ сонт зылд фæкодта, сагъдауæй аздад æмæ бафарста:

– Мысост нæ дæ?

– Уæдæ чи хъуамæ уон? – ныххутæн æз æмæ йæ мæ хъæбысы ныттыхтон. Ахмæты ма фæстаг хатт федтон фондз азы размæ. Уæд дæр, Терчы былгæрæттæм хæстæг цæугæйæ, къуызиттæй зарыди цавæрдæр мелоди. Уæдæй нырмæ Терк фурдмæ цас дон фæласта! Мæ хъаймæты æрдхорд та æндæрхуызон нæ фæци. Æрмæст йæ рихитæ сбæзджын æмæ схъомпал сты.

– Æз ардæм дæу агурæг рацыдтæн. Дæ лæдзæг кæй ашпæрстай, уый хорз, фæлæ дæ астæуыстæг та куыд у? – афарста мæ Ахмæт.

– Йæ рыст фæкъаддæр ис.

– Уый хъулты ‘хсæн фыд æрзад, æмæ уæд афтæ ваййы.

– Хъултæй иуы бæсты протез æвæрд куы уа, уæд та?

– Кæд титанæй конд у, уæд сæдæ азы фæлæудзæн.

Æз ын бандонмæ ацамыдтон, фæлæ æрбадын нæ бакуымдта:
 – Ацы хатт мæ нал асайдзынæ. Ныртæккæ нæхимæ цæуæм.
 Фæбадæм, фæминас кæнæм. Дæ писмотæ дæр дын раттон.

Ахмæт хъазаг лæг уыд, цавæр писмоты кой кодта, уый нæ бамбæрстон. Штыбы фæзмæ ссыдыстæм, такси баххуырстам, æмæ нæ уый уайтагъд горæты сæрмæ балæууын кодта.

– Ай у мæ халагъуд, – ацамыдта Ахмæт дыууæуæладзыгон хæдзармæ.

Нæ размæ разгъордтой сабитæ æмæ йыл ныттыхстысты. Уый дыууæ кæстæры йæ хъæбысмæ систа, хистæр фæтæргай æмæ кæуын райдыдта. Æз æй уæлиау хæрдмæ сæппæрстон, æмæ банцад.

– Адонимæ мыл уынгæджи бон скодта, – бахудт мæ рагон æрдхорд. – Уæ мад кæм и?

– Дуканимæ ацыд.

– Æмæ уын куыд загъта: ме ‘рбацыдмæ æнцад бадут æмæ телевизормæ кæсут уын нæ бафæдзæхста?

– О, фæлæ дæу рудзынгæй ауыдтам æмæ дæ размæ разгъордтам.

Мæнæн æхсызгон уыди, сывæллæттæ иронау кæй дзурынц, уый. Мæ чыссæйæ æхца фелвæстон æмæ сыл æй айуæрстон, стæй сын загътон:

– Цы æрыгон дада уын ис!

– Дада нæ, фæлæ баба! – схор-хор кодтой сабитæ.

Ахмæт бахудт, йæ рихи аздыхта æмæ загъта:

– Нырма нæма сызгæ дæн.

Уæдмæ сывæллæтты мад дæр, тыхулæфт кæнгæйæ, нæ цуры æрбалæууыд.

– Иу минут дæр сын иунагæй уадзæн нæй, – йæ хæссинагтæ бандоныл æрæвæргæйæ, загъта хæрзконд æрыгон сылгоймаг. Мæн куы ауыдта, уæд фæсырх.

– Мæ бинойнаг Маринæ, – йæ рахиз къухы амонæн æнгуылдз хæрдмæ систа хæдзары хицау.

– Камилæйы хо, – бафтыдтон æм æз.

– Куыдæй йæ базыдтай? Æвæццæгæн та нæ лæг йæ усæй æппæлыд.

– Уый тыххæй нæм ныхас нæ рауади. Фæлæ ды бакæстгæйæ Камилæйæ фæсте ницыуал ныууагътай.

Мæ рагон æрдхорды хæдзар мæ зæрдæмæ тынг фæцыд. Йæ

кьултæ сырх агуыридур æмæ хохаг къæйдурæй амад. Дыккаг уæладзыгмæ – асинтæ уагъд, пълæ æмæ рудзгуыты бынтæ – дзыгъа дурæй конд, авджын царæй боны рух дæлæмæ кæлы. Фæтæнсыф дидинджытæ йæм дурынты æвæрдæй сæхи хæрдмæ ивазынц.

Ахмæт мæ диваныл сбадын кодта, мæ разы мын альбом æвæрдта. Уæрæхэкранджын телевизор скуыста. Телестудийы фидыц Дудиаты Валодя касты фæстаг хабæрттæ: «Нартхор тугыл аскъуыд, фермерон хæдзарæдтæ сæ картоф, сæ дыргъ æмæ сæ халсартæ цы фæкæной, уый нал зонынц. Фос фырнæрдæй сæхи айсын нал фæразынц. Иудзырдæй, «дидинæг калы нæ бæстæ, рай, зæрдæ, рай æмæ рай».

Альбом фæлдахгæйæ, разæй ауыдтон Камилæйы къам. Нæзы бæласы бын лæууыд æмæ дард кæдæмдæр каст, мæ удæй фылдæр кæй уарзтон, уыцы æрдахæрæны рæсугъд. Гæды рувасæн йæ хиндзинад бамбæрстон æмæ йын загътон:

– Рагæй дæр æрхъуыдыджын уыдтæ, фæлæ цыма Цæлойты рæсугъды ды дæр мæнæй къаддæр нæ уарзтай.

– Бæгуыдæр æй уарзтон. Уыцы уарзт мæн балæууын кодта Сабыр фурды кæсагахсæг флотилийы, дæу та – Норильскы. О, хæдæгай, мæнæ дæ писмотæ.

Ахмæт чингуыты скъапп байгом кодта æмæ дзы райста æртæ писмойы.

– Адон дæу сты, ардæм куыдæй æрбахаудтой, уый дын Марина загъдзæн.

Йæхæдæг асинтыл дæлæмæ æрхызт.

Мæ къухфыст мын цы базонын хъуыд! Рæстæджы алайæ гæххæтт фæбур. Райхалынмæ сæ хъавыдтæн, фæлæ ахъуыды кодтон æмæ сæ иуварс æрæвæрдтон. Мæ цæстытыл ауади, Камилæйы фыццаг хатт куы федтон, уыцы хурвæлыст бон. Уроктæ нæм нæ уыд, æмæ æз Ахмæтимæ абалц кодтон хъæуы астæумæ. Уыди сихорафон, афтæ автобус сосавæндаджы был æрлæууыди. Рахызти дзы саулагъз чызг морæ костюмы æмæ афарста:

– Ам скъола чердыгæй ис?

Ахмæт йæ амонæн æнгуылдзæй скъолайырдаем ацамыдта.

– Мах дæр уырдаем цæуæм, – загътон æз æмæ кæрæдзимæ фемдзаст стæм. Сау цæстыты кæлæнгæнæг тых мæ буары иннæрдæм ахызт.

– Базыдтон уæ, – сцин кодта чызг, – сымах уæхæдæг дæр ахуыргæнджытæ стут!

Директорæн дæр йæ фенд æхсызгон уыд, ахуыргæнджытимæ йæ базонгæ кодта:

– Цæлойты Самсоны чызг Камилæ, историйы ног ахуыргæнæг, барзыхъæуккаг.

Ахуыргæнджытæн сæ фылдæр уыдысты «дæрдджын», пенси-исджытæ. Камилæ се ‘хсәнæй бæрæг дардта. Йæ нарæг астæу, йæ даргъ цæстыхаутæ, стæхынæввонг сау æрфгуйтæ æмæ æрттиваг цæстытæ зæрдæ агайдтой. Махимæ дæр базонгæ ис. Æз – уырыс-саг æвзаг æмæ литературæйы ахуыргæнæг, Ахмæт – математик.

Камилæ сывæллæтты бирæ кæй уарзта, уый æз уайтагъддæр бафиппайдтон. Семæ-иу фæсурокты дæр фембæлд æмæ сæ ал-кæй фарстæн дæр бæстон дзуапп лæвардта. Æцæг ахуыргæнæг дзы кæй рауайдзæн, уый бæрæг уыд. Истори æз мæ предметæй къаддæр нæ уарзтон, бирæ чингуытæ мæм уыд дунейы зындгонд адæймæгты тыххæй, æмæ йын дзы цалдæр балæвар кодтон. Хистæр дзы кæй уыдыстæм, уый тыххæй мæн æмæ Ахмæтмæ фыццаг уайсадæгау кодта, стæй нын хойы хуызæн сси. Фатер ын ссардтам скъоламæ хæстæг ран. Хъахъхъæдтам æй, дзæгъæл рацу-бацу кæнын æй нæ уагътам, æмæ уый йæхимæ дæр хорз касти. Фæлæ йæ сусæг уарзтæй кæй уарзтам, уый нæ кæрæдзийæ æмбæхстам. Мæнæн ме ‘нкъарæнтæ раргом кæнын æнцондæр уыди. Ныффыстон поэма «Ацырухс». Районы газеты редакторы зæрдæмæ фæцыд æмæ йæ рауагъта. Ахмæт æй бакаст æмæ дыккаг райсом нæ кæртæй æрбахъæр кодта:

– Алекайы фырт (афтæ мæ хуыдта), ай уарзондзинады арты куы судзыс, уæд æй мæнæй цæмæн æмбæхсыс? Æнхъæлыс, æмæ æз нæ зонын, Ацырухс чи у, уый? Ницы дын дзы рауайдзæн, уарзон ын ис.

Къæсарæй куы ‘рбахызт, уæд æй æз дæр мæ хъæлæсы айстон:

– Ды поэзийæн мур дæр ницы ‘мбарыс. Дæ сæры уравнентæ æмæ формулетæ йеддæмæ ницы ис. Пушкинæн Татьяна чи уыди, кæнæ Дон Кихотæн – Дульсинея? Æрымысæггаг сурæт. Цæстылуайæн. Ды та сын материалон агъуд бийыс.

Дзырдтон, фæлæ мæхæдæг дæр не ‘мбæрстон, цытæ лæхурдон, уый. Ахмæт мæм джихауæй касти.

Урокты фæстæ Камилæ йæ фатермæ куы цыд, уæд æз дæр мæхи йемæ цæуæг акодтон. Исдуг мæ дзыхы ныхас нал бадт, стæй æрлæууыдтæн æмæ йæ бафарстон:

– Камилæ, уарзон дын куы ис, уæд æй махæй цæмæн æм-
бæхсыс?

Чызг фæсырх, иннæрдæм азылд æмæ ма бафарста:

– Æмæ мын æй дæ цæст нæ уарзы?

– Куыннаæ уарзы, фæлæ чи у?

– Мæнæ ма цуры лæууы, фæлæ дæуæн та Ацырухс чи у?

– Ацырухс та – ды, – æмæ ма ма ныхæстæм бафтауын бафæ-
рæзтон:

– Æз дæ ма удæй фылдæр уарзын.

Стæй кæртмæ бахызтыстæм, кæрæдзиуыл ныттыхстыстæм,
æмæ нæ зæрдæты цæф байу. Уарзон ныхæстæ фæкодтам, ца-
лынмæ не ‘рталынг æмæ арвыл стъалытæ не ссыгъдысты, уæдмæ.
Камилæ мын куыд загъта, афтæмæй сты авд хойы, йæхæдæг та
у сæ астæуккаг. Уæдмæ стъалытæ дæр арвыл хуртуану апырх
сты. Нæ сæрмæ дзыгуырæй лæууыдысты Авд хойы.

– Камилæ, ссардтон дæ, – арвмæ ацæмонгæйæ, сцин кодтон
æз. Фæлæ æваст сау мигъ цæгатай æрбацыд æмæ бæстæ ныт-
тар. Кæд талынг уыди, уæддæр ма зæрдæ уæрыккау кафыд
æмæ уарзондзинады зарæг кодта. Цæй фынай æмæ ма цæй
æндæр! Райсомæй уынгмæ куы рахызтæн, уæд Ахмæt ма размæ
фæци æмæ ма афарста:

– Цæй, дысон цы бадæ?

– Цы бауинаг дæн? Минæвар цæуын дæ бахъæудзæн.

– Уый дын ма бар фæуæд. Фæлæ чындзæхсæвы гуыпп-хъаз-
ты дæ халагъуд куы ныккæла, уымæй нæ тæрсыс?

– Уарзæтта ихы сæрыл дæр фæцæрынц.

– Уый кæддæр афтæ уыд. Фæлæ-ма ахъуыды кæн, дæ рын-
чын мадимæ дæм Камилæ цардæй цы фендзæн? Ахуыргæнæ-
джы мыздæй ног хæдзар фынддæс азмæ дæр нæ сараздзынæ.
Чызг та дæумæ нæ баддзæн.

Уыцы ныхæстæ ма æруазал кодтой. Ма цин æрхæндæгмæ
раивта. Цы загъты мæнгæй Ахмæt? Айфыццаг тæрхондоны
уыдтæн. Ус хицæн кодта йæ лæгæй æмæ йæм бауырдыг:

– Куы ма ‘рхастай, уæд дæ хæдзары гæды дæр нæ уыд. Цы
иунæг къуымы цардыстæм, уый уыди зæхбын, йæ къул афаст,
æмæ дзы дымгæ къуыззитт кодта. Ды магусайæ цæлуарзаг
уыдтæ, куывдтæ æмæ хистытыл зылдтæ. Æз та «Электроцин-
чы» лæгты æмрæнхъ здытайæн цехы куыстон. Агуыридурай
ног хæдзар ма хидвæллоуæ сарæзтон, æмæ йæм ныр ды цыдæр

гадзайы аербакæнынмæ хъавыс дыккаг усæн. Нæ, уый дзы нæ рауайдзæн. Хæдзар мæхæдæг кæй сарæзтон, уый тыххæй мæм гæххæттйтæ ис суанг зæгæлы онг дæр.

Нæ радон фембæлд Камилæимæ фæстæдæрмæ аргъæвтам. Хъæуыл айхъуысти нæ уарзондзинады кой. Иутæн æхсызгон уыд, иннæтæн – нæ. «Нæхи чызджыты нын курæг куы нæ ис, уæд барзыхъæуккагмæ цы бахъавыд», – зæгъгæ, æрцыди мæ хъустыл.

Скъоламæ цаугæйæ мыл нæ хъæуккаг иу къуылых ус амбæлд æмæ мын афтæ:

– Лæппу, мæсты дæм кæнын. Æндæр кæй ракуырдаис, уый нал уыд?

– Кæй кой кæныс, мæнæн ус куы нæма ис?

– Цыдæр Калинæ йæ хонынц. Æз æй мæ фырт Гæбылайæн æрхæссынмæ хъавыдтæн.

– Æмæ йæхи ус цы фæци?

– Атардтам æй, æгæр налат разынд.

Æз æм рамæсты дæн, фæлæ ницы сдзырдтон. Æрмæст ахъуыды кодтон: «О бецау сылгоймаг, цæй мæгуыр дæ, цæ! Мæныл худыс, дæ расыггæнаг фыртæн та Камилæйы курыс».

Æнкъард хъуыдытæ мæ сæ уæлныхты айстой. Алагыры бамидæг дæн æмæ узал доны мæхи цынадтон. Ме ‘рвадæлтæм бафысым кодтон, æмæ æвиппайды мæ тæвд уæләмæ цауын райдыдта, мæ хъуыртæ рафастой. Иу къуыри нæ мæрдтæй уыдтæн, нæ – удегæстæй. Хæдзары чындытæй иуæн бафæдзæхстон, цæмæй скъоламæ ныддзура æмæ зæгъа, цы уавæры дæн, уый. Фæлæ æдзæсгом разынд æмæ мæ фæсайдта, никуыдæм адзырдта.

Уыцы заман Камилæ та, сæхимæ автобусы цаугæйæ, аварийы бахауд, æмæ йæ сау цафтимæ рынчындоны сæвæрдтой.

Æстæм бон фæдзæбæх дæн, фæлæ мæм разæй æнхъæлмæ касти ноджы æвирхъаудæр фæлварæн. Хъæумæ куыддæр æрхæццæ дæн, афтæ нæ хæдзары дуармæ лæугæйæ ауыдтон цалдæр лæджы, сæ къухтæ дæләмæ уагъд. Цы ма мын æй базоннын хъуыд, ме схæссæг мад кæй нал ис, уый. Мидæмæ бахызтæн æмæ йыл ныддæлгом дæн.

Мæ мады зианмæ бирæ адæм æрцыд. Ахуыргæнджытæ мын тæфæрфæс куы кодтой, уæд сын се ‘хсæн ауыдтон мæ ныфсы мæсыг Камилæйы дæр. Йæ цæсгом уыди фæлурс, йæ уадултыл

дәләмә згъордтой ставд цәссыгтә. Уыцы бон әй рафыстой рынчындонәй.

Къуырисәры скъоламә куы цыдтән, уәд мә мә масты әрфыг хордта, әмә уый дзәгъәлы нә уыд. Директоры уаты мәм әнхәлмә касти районы ахуырады хайады сәргъләууәг Гаппола. Сытад әмә мын тәфәрфәс ракодта, стәй, дыууә къуырийы куысты цәй тыххәй нә уыдтән, уыдәттә ныффыссыны охыл мәм гәххәтт әрбаләвәрдта. Әз әрбадтән әмә курдиат ныффыстон куыстәй ацәуыны тыххәй. Уыцы бон ма ахәм курдиат ныффыста Ахмәт дәр. Гаппола мын әй скъолайы директор Сәрәбимә куы бахаста, уәд уый хорзау нал фәци:

– Ныхас бакодтат, әвәццәгән, – зәгъгә, фестад йә бынатай. – Это не по-советски!

– Әмә ардауын әмә заврайономә ныхәстә хәссын по-советски сты?

Ахуыры азы кәронмә ма бакуыстам, стәй нын Сәрәби нә фәллоый чингуытә радта әмә нә хатыртә ракуырда.

Ме ‘мхәрәфырт Будзи «Норильск-никелы» инженерәй куыста. Цалдәр хатты мәм сәрвыста, капеччытыл кәдмә кусдына, ардәм рацу, зәгъгә. Әмә мын ныр фадат фәци. Ахмәтмә та Сабыр фурды кәсагахсәг флотилийы әнхәлмә каст йе ‘фсымәр. Камилә дәр мемә цәуинаг уыди, фәлә йәм диплом нәма уыд, историон факультет ма йә фәсаууонмә каст фәуынаг дыууә курсы хъуыди. Норильскмә куы ныххәццә дән, уәд әм тел ныццавтон. Тынг әй мысыдтән. Фәлладәй-иу шахтәйә куы схызтән, уәд-иу мә дзаумәттә дәр нәма раивтон, афтәмәй-иу ручкә райстон әмә йын ме ‘рхәндәг зәрдайы сагъәстә кодтон. Иу фыстәджы йын сәрвыстон ме ‘мдзәвгәтә дәр...

Мә хъуыдыты хал мын, уатмә хъуызәгау әрбахизгәйә, аскъуыдта Маринә:

– Мысост, цы писмотәм кәсыс, уыдонәй Камилә иу уәддәр куы райстайд, уәд нә фәхицән уыдаиккат. Уә цардхаләг уыди постхәссәджы къулбадәг чызг Бурикъя. Әз ын йә хабәрттә хорз зонын. Фәлә, дәуәй йә удхәссәг цәмән федта, уый не ‘мбарын.

– Урок кәнын-иу мә нә уагъта. Сәрәби дәр әм сдзурын нә уәндыд, ахуыргәнджытә та йын ләгъстиаг уыдысты, уымән әмә наркомантимә баст уыд. Әз әмә йәм Ахмәт хъәддых

фæлæууыдыстæм, скъолайæ сырд æрцыд æмæ йæ маст мæнæй райста.

– Мысост, ды Норильскмæ куы ацыдтæ, уæд Камилæ фынаей нал кодта. Дæ тел дын куы райста, уæд йе ‘муд æрцыд. Фæлæ уый фæстæ йæ цæстытæ дæумæ ‘нхъæлмæ кæсынаей ныуурс ты. Районы центрæй-иу пост куы сластой, уæд-иу æй Бурикъа авзæрста. Мад ын йæ цъаммар митæ зыдта, фæлæ йæм сдзурын нæ уæндыд... Ацы писмотæ мæм уыцы æнæнтыст схаста йæ мæлæты размæ. Хуыцау ын уæ сыгъдæг удты тæригъæд нæ ныббарста, æмæ ракæй фæрынчын. Куыдта æмæ хатыртæ куырда-та уæ дыууæйæ дæр.

– Камилæ кæмæ смой кодта, уыцы Къæппимæ æцæгæйдæр уарзæттæ уыдысты?

– Бæгуыдæр уыдысты. Къæппи ном ыл скъоладзаутæ сæвæрдтой, йæ дзых иудадзыг гомæй кæй хаста, уый тыххæй. Кафынмæ хорз арæхст. Скъоладзаутæн амыдта фæсарæйнаг кæфтытæ. Бурикъа йыл æрхæцыд æмæ йæ уæгъд нал суагъта. Фæсурокты-иу спортивон зал сæхиуыл сæхгæдтой, музыкæ сифтыгътой æмæ æмбисæхсæвмæ раттаттай кодтой. Иуахæмы сæм æхсæвгæс дуары зыхъхъыраей бакаст, æмæ уыдысты мадард бæгънæг. Директорæн æй загъта, æмæ йын уый алывыдтæ акалдта:

– Цы дæ хъуыддаг ис, уадз æмæ репетици кæной!

– Мæнмæ диссаг кæсы, Камилæ ахæм ницæйагмæ куыд смой кодта, уый.

– Æндæр гæнæн ын нал уыд. Ды хъусæй лæууыдтæ, хъæуы лæшпутæ та йæм аскъæфынаей æртхъирантæ кодтой. Нæ мадыфсымæр Гæдо фарста цæхгæр æрæвæрдта: «Смой кæн, науæд дæ мæхæдæг искамæн аскъæфын кæндзынæн. Дæ кæстæртæн фæндаг ратт!» Къæппи уыди райдиан кълæсты ахуыргæнæг, скъолайы директор Сæрæбийæн йæ усы хойы лæшпу. Камилæ дзы йæ удхæссæг уыдта. Фæлæ ирон козбау æгъдæуттæ айсбергæй уæлдай не сты, уæлæмæ дзы чи зыны, доны бын дзы уымæй дæс ахæмы ис. Хатæг æм цæуын байдыдтой ахуыргæнджытæ, директоры усы хæстæджытæ... Æмæ Камилæ дæр басаст. Фæстаг сахаты онг дæм æнхъæлмæ касти. Куы фæзындаис, уæд хызы бынаей дæр дæ фæдыл алыгъдаид.

– Æз æгæр байрæджы кодтон. Æртæ азы фæстæ мæ мадыхойы зианмæ куы ссыдтæн, уæд мын мæ хо кæуынхъæлæсæй загъта: «Замманай чызджы ауагътай. Нæ мад дæр æй бирæ

уарзта». Фæлæ ног бынæтты йæ цард куыд ацыд æмæ цæмæн рахицæн, уый нæ зоньн.

– Цы зоньн æй хъæуы! Налат æфсин Камилæйы нæ бауарзта. Хызы бынмæ йыл йæ бырынкъ акъуырдат, йæ мыдыкъусæй дæрын нæ сахуыста. Йæ дзæгъæлзад фырты хуыссын кодта йæ дæлфæдтæм. Къæппи нуæзтыл бафтыд, алкоголь сси, æмæ йæ куыстæй ратардтой. Камилæйы та кусынмæ цæуын хъуыди дыууæ хъæуы сарты, æмæ-иу хатгай йæ ног бынæттыл сæмбæлд изæрдалынгты. Æфсин-иу йæ хъуыр-хъуыраей нал æнцад. Йæ фырты йыл ардыдта. Камилæ-иу фылдæр хатт æххормагæй ныххуыссыди, райсомæй та-иу куы рабадт, уæд йæ цæсты бынтæ фыр куыдæй уыдысты рæсыд. Даухан та-иу, йæ хæдзар бафснайыны бæсты, уынгты зылд æмæ йæ ног чындзы фыдгой кодта, тугтæ йыл мысыд. Цы дамкъа куыдз сæм уыд, уый Камилæйыл сахуыр. Райсомæй-иу хъæугæронмæ йемæ ацыд, изæраей дæр-иу автобусы æрбацæуынафон уым балæууыд. Даухан уый куы базыдта, уæд куыдзы сау над фæкодта, йæ фæсонтыл ын лæдзæг асаста. Куыдз хæдзарæй алыгъд æмæ йæ нал ссардтой. Камилæ дæр йæ дзаумæттæ æргымбыл кодта æмæ нæхимæ æрцыд. Зындонæй кæй раривæзт, уый æппæт бинонтæн дæр æхсызгон уыди. Хабаровскæй стахти нæ хистæр хо Замирæт æмæ йæ йемæ аласта. Бынат ын скодта, йæхæдæг директорæй кæм куыста, уыцы скъолайы. Ахуыр-дзаутæ йæ тынг бауарзтой. Æз æмæ йæм Ахмæт дыууæ хатты уыдыстæм. Дæуаей-иу мæ фарста, цы фæдæ, кæм фесæфтæ, æмæ йын цы хъуамæ загътаин! Шахтæ дыл кæй ныккалд, уый мах нæхæдæг дæр æрæджиау базыдтам. Камилæ дæм хæдтæхæджы æрбатæхинаг уыди Хабаровскæй, фæлæ тæтæйраг усимæ цæрыс, уый йын куы загътой, уæд йæ билет фæстæмæ радта.

– Мæнæн ус никуы уыд, ард дын хæрын.

– Æз дыл æууæндын. Ахмæт дын стыр аргъ кæны, йæ иунæг æфсымæраей дæ къаддæр нæ уарзы. Абон Камилæйæн йæ гуыраен бон у æмæ фидарæй загъта: «Хъуамæ сæ кæрæдзийæн фенын кæнон». Кусарт акодта. Стæй ма абон Хетæджы бон дæр у.

– Æмæ нæ ардыгæй Хабаровскæй кæрæдзийæн куыд фенын кæндзæни? – ныддис кодтон æз.

– Ам цæры, йæ хæдзар ардæм баивта.

Æз сагъдауаей аздадтæн. Ахмæт мын «сюрприз» кæй æрцæттæ кодта, уый бамбæрстон. Маринæйы фæстæ асинтыл сындæггай æрхызтæн, хæдзары дуармæ такси æрцахстон æмæ мæхи

горәтмә аласын кодтон. Балхәдтон зынаргъ хъуссәджытә әмә цонгдарән. Дидинджытән дәр равзәрстон сә рәсугъддәрти. Сырх уардиты баст әрттиваг гәххәтты тыхтәй мә хъәбысы, афтәмәй баләууыдтән Ахмәты дачәйы дуармә. Хәдзары хицау мыл хәрхәмбәлд фәци әмә мә афарста:

- Әнәхъән сахат дәу куы агурәм, уәд кәм уыдтә?
- Горәтмә ауадтән.
- Әмә куыд никәмән загътай? Махәй афтә лидзгә акодтай.
- Никуыдәмуал лидзын, әгъгъәд мын фәуәд!
- Раст зәгъыс: тулаг дурыл хъуына нә хәцы.

Кәрт куывдмә әрцәуәг адәмәй әмызмәлд кодта. Се ‘хсән сын ауыдтон Камиләйы, әмә мә зәрдә ныссәххәтт кодта. Уый дәр мәм әрбакаст әмә йә мидбылты бахудт. Исдут, цы кодтаин, уый нал зыдтон, стәй йәм бацыдтән әмә йәм дидинджыты баст бадаргъ кодтон. Радтон әм кьоппыты әвәрдәй мә ләвәрттә дәр.

– Дә гуырән бонтә дыл әнәниз әмә хъәлдзәгәй цәуәнт, – уыдысты мә арфәйы ныхәстә.

Камиләйән йә тымбыл цәсгом хурау ныррухс и, цины уыләнтә йыл ахъазыдысты. Бузныг зәгъынмә мын хъавыд, фәлә уәдмә музыка ныццәлхъ ласта, әмә адәмәй иутә кафыныл фесты, иннәтә дзаг фынгты уәлхъус әрбадтысты.

Мәнән мә зәрдыл әрләууыдысты мә сабийы бонтә, Хетәджы кьохмә-иу бәгъәввадәй куыд цыдыстәм, дзуары ләг чыритә куыд куывта, әмә йын мах «оммен, Хуыцау!» куыд хъәр кодтам...

Камилә бадти мә комкоммә, әмә йәм кәсынай не ‘фсәстән. Чызгәй дәр афтә рәсугъд нә уыд. «Әвәццәгән, алы сылгоймагән дәр фәткьуйыау сцәттә уәвынән ис бәлвырд афон, әмә куы ‘рхәццә вәййы, уәд тәмәнтә скалы», – хъуыды кодтон мәхинымәр. Йә цәрәнбоны тыххәй сидт куы рацыд, уәд сыстадтән әмә йә номыл фыст әмдзәвгә бакастән. Адәм мын нымдзәгъд кодтой, чи у, зәгъгә, фарстой кәрәдзи. Камилә тынг разыйә баззади, скауынмә йә бирә нал хъуыд.

Уазджытә Ахмәты цәхәрадон уынәг куы ныххал сты, уәд мах дәр семә араст стәм. Цыма аргъәутты бәстәмә бахаудтон, афтә мәм фәкаст, «Тадж-Махал» кәй хуыдтой, уыцы дыргъдон. Фәткьуы, кәрдо, бал, чъерами, чылауи, кьомси бәләсты кьалиутә сә дыргъты уәзәй дәләмә әртасыдысты. Нартхор, картоф, әхсынән, хохаг хъәдуры хуымтә әмә

сәнәфсиры рәнхытә цъәх-цъәхид дардтой. Се ‘хсәнты хохаг къәйдуртәй астердыл цәуән уыд алырдәм дәр. Æз иу сырх-фарс фәткыуы әртыдтон әмә йә Камиләйән радтон. Даргъ бандоныл куы ‘рбадтыстәм, уәд мәм әрбакаст әмә загъта:

– Мысост, ацы фембәлд нын Ахмәт сарәзта. Фынндәс азы кәрәдзи нә федтам. Фынндәс уалдзәджы әмә фынндәс сәрды. Фәлә рәстәджы бон дәр нә баци мах кәрәдзийә фәхицән кәнын. Ды әрдәбон горәтмә куы ацыдтә, уәд мә Маринә скодта дыккаг уәладзыгмә әмә дын дә писмотә райхәлдтон. Къостайы загъдау, «мә цәстысыг донау мызти» сә кәсгәйә. Æз мәхи амондджын хонын, афтә мә кәй уарзыс, уый тыххәй. Дә цуры аххосджын дән, уыцы хәлиудзыхмә кәй смой кодтон, уымәй. Йә хъмаджын мад мә әнәтүгәй аргәвста, йә фырты йын мәхимә хәстәг кәй нә бауагътон, уый тыххәй.

– Æз дәм цалдәр хатты әрфәнд кодтон Хабаровскмә ацәуын, фәлә-иу әрзәткәхәны исты бәлләх әнәрцәугә нә уыд. Нә дыууәйән дәр знәгтә разынди. Мәнән тәтәйраг ус әрхастой, дәуән та булкьон ләг скодтой. Æз тынг фәсмон кәнын, уыцы әнәхайыры Норильскмә әнә дәу кәй ацыдтән, ууыл. Æррайы хуызән-иу сдән, цәрын дәр-иу мә нал фәндыд. Æрмәстдәр мә ды урәдтай а зәххыл. Зын сахат ды уыдтә мә удыхәцәг.

– Мысост, мәныл дәр хуыздәр бонтә не скодта әцәгәлон бәстәйы. Мә хойы ләг булкьон уыди. Фырнәрдәй йәхи айсын нә фәрәзта. Наполеон әмә Сталины портреттә йә сынтәджы сәрмә бакодта әмә сәм алы райсом куывта, йәхиуыл дзуәрттә әфтаугәйә. Йә дәлбар чи уыд, уыцы афицертә әмә салдәтты әнәхъуаджы әфхәрдта. Мәнән әм мә бон кәсын нал уыд. Ноджы ма мәм-иу дзәгъәл әвнәлдтытә дәр кодта. Æз ын иуахәмы йе ‘хсәрфарс ныццавтон, мә хоимә фәхыл дән әмә ахуыргәнджыты әмдзәрәнмә ацыдтән. Кусын дәр әндәр скъолайы райдыдтон.

– Куыд кәсын, афтәмәй әнә мән дәр кәрәдзи хорз әмбарут, – нә уәлхъус алаууыд Ахмәт. – Фәлә ЗАГС-мә та кәд цәуәм?

– Хуыцау әнә ЗАГС-әй дәр хорз цард куы раттид, – йә бынатәй фестгәйә ныххудти Камилә. – Ахмәт, дә сюрпризән дын стыр бузныг зәгъәм. Ныр та нә нәхи бар бауадз.

– Нә, нә! Куывдән уын йә дыккаг әмбисмә әнә рацәугә нәй. Маринә дәр уә агуры.

СФЕЛДЫСТАДОН БЫНТÆ

Ирон аив литературæ чи уарзы, уыдонæн Баситы Дзаххотт æмæ Дзамболаты поэтикон сфæлдыстад æнæзонгæ нæу. Фыдыбæстæйыл уынгæджы бон куы скодта, уæд дыууæйæ дæр ацыдысты хæцæг æфсады рæнхъытæм, фæлæ нал раздæхтысты сæ райгуырæн къонамæ. Æфсымæртæн сау-мæр æнусон уат бакодта судзгæ хæсты быдыры. Сæ тæнзæрдæ ныййарæг мад Марта сæм, ставд цæссыг згъалгæйæ, æнхæлмæ фæкаст йæ царды фæстаг бонтæм.

Дзаххотт æмæ Дзамболаты æмдзæвгæты æмбырдгонд «Æфсымæрты зарæг» мыхуыры рацыди 1959 азы. Таркæрдæгхуыз хъæбæр цъарыл нывгонд ис æфсымæрты царды нысан: дыууæ ‘взонг таламæ хур æрбакасти фæсхохæй. Рæвдауы сæ йæ фæлмæн тынтæй.

Чиниджы фæзындыл иуцасдæр куы рацыд, уæд бинонтæ зæронд гæххæттыты æхсæн ссардтой Дзамболаты фæстаг фыстæг. Агъуысты сæр халгæйæ та æмбæрзæн дуры бынæй рахаудтой, лæппу Фыдыбæстæйы Стыр хæстмæ ацæуыны агъоммæ цы æмдзæвгæтæ ныффыста, уыдон.

Фæзыгон сыфтæртау чи сбур, уыцы тетрады æмæ гæххæтты гæбæзтыл баззæдысты æвзонг поэты зæрдæйы тыхст æмæ уарзондзинады сагъæстæ. Цыма йæ царды кæрон æмбæрста, уыйау хæрзбон загъы æмгæрттæ æмæ хотæн. Йе ‘мдзæвгæты арæх æмбæлынц мæлæт, уæлмæрдтæ, сау мæйдар æмæ æндæр ахæм дзырдтæ.

Дзамболат ахæм æнкъард хъуыдыты ахæсты цæмæн уыд, уый зын бамбарæн нæу. Фыдыбæстæйы Стыр хæст йæ тæккæ тынгыл уыдис, æмæ поэт хъуамæ цины зарджытæ куыд кодтаид?

1943 азы Дзамболат барвæндонæй ацыди хæцæг æфсадмæ. 1944 азы горæт Новочеркасскæй фæстаг хатт цы фыстæг сæрвыста, уым бинонтæн стыр ныфс æвæрдта, рæхджы сæм сæрагасæй кæй фæзындзæн, уымæй.

Дзамболат æгæрон бирæ уарзта Райгуырæн бæстæ. Уый сæрашонд нæ бавгъау кодта йæ рæзгæ цард. Аст æмæ æртиссæдз азы æфснайдæй чи фæлæууыд, æвзонг поэты уыцы æмдзæвгæтæ ныр, æппынфæстаг, фæхæццæ уыдзысты чиныгкæсæгмæ.

Тохсырты Къоста

БАСИТЫ Дзамболат

ХОМÆ

Серафинæн

Мæн цард фæцæрынæн нæ радта,
Ыстæй мæм хорздзинад дæр нæй.
Мæлæт мæ сау ныхтæ ныссагъта,
Нымпылд мæ рæзгæ риуы къæй.

Æрмæстдæр иу хорздзинад æрдзæй
Мæ риуы сæвзæрди мæнæн.
Фæцахуыр дæн æз уарзын карзæй,
Æмæ лæвар кæнын дæуæн

Мæ дзырд, мæ зарæг, æмæ курын:
Мæ фыст-иу бахъахъхъæн, мæ хо.
Мæлæт æз барвæндонæй сурын,
Фæнды мæ амæлын мæн, о!

1943.07.05

Алагир

КУРДИАТ

Нæ зонын æргомæй фæдзурын мæ сæнттæ,
Нæ зонын æргомæй æвдисын мæ уарзт.
Фæлæ мын куы сайы мæ рог зонды фæндтæ
Дæ сусæг цæстæнгас, дæ æрфгуыты хъазт.

Зæрдæйæ-зæрдæмæ ныккæсæн куы уайд,
Уæд базонин иууыл, цию хорз, цию æвзæр.
Æмæ мæ дæ æмбæхст цæстæнгас нæ сайд,
Нæ хæрин дзæгъæлы мæ сæфинаг сæр.

Фæлæ, цæй, цы кæнон, мæ цард нæу бæллиццаг,
Зынтыл дæн æз ахуыр, чысыл у мæ ас.
Ды хъуамæ мæ разæй фæдзурай æндæрæн
Дæ зæрдæйы фæндтæ, дæ сусæг ныхас.

Фæдзур-иу, куы зæгъын, нæ дæн æз нæ хъалтæй,
 Æнкъардæй, æрхуымæй æрвитын мæ бон.
 Фæлæ ма дæ курын, мæ мæгуыраг мардæй
 Ды ма фæлидз дардмæ, дæ фæхъхъау фæуон.

Æрмæстдæр-иу, курын, дæ цæстыты сауæй
 Мæ узал уадулыл цæстысыг æруадз.
 Æмæ-иу мын далæ нæ уæлмæрдты науы
 Мæ ингæны сæрыл сырх дидин æрсадз.

1943.03.01

Алагир

ИУНÆДЖЫ ХЪАРÆГ

Æз нæ зæгъын, куы амæлон, уæд
 Адæм иууыл кæсдзысты мæ фæстæ.
 Йе зæлдагджын кæрдæгæй æнус
 Цъæх зындзысты мæ ингæны фæрстæ.

О, куы цæрон, уæддæр циу мæ цард?
 Сонт уд хорзæй цы ссардзæни царды.
 У æнкъард æмæ узал мæ зард,
 Сау цæстытæй цæстысыг æруадзы.

Фæлтау уадз æмæ бахæра мæр,
 Иунæг лæппуйы фæлмæн зæрдæйы.
 Бафснай, бафснай, æнамонд, дæ сæр
 Далæ уæлмæрдты саукъуым ингæны.

Æз нæ зæгъын, куы амæлон, уæд
 Адæм иууыл кæудзысты мæ фæстæ.
 Йе зæлдагджын кæрдæгæй æнус
 Цъæх уыдзысты мæ ингæны фæрстæ.

1943.05.01

Алагир

Ал ма зорын, белли чарда,
 Рагзур, час хорз у ма чард?
 Уан чоун о абон дарда
 У хорзбон, ма чур, хорзбон?

Ман ма фондн худн, хвазн
 Ал анкварз а ма роеи дан.
 Нан, раддар да чурн роун
 Ман фондн ие нир доу чарзон,
 Ал ма ман дзыуанн манан.

Дзамболаты

Дзамболаты автограф.

МÆЛÆТЫ ФÆНДАГ

Ниуы дымгæ, хъусты уасы,
Мит фæлдзæгъдæнтæй хæссы.
Салд бæлас ныллæг æртасы,
Бон æнкъардхуызæй кæсы.

Фæндаг даргъ, æнæкæронæй,
Цæст æм нал тæры кæсын.
Ехх, мæ бæх æлвæстидонæй,
Цæй, фæраз та мæ хæссын!

Дæу, мæ бæх, æз бирæ уарзын,
О, дæуæй хуыздæр кæм уа?
Былтæн уазал дымгæ адджын,
Судзгæ акæны йæ пъа.

Нæй хуыздæр, куы уайай æйттæй
Фæзты дымгæимæ цырд.
Мæнæ фæндаджы был салдæй
Баззад сахъгуырдаен йæ цырт.

Æмæ тагъд мæнæн дæр исчи
Хъуамæ бафснайа мæ мард.
Фæлæ ничи зондзæн, ничи,
О, мæ сагъæстæ, мæ зард.

Уай, мæ саулох, уæдæ, уайгæ,
Хъæдæй сонт ниуын цæуы.
Салд фæндаджы былыл уартæ
Мæлæт кукайæ лæууы.

Уый мæнмæ кæсы æнхъæлмæ,
Ехх, цы у, зæгъут, мæ цард?
Рæвдз фæлæбурдзæн мæ сæрмае,
Æмæ – аскъуыди мæ зард.

О мæ саулохаг, мæ хабар
 Ды мæ иунæгмæ фæхæсс!
 Уый йæ цæссыг калдзæн, зонын,
 Фæлæ – нал раздæхтæн æз.

Ниуы дымгæ, хъусты уасы,
 Мит фæлдзæгъдæнтæй хæссы.
 Салд бæлас цъæхснагæй уасы,
 Бон æнкъард цæстæй кæсы.

1943.06.01

Алагир

КÆМÆДÆРТЫ

О, худут мыл, худут, пы дæн æз уæ разы,
 Сымах ыстут хъалтæ, сæрыстыр, сырдау.
 Фæзæгъут: Дзамболат нæ худы, нæ хъазы,
 Йæ зæрдæ, дам, уазал у дойнаг дурау.

Нæ, ма зæгъут афтæ, Джамботт дæр фæхуды,
 Фæхъазы хæрз саби сывæллонау раст.
 Фæлæ уый æппæтæн йæ афонад зоны,
 Сымахау нæ кæны æнæскъуынгæ хъазт.

Æппыназдзух худтæн хæрæг дæр нæ быхсы,
 Стæй хъазтæн дæр зонын фæхъæуы йæ бæрц,
 Кæннауæд дын исчи зæгъдзæни: ды пыхсы
 Сæрдыгон дæр дарыс, хъызты бонау, кæрц.

Хæрзбонтæ ут, уæдæ, сæрыстыр æмгæрттæ.
 Нæ фæндаг нæу махæн сымахимæ иу.
 Гъей, февналут айттæй, хъæбатыр æмгæрттæ,
 Цы ма мын ахудат, гъеуый ма уæхи!

1943.04.01

Алагир

СКУ, ЧЫЗГАЙ

Ску, чызгай, дæ сау цæстытæй
 Ды фæстаг цæссыг æруадз,
 Æмæ далæ сахъ лæшпуйæн
 Уæлмæрдты йæ цырт æрсадз!

Мæлæт ын хæрзæрыгонæй
 Зæхмæ ахаста йæ цард.
 Ницы федта цины бонтæй,
 У æрхуымгæнæн йæ зард.

Уый нæ загъта сау рæсугъдæн:
 «Уарзын дæу, мæ уд дын, гъа!»
 Адджынæй фæлмæн цъæх былтæн
 Никуы акодта йæ пъа.

Ой, мæлæт, цæй æгъатыр дæ,
 Ды цæрынхъуагæй, рæстæй
 Айстай демæ рог лæшпуйы.
 Ехх, куыннаæ тонон мæстæй!

Ку, уæдæ, чызгай, дæ рустæ
 Ды ныттон, дæ цæссыг кал!
 Банцад сонт зæрдæ йæ куыстæй,
 Нал æрцыд дæ уарзон, нал.

1943.20.01

Алагир

* * *

Цардæй ыстыхстæн, æмгæрттæ,
 Сонт зæрдæ батад бынтон.
 Сицынц мæм талынг уæлмæрдтæ,
 Ивы мыл саудæрмæ бон.

Æмæ куы ацæуон цардæй,
 Зæххыл куы банцайон æз,
 Курын мæ уарзон æмгартæй:
 Ма мын ныууадзут мæ хæс!

1942.12.03

Алагир

ЗÆРДÆ

Æз мæ уарзын дæр ныууагътон,
 Зæрдæ нал агуры цин.
 Æз мæ сау зæрдæйæн загътон:
 Бахуыссыд дæ цард, фæци.

Зæрдæ, зæрдæ, бафæнык уай,
 Кæд цы æвæндон дæ ды!
 Ды дæ хивæндæй ныссастай
 Сау лæшпуйы сонт уды.

Ныр цауын æнкъардæй, оххай,
 Узал цыртыты цурты.
 Ам кæмдæр мын ис зæххы хай,
 О, зæгъ-ма мын æй, хур, ды!

Ам ис уæлмæрдты мæ ингæн,
 Талынг, узал æмæ арф.
 Никуал фендзынæн æз дуне,
 Никуал фендзынæн æз арв...

Мæнæ баталынг и, бахсæв,
 Алыгъд уайаг бæхау бон.
 Оххай, атонай, мæ зæрдæ,
 Фестай дойнаг дур бынтон!

Тагъддæр фесæф, тагъддæр фесæф!
 Ахæсс, сау мæйдар, ды мæн!
 Циу мæ цард? – зæгъут æргомæй,
 Циу мæ цард? – зæгъут мæнæн!

Цæй хæрзбон, уæдæ, æмгæрттæ,
 О зынаргъ хотæ, хæрзбон!
 Райсом нал фендзынæн хуры,
 Райсом нал фендзынæн бон.
Хæрзбон!!!

* * *

Дæу нæ кæнын цух мæ риуæй,
Зæгъ мæнæн дæ фæндон ды!
Арын æз дæ ном мæ фысты,
'Мæ дæу уарзын мæн фæнды.

Бон мæ цæстытæй нæ хизыс,
О, кæд та фæндзынæн дæу?
Лидзгæ, о мæ зæрдæ, риуæй,
Амонд не ссардтай ды иуæй,
Тагъд мын ды дæлзæхх фæу!

1943.18.04

Алагирь сахар

* * *

Судзгæ зæрдæ бастад мастæй,
Ехх, ыскæн ын ныр кæрон!
Ратон, о мæ зæрдæ, риуæй,
А дунейæн зæгъ хæрзбон!

Фен фæстаг хатт ма дæ быдыр,
Искуы нал фæндзынæ бон.
Нæй фæцæрæн, нæй фæцæрæн,

Цæй, зæгъон дын ныр хæрзбон!

1943.09.05

Алагир

* * *

Ах, куыд бæллын дæ ныхасмæ рагæй,
Нæ, дæ уындæй нæ æфсæдын æз.
Нæй, уæддæр дæм мæ цæстыты дзагæй
Æз фæкæсынæн н' арын фæрæз.

Уарзонад арт мæ риуы ысуагъта,
Афтæ бирæ цæмæн уарзын дæу?
Раздæр зæрдæйы сау низ ыскъахта,
Зæгъ, ныр та мын йæ сæрæн дæр нæу.

Мæн мæ цардæй минут дæр нæ хъæуы,
Æз æрмæстдæр æрымысын иу.
Ничи зондзæн мæ зæрдæйы кусын,
'Мæ цæмæн батад афтæ мæ риу.

Æмæ курын, ныббар мын мæ дзырдтæн,
Хорз у 'взæр уа – быхсдзынæн та æз.
У æрмæстдæр мæ хъуыды дæуимæ,
Риу рæмудзы, ыссар ын фæрæз.

1943.18.05

Алагир

* * *

Æз нæ зæгъын, бæллын цардмæ,
Радзур, цас хорз у мæ цард?
Цæй, цæуын æз абон дардмæ,
У хæрзбон, мæ хур, хæрзбон!

Мæн нæ фæнды худын, хъазын,
Æз æнкъард æмæ рыст дæн.
Нæй, уæддæр дæ цуры разын,
Мæн фæнды гъеныр дæу уарзын,
Æмæ – исты дзуапп мæнæн!

1943.01.05

Алагир

ФÆСТАГ ФЫСТÆГ

Уæ бонтæ та хорз уæнт, Марта, Мария, Бекмурза, Мурат æмæ Ирæ. Ног та уæм фыссын мæ фыстæг. Æртæ бонь размæ ма уæм арвыстон иу фыстæг. Ныр та ногæй фыссын. Мыййаг, афтæ куы зæгъат, уым хурхæй мæлы, зæгъгæ. Фæлæ нæ, мæнæн æппындæр ницы у. Æз дæн дзæбæх, æнæниз, æмæ ныр куыд сæрагас дæн, афтæмæй мæ Хуыцау дзæбæхæй суадзæд нæхимæ дæр. Фæнды уæ? Кæд уæ нæ фæнды, уæддæр та уæм кæд искæд бон фæзынин.

Марта, æппындæр мæныл ма тыхс. Хæдзары ма чи ис, уыдон хъахъхъæн. Цы ис хæринаг, уый хæрут. Æз нæ хордтон, æмæ уый хорз уыди? Цыбырдзырдæй, Марта, мацæуыл мæт кæн. Мæныл кæд фæзындысты чидæртæ, уæд сыл æз дæр кæд фæзынин. Уæдæ нæ хæдзарыл чи фæзынд, уыдонæй дæр Хуыцау разы никад уыдзæн. Зын у хæрын дæр, уæддæр фæхæрынц рæвдз. Афтæ зын у цæрын дæр, фæлæ цæрын хъæуы, дæхицæн зæрдæвæргæйæ, ныфсæвæргæйæ.

Æз дæн ам, Елхотæй мемæ цы лæппу ис, уыимæ. Лымæнтæ стæм. Цæвиттон, кæрæдзи уарзæм. Ноджы Дзаххотты æнгæстæ у, æмæ йæм куы бакæсын, уæд мæ зæрдæ ныссæххæтт кæны. Мæнæ ам стæм къамы иумæ истæй. Мæ фарсмæ лæугæ чи кæны, уый у Чеджемты Таймураз. Йæ гуыбыныл чи хæцы, уый дæр ис мемæ – салыгæрдæйнаг Толпарты Сафонка. Иннæ лæппу дæр ис махимæ. Уый та у сындзыхъæуккаг – Хъайтыхъты Шана. Хорз мын сты иууылдæр. Мæхæдæг дæр сын, цы мæ бон у, уый кæнын.

Хъыгагæн, къамы æвзæр рауадыстæм. Тагъд нæ цæуын хъуыди, æмæ сæ æз дæр рамбырд кодтон, афтæмæй систем. Нæ йæ арвитин, фæлæ, Марта, ацы къам æрвитын æрмæст Таймуразы тыххæй. Зон æй ды дæр. Мæн чи уарзы, уый хъуамæ уарзай ды дæр.

Марта, хæдзары цы хабæрттæ ис, уыдон мæм иууылдæр ныффыссут. Салæмттæ раттут сыхбæстæн, хæстæджытæ æмæ зонгæтæн. Номхыгъдæй сæ кæй нæ фыссын, уый тыххæй мын бахатыр кæнут.

Хæрзбонтæ уал.

Уæхи Дзамболат Баситы.

27.12.1944,

г. Новочеркасск.

ТОТРАТЫ РУСЛАН: 75 АЗЫ

ТОТРАТЫ Руслан

ЧИНЫГ РОХУАТЫ – КУЛЬТУРÆ ФÆСДУАР

*Вот и прожили мы сотню книг с излишком.
Как сказал мне плотный шеф одной таверны:
«Суперкнижка – это чековая книжка».
Меркантильный взгляд, но, к сожалению, верный.*

Валерия Григорьева

Уæрæсе æмæ Хæстæг фæсарæнты литературон журналты сæйраг редакторты фембæлды размæ нын хуынды гæххæтты-тимæ анкетæтæ дæр байуæрстой, цæмæй уыдоны фарстытæн нæ дзуаппыты фæрцы сомбоны дискусситы нысаниуæг фæбæлвырддæр уыдаид. Фыццаджыдæр дзуапп раттын хъуыд ахæм фарстæн, зæгъгæ, чи цы хъуыды кæны нырыккон культурон царды литературон журналты бынат æмæ ахадындынады тыххæй. Фарст риторикон кæй у, уый йыл бæлвырд бæрæг дардта, æмæ уымæ гæстæ æз дæр хъызгæмхасæнты афтæ ныффыстон: «Ацы фарстæн дзуапп дæттыны размæ уал нæхи бафæрсæм, æмæ ахæм темæ нырыккон æхсæнады уæвгæ дæр искай æндавы, цымыдисаг кæсы искамæ, зæгъгæ».

Уæвгæ та, литературон æмæ ма журналон традицитæм йæ хъус чи дары, ахæм социалон къорд æнцонæй ис радих кæнæн. Фæлæ кæддæры æнæнымæц чыныгкæсджытæ æмæ «иумайаг литературон тыгъдадæн» сæ кой, сæ хъæр дæр нал ис, рæстæджы фæлмы аныгъуылдысты. Тæхудиаджы мысинæгтæ систы журналты кæддæрыгон тиражтæ дæр.

Иуахæмы Ленин бæлвырд хъуыды срæцыгъта, фæлæ адæммæ та къудикъуырд æмæ зыгъуыммæгондæй рахæццæ – мæнæ йæ афтæ хуызы айвын кæмæндæр пайда уыди: «Важнейшим из искусств для нас является кино». Æцæджы хъуыддагæй та йæ арæзт дæр æмæ йæ хъуыды дæр бынтон æндæр хуызæн уыдысты: «Пока народ неграмотен, важнейшим из искусств для нас являются кино и цирк». Се ‘хсæн цы хъауджыдæрдзинад ис дыууæ ныхасбастæн, уый зын рахатæн нæу...

Мах рæстæджы та (цалынмæ ма адæм талынг сты, уæдмæ?)

æппæтæй ахсджиагдæр сси æмæ йæ бæрнон бынаты æрфидар телеуынæн. Литературæ, аивадон дзырды журналты та телесериалтæ æмæ рекламæты зæй фæласта. Кадджын систы алыхуызон сыдывд хъуыдытæ, паддзахадон идеологи, адæмы зондахаст, сæ менталитет баисты телеуынæны бар, æмæ уый дзыллæтæй нæ цæстыты раз аразы, æгъдау æмæ æфсарм нымады дæр кæмæ не сты, ахæм æнафсис гуыбындзæл цыдæр. Æмæ сцæрæццаг, зонды бынат бацахста æнахъинон дзырдаст: «Кто не успел – тот опоздал». Уый кæй æлгъаг дзыхæй не схауы, кæй!

Æмæ йыл уæд та нæхицæн басæттæм, сæ зондахаст ахæм кæй у ныры дуджы адæмæн, ууыл: цыдæр аивадон литературæйы чингуытæ кæсыныл куы фæстиат кæнай, дæ уды хойрагыл куы уа дæ мæт, уæд рагъ æмæ гуыбыны хæлофы та æнæ хай кæндзынæ!

Æмæ уымæн нæу диссаг, ссæдз азы йеддæмæ кæуыл нæма цæуы абон, уыцы гламур-дидитæ-бибитæ журналты тиражтæ, дыгай фондзыссæдзгай азтæ кæуыл сæххæст, уыцы номдзыд журналты тиражтæй бирæ фылдæр кæй фесты, уый. Ацы æрттиваг мыхуыры фæрæзтæ дæр тутхъапп телеуынæнау æнтыстджынай æххæст кæнынц идеологон бæрнон хæс – чи сæ касы цымыдисæй, уыдонæн æвдисынц «рæсугъд цард» – ома, царды æцæг сгуыхт схонæн цы ис, уыдæттæ.

Æмæ сæ рафæлдах-бафæлдах кæнынц ахæм тæмæнтæкалгæ царды уагмæ тæхудыгæнæг тутсæр фæсивæд; сæ рæзгæ удтæ хæлæгæй мæлынц «гуыппырсарты» æвæлмонæй дзæнæты цардмæ. Рохуаты сæ аззайы, æнæ фыдæбон æмæ сæм æнæ ахуыргондæй дугъон бæхты сæргътæ нæ, фæлæ æрмæстдæр искæй фæсарц абадыны кад йеддæмæ кæй никуы ницы ‘рхаудзæн, уый.

Аргъæуттæ æмæ кадджытæ, таурæгътæ æмæ æмдзæвгæтæ кæмæн нæ кастысты йæ зæрдæргъæвд сабибонты æмæ уыдоны æвджид чи нæ хъомыл кодта, фæлæ алы сæрхъипп телероликтæ æмæ клипты хъомылгæнинæгтæ чи уыд, уыцы фæлтæр ныридæгæн разæгъды лæгты кармæ фæхæццæ сты сæ цыбырдым зондахастимæ. Айфыццаг дын Мæскуымæ тахтæн, æмæ хæдтæхæджы мæ тæккæ фарсмæ бадт фæцис иу æрыгон чызг – йæ бакасты æууæлтæм гæсгæ студенткæйы æнгас лæвæрдта, æмæ дын, цыма уымæй бæрнондæр æмæ циныхосдæр хъуыддаг нæй арвы бын, уыйау фæлдæхта иугай-дыгай сыфгай Библийæу

бæзджын журнал спортивон машинæтæ, швейцариаг сахæттæ, хæдзары дзаумæттæ, уæлæ æмæ къахыдарæсы рекламæтимæ. Ноджы ма йын йæ буцхаст зæрдæ æрмæстдæр айдагъ рæсугъд къамтæ агайдтой, æндæр дзы цы текстæ уыд æхсæнмæ-‘хсæнты, уыдонæй иу рæнхъ дæр нæ бакаст.

Нал æм фæлæууыдтæн – бафарстон æй:

– Товароведыл ахуыр кæныс?

– Цы, цы?! – цыма æнæфенд хохаг дæн, уыйау мæм æрбакаст йæ рæсугъд æмæ зыбыты афтид цæстытæй. – Æз никæуыл æмæ ницæуыл ахуыр кæнын!..

Суанг Домодедовмæ ныхæццæ стæм, уæддæр йæ сæр нæ сита журналы æрттиваг фæрстæй...

Ивгъуыд æнусы 80-æм азты кæрон æмæ 90-æм азты райдиан литературон журналтæ чи каст, уыдон ма йæ хорз хъуыды кæндзысты, уæд публицистикæ куыд рагуылф кодта æмæ йæ быны аивадон литературæ куыд афсæрста, уый. Уыцы рæстæгыл Рацарæзты ном сфидар. Горбачев æмæ Ельцины мидтох стыхджын и, дыккаг фæуæлахиз, Уæрæсейы бæрзонддæр къæлæтджын æрцахста, æмæ та егъау бæстæ йæ удисыныл ныллæууыди – мæнг разындысты Советон Цæдисы гимны ныхæстæ, зæгъгæ, дам æй «Сплотила навеки Великая Русь»: хъабыхтæй конд мæнгагъуыстау базгъæлæнтæ Советон Социалистон Республикæты Цæдис (æви импери – ныр æй, кæмæн куыд йæ зæрдæ зæгъы, афтæ схонæд!)

Йæ хъысмæт бонифæстагмæ уырдаем кæй æрцæудзæн, уый та рагацау дæр æмбæрстой зондджын публицистæ æмæ йæ ‘ргомай дзырдтой. Пырх та уымæн ныццис егъау бæстæ, æмæ йæ цæдис ныхæст уыди сайæгой идеологийы сасымай, кæрæдзиуыл хæцыди тыхми æмæ фыдмиты фæрцы – сæ зонд хуыздæр ницы ахста бæстæйы фæтæгтæн, тыхтардæй тардтой сæ дæлбар адæмты коммунизмы уæлæуон дзæнæтмæ. Рацарæзты дуджы нæм сæрибары комулæфт кæй æрбахæццæ æмæ та нæ ногæй хуыздæр фидæны ‘рцыд кæй бауырныдта, уыйадыл афтæ фæнозтдæфау стæм, æмæ нæм нæ уарзон бæстæйы дæрæн раст фæткау фæкаст: рухсаг уæд зæронд цардарæзт æмæ нæм æгас цæуæд цавæрдæр æнахуыр СНГ!

Бар-æнæбары зæрдыл æрлæууы Салтыков-Щедрины горæт Глупов – «Дзул æрласыңц! – хъæр систой æххормаг глуповæгтæ, горæты æдде фæндаджы сæрмæ рыджы дынджыр къуыбылой куы ауыдтой, уæд. Уалынды къуыбылойы хуылфæй райхъуыс-

ти барабанты гуыпп-гуыпп. Уый сæм æрхæццæ æфхæрджыты æфсад зекъуци кæнынмæ, сымах сызмæнтыхъус цæмæн сысут, зæгъгæ...» Раст уыдонау рауади мах хъуыддаг дæр. Æмæ æз уыдæтты тыххæй, чи зоны, æмæ ницы фыссин, ме ‘ргом мын Левада-Центры бæрæггæнæнтæ сæхимæ куы нæ аздæхтаиккой, уæд. Амы кусджытæ куыд раиртæстой æрфарстыты фæрцы, афтæмæй, дам, уæрæсейæгтæй уæлдæр ахуырад чи райста, уыдонæн сæ 30 проценты сæ цард-цæрæнбонты иу аивадон чыныг дæр нæ бакастысты! Фехъусæн ма вæййы ахæм диссæгтæ дæр: студентты ‘хсæн разыны суанг ахæмтæ дæр, æмæ кæсын чи нæ зоны. Уыдон астæуккаг скъола куыдæй фæуыдаиккой æмæ уæлдæр ахуыргæнæндонмæ куыдæй бафтыдысты, уый та нæ сусæг никæмæн у. Цымыдисаг æндæр хабар у: цымæ коррупцийы ацы цот цы бæрнон бынæтты æрфæтъæн уыдысты специалистты бæрзонд номимæ? Нæ бонæй уæм, нæ бонæй, тæккæ райсом уыдон йæ чиновниктæ кæмæн уыдысты, йæ падзахадон лæгтæ – алы угрюм-бурчеевтæ... Æнæмæнгæй сахуыр уыдысты бæрзонд трибунæтæй фæлитой, былдауæн ныхæстæ кæнын, зæрдæтæ нын æвардзысты телеэкрантæй «уæлгинскæйаг» цардæй..

Иннæрдыгæй нын нæ къæсæртæ сæтты æмбисондæн хæссинаг ахуырады ног реформа æнæмæнгæй зонинаг æртæ предметимæ – ОБЖ, Физкультурæ æмæ Уæрæсе дунейы мидæг. Ис ма цыппæрæм дæр – Индивидуалон пакет, фæлæ, бæлвырдæй циу, уый та, æнхъæлдæн, æмæ йе ‘рхъуыдыгæнджытæ дæр нæ зонынц.

Кæдæм нæ хуындæуы æмæ æвæджиауы уисæнгæнаг коммæгæсæй кæдæм цæуæм, чи æмæ цы уыдыстæм?

Цы уыдыстæм æмæ чи уыдыстæм? Абон нын цы æнæсæр чиновникты – зыдыка æмæ кæрæф! – цæттæ кæнынц, уыдоны æгомыг дæлбартæ, уыдоны æнæсдзырдхъом ничитæ-ницытæ та уыдыстæм, æндæр уæдæ куыд?!

Ам цыдæриддæр дзурын, уыдон æмткæй сты ма дзуапп, нырыккон æхсæндзарды литературон журналтæ цы бынат ахсынц æмæ сын цы ахадындзинад ис, уыцы фарстæн. Æмæ абон уыцы æхсæнадæн йæ 30 проценты фидарæй хæст сты ахæм хъуыдыйыл, зæгъгæ, хур зилы зæххы къорийы алыварс. Уыцы «зоньндзинæдтæ» дæр сбæрæгчындæуыди социологон иртасæн куысты руаджы – Центрон телеуынаг æй æрæджы фæдисы хуызы

фехъусын кодта. Афтæмæй та сæ рагон бынаты сфидAUDзысты, талынгзонд адæмы царды кино æмæ цирчы ахадындзинады тыххæй цы ныхæстæ загъд уыд, уыдон.

О, хицæнæй кино дæр æмæ цирк дæр ницы азымджын сты, цы ахъазгæнæг сты адæмы царды, уый тыххæй дæр бирæ хорз ныхæстæ зæгъæн ис, фæлæ айдагъ уыдон йеддæмæ йæ царды кæй ницы ‘ндавы, ахæм дзыллæты туг куыд хъуамæ бацырын кæна цавæрдæр модернизаци?! Афон нæма у, цымæ, чиныгцух адæмы афтæ бафæрсын дæр, нæ зæхх æцæджы хъуыдагæй къори у, æви уæддæр фынгау тъæпæн у кæрæй-кæронмæ, зæгъгæ?! Ард бахæрæн ис ууыл, æмæ йæ æмвæтгæнæг лæгъз быдыр чи схондзæн, ахæмтæ дæр та чысыл кæй нæ уыдзысты.

Чиныгыл йæхи чи атигъ кæны, уыцы адæм культурæйæ адард ваййынц, худинаг циу, уый нал фембарынц æмæ йæ нал фенкъарынц – сронбæгъд ваййынц.

Уæдæ уал ахæм хатдзæг хъызæрдæйæ скæнæм: интеллигенцийы дæр æмæ хуымæтæг адæмы дзæвгар хайы дæр ничердыгæй æндавы литературон журналты бынат ныры дуджы царды. Уæвгæ та, ахæм журналтæ ма дунейы искуы ис, уый дæр, цымæ, зонынц, истæмæн сæ хъæуы йæ зонын дæр? Æвæццæгæн, æмæ – ницæмæн!

Иннæ кæуинаг дæндæг та у ахæм: чиныгкæсджыты æртæ цыппæрæм хайы сты сылгоймæгтæ. Ома сæ 75 проценты. Нæлгоймæгтæ сæ чылдым раздæхтой аивадон дзырдмæ, нал сæ ис «разумное, доброе, вечное» тауыны мæт, нал сæ хъæуы бындурон ахуырад – дипломы сæр сæ куы бахъæуа, уæд æй балхæндзысты. Иу чидæр та йе ‘лхæнæггаг дипломимæ суанг губернатор сси! Æмæ уымæн рахъæр, фæлæ иунæг уый уыдзæн ахæм сæрæн лæппу?..

Ахæм адæмы сæрнизæн хъæуынц чингуытæ дæр æмæ литературон журналтæ дæр, стæй фысджытæ сæхæдæг дæр!

Сæйраг редакторты æмбырд – ма ныхасы тæккæ райдианы кæй кой скодтон, – уый уыди фысджыты сфæлдыстадон Хæдзары Мæскуыйы бынмæ Переделкинойы. Ам нын сихор сарæзтой. Æмæ дын нын фæсхæрд хус дыргътæй конд компот куы рахæссиккой. Адæмы хъæлдзæг хор-хор ссыди: сæ зæрдыл советон царды бонтæ ‘рлаууыдысты, скъолаты уæдыккон буфеттæ, ногдзауты лагерътæ, сабидæттæ – уæд-иу стæм хатт уыдаид дæ

сихор кәнаә әнаә хъәрмуст цай, кәнаә әнаә ахәм компот. Чидәртә ма уый дәр әрымысыдысты: сфәлдыстадон Хәдзәртә Малеевкә, Галицыно әмә, дам, суанг дзәнәтон Коктебелы дәр компот никуы сихсыд. Әмә уыцы дзолгъо-молгъойы рай-гуырди ног базырджын ныхас: «Компот... – театралон паузә скодта йә дзурәг. – Компот – национальный по форме и социалистический по содержанию напиток».

Редактортә әмхәләсәй ныххудтысты – нәма сә ферох социалистон реализмы әнәхайыры «Прокрустово ложе». Уый кәмәй ферох, кәнаә та йын йә кой дәр чи нә фехъуыста, уыдонән әй зәгъон – Советон Энциклопедион Дзырдутаәй цитатә хәссын: «Социалистический реализм – это творческий метод литературы и искусства, эстетическое выражение социалистически осознанной концепции мира и человека, изображение жизни в свете социалистических идеалов».

Дзырдбаст «соцреализм» фәзынди 1932 азы. Уәд 23 апрелы большевикты партийы ЦК уынаффә рахаста «об объединении всех писателей, поддерживающих платформу Советской власти и стремящихся участвовать в социалистическом строительстве». Уымәй дыууә азы фәстә та, куыд дзырдтой, афтәмәй, дам, Максим Горькийы хъәппәрисәй, әцәгдзинадәй та Сталины фәндонмә гәсгә, йә куыст райдыдта Советон Цәдисы фысджыты Фыццаг съезд. Фәтәг аивадон литературә нымадта паддзахадон ахсджиаг хъуыддагыл, әмә йәм уый охыл паддзахадон цәст дарын хъуыд, әмбәлгә разамынд ын дәттын. Әз ныр Фысджыты цәдисы куысты тыххәй нә дзурдзынән – цыдәртә дзы хорз уыдис, цыдәртә та зианхәссәг, фәлә уәд фысджытән бамбарын кодтой, зәгъгә, нырәй фәстәмә цавәрдәр «властители дум» кәй нал уыдзысты, уартә паддзахы заман куыд уыд, афтә, фәлә коммунистон партийы әххуысгәнджытә, йә сәрхъуызойтә. Литературон сфәлдыстады уәлдәр әнтыстән дәр ссардтой ахъаззаджы бәрәггәнән – Сталины номыл преми. Ноджы ма, фыссәг уый райсыны akkaг у – нәу, уымән дәр тәрхонгәнәг уыди Бесойы сахъ фырт йәхәдәг. Лауреатән-иу цы кад кодтой, цы тиражтәй-иу рацыди йә хорзәхгонд чыныг, әмә-иу ыл адәм куыд хәлоф кодтой, уыдәттә абон царциаты диссәгтә кәсынц ләгмә. О, фәлә кәд уәдәй нырмә уыйбәрц рәстәг дәр нәма рауад, уәддәр ма чи хъуыды кәны уыцы амонд-

джын лауреат фысджыты æмæ се сгуйхт чингуйтæ – кæд ма иуæй-иу зæронд кары чиныгкæсджытæ... XX æнусы литературæйæн цæсгом бынтон æндæр фысджытæ æмæ бынтон æндæр уацмыстæ скодтой.

Мæнæ «Коммунистон Манифест»-æй цитатæ: «Плоды духовной деятельности отдельных наций становятся общим достоянием. Национальная односторонность и ограниченность становятся все более невозможными, и из множества национальных и местных литератур образуется одна всемирная литература». Ацы хатт æз дунеон литературæйы тыххæй дæр нæ дæн дзуринаг, фæлæ «из множества национальных и местных литератур» иумæйаг литературæ саразын бафæлвæрдта бæстæйы хицауад æмæ йын уый æнтысгæ дæр бакодта – рауади дзы нæхи советон литературæ. Фæзынди чысыл адæмты дзырдаивад. Стæй, фыссынад дæр æрмæст уæд кæмæ фæзынд, уыдоны литературæ. Алы ‘взæгтыл фыст уацмыстæ тæлмацгонд цыдысты уырыссаг æвзагмæ – райрæст аивадон тæлмацы советон скъола. Бæстæйы адæмтæ сæ кæрæдзийы литературæимæ тæлмацты æххуысæй зонгæ кодтой, суанг ма-иу сæ фæсарæйнаг чиныгкæсджытæ дæр базыдтой. Æмæ уыцы хъуыддагæн ахъаз уыдысты советон адæймаджы удысконд æмæ зондахаст – æмæ куыннæ: исты мын «социалистически осознанной концепции мира и человека»-йы уавæрты нæ хъомыл кодта, нæ-иу бацыд йæ лæджы кары!

Гъестæй дын æвиппайды, бирæ ‘взæгтæ æмæ адæмыхæттыты райгуырæн зæхх цы бæстæ хуындауыд, уый æрбацыдæр, раст цыма уæвгæ дæр никуы уыдис, уыйау. Æмæ уæд советон литературæ дæр базгъæлæнтæ, алы «национальные и местные» дзы рауади фæстæмæ, æмæ сæ ныр алкацы дæр йæхи хъузджы нымбæхст, сæ арæнты фалæмæ сын ничиуал ницуал зоны...

Фæстаг ссæдз азы дæргъы æнæхъæн дунейы дæр иу ахæм чиныг ничи сфæлдыста, æмæ æцæг стыр сфæлдыстадон сгуйхт кæй ис схонæн, науæд та зынгæ æнтыст дæр фæуæд. Афтæ Уæрæсейы дæр. Мидхæст куы фæцис, ууыл 15 азы рауад, афтæ ныффыстæуыди «Тихий Дон» – уый зæгъæн дзы ис, æмæ ацы роман сси XX æнусы фыццаг æмбисы сæйрагдæр чиныг. Ныр 20 азы аивгъуыдта, Бæстæ трагедион æууалты куы ныддихтæ, Уæрæсе æмæ Хæстæг фæсарæнты бирæты хъысмæттæ бæрзæйсаг

куы фесты, уæдæй нырмæ, фæлæ кæм ис уыцы чыныг та, æмæ ацы историон фæфæлдæхты уавæрты АДÆЙМАГ цытæ бавзæрстæ, уыдæттæ уырнинагæй нывгонд кæм цæуынд? Литературæйы нысаниуæг цию, уымæн ахæм уацмыстæй хуыздæр æвдисæндæр бæргæ нæ хъæуы, фæлæ – ох-хай... Абон та цы? Абон та литературон традицийы тыххæй фехъусæн ис ахæм фарстæн дæр: æмæ ма исты уый дæр – традици дæр – æгас у æмæ ма дарддæр ахæццæ кæндзæн йæ кæддæры намысджын хъуыддаг, æви йæ гæнæнтæ сæ боны фыддæртæм æрцыдысты æмæ æцæгæй дæр фæцис йæ дуг? Уымæн ма уæвæн ис, æмæ цыфæндыйæ дæр дунейы рухс фена ахæм чыныг, XXI æнусæн номгæнæгæй чи басгуыхдзæн, хуыздæрты фыццаг кæй схоной?

Дунейы литературæмæ йæ уынаг цæст чи дары, уыцы критиктæ не ‘нусы ахъаззагдæр чыныгыл банымадтой Милорад Павичы «Хазарский словарь». Уый æвдыст æрцыди Нобелы преми райсынмæ дæр. Семæ æз дæр разы дæн: уый æнæмæнгæй у ЧИНЫГ, фæлæ мыхуырæй рацыд уартæ 1989 азы, æмæ йын фыццаг бынат чи саккаг кодта, уыдон нæма зыдтой, XXI æнус алы бæстæты адæмты раз цы цæсгом æмæ фæлгонцимæ ‘рлæудзæн, уый. Æмæ уымæ гæсгæ æз та афтæ нымайын, æмæ уыцы ‘мбисонды «Хазарский словарь» растдæр уайд XX æнусы фæстаг æнтыст схонын...

Журналты бынат æмæ ахадындынадмæ æндæрæрдыгæй бацæуын дæр æмбæлы. Хъуыддаг æрмæст уый мидæг нæй, æмæ ма уæвгæ дæр литературон традици дарддæр хæццæгонд цæудзæн, æви фæсыкк уыдзæн. Фæллоуаг хабар ма у, чингуытæ æмæ журналтæ уадзыны куыст технологион æгъдауæй куыд цæудзæни сомбон, уый. Нæхи ма комкоммæ афтæ бафæрсæм: XXI æнусы чингуытæ джиппы уадзыны дæсныадæн бындурæвæрæг Иоганн Гуттенберджы хъуыддагæн абон йæ кæрон æрцыд, æппæт дæр Интернет йæхи бакæндзæн? Цивилизаци ма ныры цалхвæдыл куы рæза, уæд, бирæ хъæдæрмæг схардз кæнын цы чыныгыл бахъæуы, уыцы чыныг бонæй-бон зынаргъдæр стдзæн, æмæ сæ куыдфæстæмæ æрмæстдæр элитæйы бон уыдзæн æлхæнын. Интернет æмæ электрон чингуытæ та – аивадонтæ уой æви ахуырадонтæ – зынгæ асламдæрæй хуымæтæг адæммæ дæр хæццæ кæндзысты. Æмæ уый хорз у æви æвзæр? Быцæуагæй дзы ницы ис: æвзæр. Мæнæ алы хæраймаг хъуыддаг дæр

куыд нæу раст, афтæ. Фæлæ уыцы æмвæзадыл куы цæуа ныхас, «хорз-æвзæр», зæгъгæ, уæд ницы бæлвырд хатдзæгмæ ис æрцæуæн. Кæд æмæ чингуытæ ‘ндæр хуызы райдайой мыхуыр кæнын, нырыккон размæцыд мадзæлттæй пайдакæнгæйæ, уæддæр электрон чингуытæ фæсте нæ баззайдзысты, адæм сæ ‘хсызгонæй агурдзысты: уыдон технологион æгъдауæй нырыккондæр рауайынц, фидæны та ноджы ахадгæдæр кæндзысты, зæрдæзæгъгæдæр. Стæй уымæ фарст афтæ æвæрд дæр нæу, цæуы уыцы хъуыддаг искæй зæрдæмæ æви куыд, зæгъгæ: уый у информацийон æхсæнады рæзты фæндæгтæн сæ иу.

«Интернет æмæ литературон журнал» – ацы темæ ныронг хъазуатон быцæуы бындур никуы ссис, æцæг уæддæр интернетты дунеон хызæн йæхи æнæбасæттон знæгтæ дæр фаг ис. Гъемæ уыдонæн сæ зæрдыл ма ‘рлæууын кæн, дунеон фыццаг ахæм хыз мæнæ нæ рагон зонгæ хуымæтæг телефон кæй уыд, уый! Ныр адæмæн сæ цард æнæ уымæй нал сфидауид. Æмæ уыцы хуызы демæ куы сразы уой, уæд та дын афтæ бакæндзысты, зæгъгæ, Интернет цъупдзаг у алы æнæуаг ныхæстæ æмæ нывтæй. Фæлæ та сæ ферох ваййы, æмæ æнæуый телефонæй дæр бира зæрдæхъыдзыгæнæн эротикон дзыбандытæ кæй ис фехъусæн, æрмæст бæлвырд мыздыл. Стæй ма телефоны фæрцы сæ куыст кæнынц алы цæстфæлдахджытæ, суанг ма дзы террористтæн дæр разамынд дæттынц, фыдгæндтæм сæ чи самидин кæны, уыдон. Цæмæндæр нæ иу фæзилæн зыбыты рох фæвæййы: амæй-ай ахъаззагдæр ног техникон мадзал чидæр куы ‘рхъуыды кæны, уæд дзы адæмы кæцыдæр хай – фыдвæнд хай – исты фыдбылызтæ аразыны мадзал саразы. Раст уыцы хуызы пайдагонд цæуы хуымæтæг телефон æмæ вазыгджын Интернетæй дæр. Æмæ уый техникайы азар нæу, уый адæймаджы æрдзон уаг у азымы даринаг æмæ æфхæринаг.

Комкоммæ журнал «Дарьял»-ы тыххæй куы цæуа ныхас, уæд мах æппындæр дызæрдыг нæ кодтам, хъæуы нæ Интернетты нæхи сæрмагонд сайт, æви нæ, ууыл. Хъæуы. Уымæн, æмæ нæ ахсджиаг хæсыл нымайæм, Ирыстоны культурæйы тыххæй, цас ис гæнæн, уыйас уæрæхдæр дзыллæтæн дзурын, нæ монон хъæздыгдзинæдтæмæ сæ зонгæ кæнын. Ахæм фадат та æрмæст Интернет дæтты, йæ гæнæнтæ абон дæр æгæрон сты, уый æнæуый мыхуырон фæрæзтæй кæуылты ифтонгдæр у. Æмæ нæ сайтмæ литературон

æрмæджытæй уæлдай бахæссæм ирон нывгæнджыты куыстытæ – уый нæ «АртГалерея»-йы. Стæй къамтæ – Ирыстоны хæхтæ, историон цыртдзæвæнтæ, Дзæуджыхъæуы аивдæр æмæ, зæрдылдарыны аккаг чи у, ахæм бынæттæ. Нæ рубрикæ «Библиотека»-мæ хæссæм ирон литературæ æмæ фольклоры зынгæдæр уацмыстæ, ноджы ирон æвзагыл, стæй уырыссаг æвзагмæ тæлмацæй дæр. Уæдæ нæ «Фонотека»-йы та сты ирон цæгъдтытæ, музыкалон уацмыстæ. Зæгъæн ис, æмæ чысыл ис ахæм бæстæтæ, нæ сайт кæм нæ байгом кæнынц. Æхсызгон хабар куыд нæу, Уæрæсейы журналты хуыздæр сайтты æмрæнхъ нымæд кæй у махон дæр, уый.

Ныр та нæ журналы сæйрагдæр тыхсты тыххæй. Уæвгæ та уый æрмæст мах не ‘фтауы сагъæсы – иумæйаг низ у Уæрæсейы литературон журналтæн се ‘ппæтæн дæр. Ныхас журналы æварæз уавæрыл нæу, нæ чысыл тираж æмæ мæгуыр – голладжы къуымы абазы! – гонорартыл. Фыддуг скодта литературæйыл, æндæр нæм, уæдæ, адæймаг кæуыл ныццин кæна, æхсызгонæй цы прозаикон уацмыс ныммыхуыр кæна, æмæ адæм дæр кæрæдзимæ хæрзæггуæраггæг кæй тыххæй фæуой, иу ахæм цæуыннæ æрбафты ныр ацал-ауал азы? Уæд журнал дæр йæхицæй ныббуц уайд, мæ цард дзæгъæлы нæу, зæгъгæ.

Фæлæ уæддæр æмæ уæддæр былæй аппараинаг не сты литературон журналтæ: амал æмæ гæнæнæй дарддæр хæццæ кæнынц сфæлдыстадон процесс, бынтон æрмынæг кæнын нæ уадзынц аивадон дзырды фæрнæйдзаг рухс. Æмæ искæд бон литературæйы райрæзтæн нывыл фадæттæ арæзт куы цæуа, уæд та уымæн дæр æнæ фесгуыхгæ нæй...

Ахæм ныфс мæ ис, цыма, мæ бон цас уыд, уымæй дзуапп радгон, ныры дуджы культурон цард æмæ архайды мидæг литературон журналтæн цы ахадындынад ис, цы бынат ахсынц, уыцы фарстæн...

Кæронбæттæн ма цалдæр иумæйаг ныхасы культурæйы тыххæй. Кæцыфæнды хуссайраг горæтау Дзæуджыхъæуы царджытæн дæр сæ кæцыдæр хай йæхи хæстæг ласы... базармæ. Æмæ уымæй дæр горæты астау стыр базармæ. Нæлгоймæгтæ æмæ сылгоймæгтæ, бирæтæн дзы сæ цот дæр семæ, афтæмæй уыцы уæздан æмæ уæзбын цыдæй фæцæйцæуынц уынды

рәнхъгай æвæрд товарты рæзты. Азмæлæнтæ дзы кæд нал вæййы, уæддæр тынг хъæстаг ничи вæййы уыцы къуындæджы уавæрæй, кæрæдзи расхой-басхойæ. Уый нæ, уый, фæлæ ма дзæгъæлгаст æлхæнджытæ сæхи афтæ сæрбæрзонд фæдарынц, раст цыма ам фæлварæнтæ дæттынц уæздандзинадыл, цас быхсон æмæ фæразон сты сæхицæй дæлдæртæн, ууыл. Бафæндыд сæ, зæгъгæ, уæд та, сæ хъал зæрдæ цыдæриддæр æрцагура, уый балхæндзысты, ницæуыл бацауæрддзысты сæхи барæвдауыны охыл!..

Æз дæр уыдонау æвдæлон æмæ хъалзæнгæй цæуын, хи афтæ дарын куыд ахсджиаг, куыд ахадгæ у фæрсæйкæсджыты цæсты, уый æмбаргæйæ. Æцæг æз товартæм мæ цæсты зулæй дæр мæ хъус не ‘рдарын, æз уыдоныл нæ дæн – æз зарæгмæ хъусын. Давæггаг музыкæ кæм уæй кæнынц, уыцы киоскæй æддæмæ бырсы æмæ бæстæ арауы фæсус, тамакодомд хъалæс – цард йæ пирæнты æнæвгъау кæй фæпырдта, ахæм æфхæрд лæджи цæссыгæмхиц хъалæс:

*Мы оба сидели,
Мы оба молчали,
Нам плакать хотелось,
Но не было слез..*

Адæм фыццагау дзыгуыртæ-дзыгуыртæй цæуынц, æвæлмас цæстытæй кæсынц товартæм, фæлæ уæддæр сæ хъус дарынц, æрмæстдæр уыдонæн кæй сфæлдыстæуыд, уыцы «аивадон товар» – зарæгмæ...

Уырыссаг æвзагæй Гусалты Барисы тæлмац

ТАБОЛТЫ СОЛТАНБЕК: 65 АЗЫ

*Солтанбеджы бинойнаг,
зындгонд тележурналист
Иринæ Алексейы чызг.*

*Солтанбеджы бюст
Намысы аллеяы.*

ÆЦÆГ ИРОН ЛÆГ

Таболты Петры фырт Солтанбег (1946–1993) не ‘хсәнәй куы фæхъуыд, ууыл ныр æстдæс азы бæрц цæуы, æмæ нæм æнæ Солтанбегæй фæзынди ног фæлтæр.

Таболы-фырты номæн рохуаты баззайынаы тас никуы уыди. Бирæтæн лæууы сæ зæрдыл, бирæтæ йæ мысынц æхсызгонæй, зæрдæуынгæгæй, бирæтæ сæ мидвæндты уынаффæ кæнынц йемæ. Йæ уд уæлдай куыст, йæ бирæ æнтыстытæ, йæ ‘нæнцой зæрдæйы тырнæнтæ афтæ ахадгæ сты, æмæ нæм бар-æнæбары сæвзæры дыуæ сыгъдæг æнкъарæны: арфæ æмæ дис.

Ссæдз азы дæргъы демократон реформæты, дзырды сæрибары, уæййаг пресæйы, ронбæгъд, æнæсæрфат телевизион равдыстыты уавæрты ныр, æппынфæстаг, нæ бон у Солтанбеджы политикон курдиаттæ æмæ уды фарнæн аргъ скæнын. Иумæйаг хъуыддаджы сæрвæлтау уый йæ ныхмæлæуджытæй дæр цæдисон æмбæлттæ кæнынмæ арæхсти. Йæ цыргъзонд æмæ дзыхарæхсты руаджы-иу хицæн партион къордтæн сæ разы æрæвæрдта бæлвырд æвдисæнтæ, дзырдта æнцонæмбарæн æвзагæй, сæйрагдæр та – уыди сыгъдæг-зæрдæ, кæнгæ митæ, мæнг ныхас уыдысты йæ цæстысынндз.

Таболты Солтанбеджы номыл уынгтæ ис Дзæуджыхъæуы дæр æмæ Цхинвалы дæр, Намысы аллеиы лæууы йæ бюст. Фæлæ цас сты, армæй конд чи нæу, йæ уды рухс æмæ цырен хъуыдыйы фæрцы цы цыртдзæвæнтæ сарæзта, уыдон! Таболы-фырт дыккаг цард радта ирон традицион бæрæгбæттæн, уый фæрцы Нары алы аз дæр бæрæг кæнын райдыдтой Къостайы бон. Экспедици Via Alanica, агентад Иринформ... Уæдæ Республикæ Хуссар Ирыстон саразыны хъуыдаджы дæр æнæмæнг ис Солтанбеджы удвæллой.

Æрдз ын цы парахат курдиат æмæ фæрнæйдзаг миниуджытæ саккаг кодта, уыдон фæрцы Таболты хорз лæг ныфсхастæй ацыд йæ райгуырæн бæстæйы цардвæндагтыл – «тæфсæн», «мидцоппайы», «рацарæзты» æмæ «кæрæдзи цæгъдæн» дугтыл... Æнæгуырысхойаг у иу хъуыдаг: Солтанбег йæ цыбыр цардæй равдыста, ирон æхсæнад цы уавæры уыд æмæ цæмæ тырныдта, уыдæттæ. XX æнусы кæрон Ирыстоны раз цы национ-культурон æмæ национ-паддзахадон хæстæ лæууыд, уыдон Солтанбег æххæст кодта, йæхи равдыста иттæг зæрдæргъæвд æмæ арæхстджынай. Ахæм лæгтæ нæм уыд æрмæст иугæйттæ. Йæ адæмы царды афтæ арф кæй аныгъуылд, уый цыд йæ уды гармонийæ. Хиуарзондзинадæй, кæнгæ патриотизмæй, искæцæй исты ратоныны хъуыдытæй уыди цух, не ‘хсæнады нысантæ нымадта йæхи нысантыл, уымæ уыд æргом интернационалист.

Фæскомцæдисон разамонæг, партион чиновник, культурæйы министр, СЦКП-йы горкомы, стæй обкомы секретарь, Гуманитарон иртасæнты институты директор – ахæм бынæттæ ахста алы азты Солтанбег. Фæлæ бынат лæггæнæг нæу. Кæй ранымадтам, уыцы бынæттæй иуæй-иутæ нæ зæрдыл лæууынц, Таболы-фырт дзы кæй куыста, уый фæрцы.

Дыууæ Ирыстоны кæрæдзимæ æрбаввахс кæныныл Солтанбег куыд æнувыдæй архайдта, уый у сæрмагондæй раиртасыны æмæ поэтикон ахорæнтæй равдисыны аккаг.

Зын у аргъ скæнын, культурон æмæ национ арæзтады дæр ын цытæ бантыст, уыдонæн...

Куыд зонæм, афтæмæй Таболтæ Цæрадзонтæй равзæрдысты. Астæуккаг æнусты куы цæриккам æмæ Солтанбег паддзах куы суыдаид, уæд æй æнæмæнг хониккам Иугæнæг. Уый хъазгæмхасæнты зæгъын, фæлæ Таболы-фырт æцæгæй дæр царды рæдыфстытæ æмпъузынмæ иттæг хорз арæхст. Уый кæрæдзиуыл баста фæлтæртæ æмæ социалон къордтæ, хистæртæ æмæ кæстæрты, партион номенклатурæ хуымæтæджы коммунисттимæ, парти

адæмимæ, горæт хъæуимæ, хæхтæ быдыримæ, ныгуылæн Ирыстон скæсæйнагимæ. Æвæццæгæн, Ставд-Дурты хуымæтæджы нæ райгуырды – уым баиу сты, алы кæмттæй чи рафтыд, ахæмтæ, æмæ дзы дæлдæртæ æмæ уæлдæртæ никуы уыд.

Ам мæ мысинагтæ дзурыныл не суыдзынæн (уымæн дæр кæд фадат фæуайд). Мæ сæйраг хатдзæг: Солтанбег уыд иттæг пайдайаг æмæ амондджын адæймаг, æмæ нын абон нæ фаг кæны, тынг зын нын у æнæ уымæй. Иттæг къуындæг ын уыдысты кæйдæр æрхъуыдыгонд фæлгæттæ, догмæтæ æмæ схемæтæ, Нарты Сослан йæхи куы сæрын кодта, уæд ын Куырдалæгоны бæлæгъ куыд къуындæг уыд, афтæ. Нæртон гуыппырсартæй алкæй фарнæй дæр хайджын уыди Солтанбег. Фæлæ уæддæр ирон традицийы ис дыууæ фæлгонцы – уыдоны ссардзыстæм ахæм миниуджытæ, Таболы-фырт йæ туджы кæй хаста. Уый уыцы иу рæстæг уыди зондджын Аразæг æмæ æхсарджын Балхон. Зæронд дуджы ирон аразæг уæвгæйæ, Солтанбег ссис, фидæны галуаны проект чи цæттæ кодта, ахæм архитектор, стæй та геолог æмæ хохкъæртгæнæг – цæмæй æрдзы мидæг ссара хъæугæ æрмæг, скъаха сæ æмæ дзы хорз индзылерау бындур æрæвæра, къултæ самайа...

Куыд хæстон балхон, афтæ Солтанбег раздæр ныв кодта стæры цæуæнтæ, æууæнк кæуыл ис, ахæм адæймагтæй арæзта къордтæ, æрбахуыдта-иу фæлтæрд командирты æмæ хæстонты, ссардта-иу цæдисæмбæлтæ æмæ фидæртæ арæзта арæнтыл, бæрæгдзаутæ-иу арвыста, йæ ныхмæлæуджытæн мæнг информаци чи лæвæрдтаид, ахæмтæ. Уымæ гæсгæ-иу фæуæлахиз хъазуатон тохты дæр, стæй, даргъ позицион хæст кæй хонынц, уым дæр.

Æцæг фарны лæг, бæлвырд нысантыл æмæ раст политикон зондыл хæст, пайдайаг культурон æмæ политикон программæтæ аразæг, адæмты кæрæдзиуыл бæттыны курдиатæй хайджын, патриотон позицитыл фидарæй хæцæг (ацы хъуыддаджы йын Ирыстон æмæ Уæрæсе иумæйаг уыдысты) æмæ, æппынфæстаг, адæмæн уарзон – афтæмæй баззайдзæни Таболты Петры фырты ном фæлтæртæн. Йæ æвæллайгæ куыст æмæ тох та æрæйæфтой æппæты уæззаудæр замантæм: наци йæхи цæмæй æрæмбара, хæдбар паддзахад суа, ууыл тох цыди дыууæ фронты – уый уыди фыдыбæстæйы хæст – тугкалæн, хъазуатон.

Таболты Солтанбег арæзта ног Ирыстон, тох кодта йæ фидæныл. «Йе ‘мгæртты сæрвæлтау адæймаг йæ уд нывондæн куы ‘рхæсса, уæд уымæй стырдæр уарзт нæй», – фыст и Сыгъдæг

чиныджы. Солтанбег йæ уд нывондæн æрхаста Фыдыбæстæйы сæрвæлтау, æмæ йæ цыбыр 47-азон балцы йæ къухы бафтыд æнусон цард.

Дзæнæты бад, Солтанбег.

Ирыстоны хуыздæртæ кæм сты, уыцы бæстæйы хорзæх дæ уæд.

ДЗУЦЦАТЫ Хадзы-Мурат

ДÆ ХЪÆЛÆС

Таболты Иринæйæн

*Дæ хъæлæс куы хъусын,
 куы йæ хъусын телеæвдисæнæй, –
 Хъуыстон æй арæх
 хуссайраг хæсты рæстæг –
 сæрд зæгъай, зымæг, –
 Мæскуыйæ мæм хъуысти –
 уынгæгæй, фыдæхæй, фæдисонæй,
 Дæ хъæлæс мæм хъуысти –
 кæуындзаст, ныфсвæллад, тызмæг...
 Æмæ та йæ ныр куы хъусын, –
 йæ дзуринаг нæ,
 æрмæст ын йæхи –
 дæ хъæлæс, –
 Цыма та нæмгуытæ ниуыни,
 нæ хæдзæрттæ судзыни,
 нæ сахар ныргъæвст,
 Мæлыни та нæ хæцæг лæппутæ,
 æмæ лæууæм
 кæмæдæр, цæмæдæр æнхъæлгæс...
 Æви мын
 нæ фæуыдзæн никæд
 Ирыстоны хæст?!.*

1995.05.05

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ

Сәнайы хох.

*Нæ равдысты –
Харбаты Константины ист къамтæ*

Сæгуыт.

Æртæх.

*Æмбыд къодахыл
зымæгон «цæрджытæ».*

Кæсагласæ.

Фæззыгон сыфтæр донь.

Бәләсы зәнг.*Бонрәфты.*

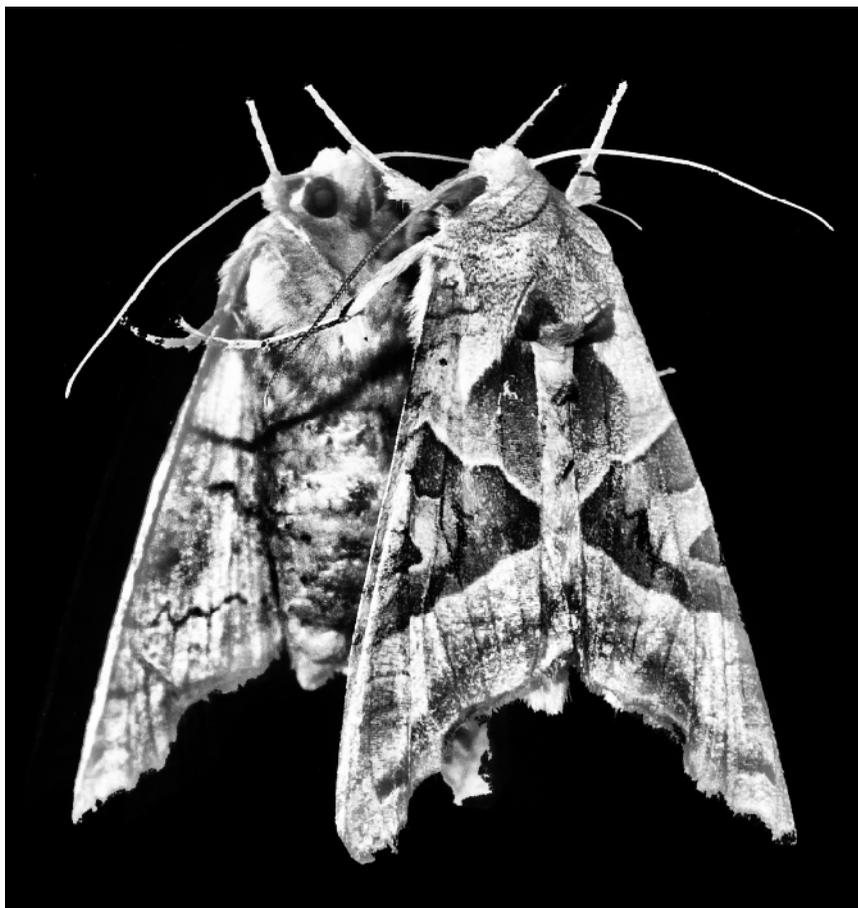

Хелуарджыга.

Бæхтæ æмæ хæхтæ.

Рæмпæг айдæныл.

Дыдынбындз.

Æхсынцъыйы дидинæг.

Гæлæбу «Мæлхы цæст».

Цъырцъыраг.

Зокьота.

АИВАД, КУЛЬТУРА

НЫВГÆНÆДЖЫ АНТЫСТ

Хуссар Ирыстоны адæмон нывгæнæг Козаты Ушанг зындгонд у канд дыууæ Ирыстоны æмæ Уæрæсейы нæ, фæлæ фæсарæнты дæр. Йæ æвæджиауы курдиат ын аивадиртасджытæ абарынц артуадзгæ хох-вулканимæ. Ушангы сфæлдыстады бау вæййынц, æддæг-мидæг ауайынц авангардон аивады ног мотивтæ æмæ арф философион хатдзæгтæ, пиллæттæ æмæ аууæттæ, царды трагеди æмæ цæрæццаг рухсы тæмæн.

Ушанг 70-æм азты каст фæци Хуссар Ирыстоны нывгæнынады училищæ. Ныртæккæ та у Уæрæсейы нывгæнынады академийы кадджын уæнг. Йæ конд нывтæ алы азты æвдыст цыдысты Паддзахадон Эрмитажы æмæ Третьяковкæйы, Америкы Иугонд Штатты æмæ Китайы, Герман æмæ Францы, Испани æмæ Болгарийы, Скандинавы æрдæгсакъадахыл æмæ Балтикæйы бæстæты, Украинæ æмæ Узбекистаны. Уæдæ йæ заманы Японы цы егъау равдыст уыди, «Советон æмæ японнаг нывгæнджыты нырыккон аивад», зæгъгæ, уым та йын саккаг кодтой сызгъæрин майдан.

2010 азы, фæззæджы, Дзæуджыхъæу æмæ Цхинвалы уыди нывгæнæгæн йæ куыстыты сæрмагонд равдыст «Нартæ куыд рантыстысты». Бирæты зæрдæтæ барухс сты Ушангы нывтæй, сæ цæст сыл æрæвæрдтой IV дунеон симпозиум «Аланикæ»-йы архайджытæ, мæскуыйаг, бетъырбухаг æмæ фæсарæйнаг нывгæнджытæ. Бынтон æрæджы уыцы равдыстæн – æнæхъæн 70 нывы – майы 17 бонæй 28 бонмæ æвдисæн уыдысты Мæскуыйы аивад-уарзджытæ, нывгæнджытæ, Уæрæсейы нывгæнынады академийы миæвæрттæ. Равдыст уыди Чысыл Манежы. Байгом æй кодтой Хуссар Ирыстоны президент Кокойты Эдуард æмæ Уæрæсейы нывгæнджыты Цæдисы сæрдар Андрей Ковальчук. Уым Ушангы риуыл Ковальчук бакодта кадджын хæрзиуæг – Уæрæсейы нывгæнджыты Цæдисы æвзист майдан. Уымæй цалдæр боны фæстæдæр та Мæскуыйы нывгæнынады академийы ирон нывгæнæгæн арфæтæ кодтой йæ ног хорзæхы тыххæй. Лæвæрд ын æрцыди орден

«Аивадæн лæггады тыххæй». Уый у сырх лентæйыл конд сызгъæрин дзуар. Дæтгæ та йæ фæкæнынц, аивады хæзнадонмæ æшпæты ахъаззагдæр куыстытæ чи бахæссы, уыдонæн. Æмæ ныртæккæ уыцы ордены кавалертæ сты цыппар лæджы Уæрæсе æмæ фæсарæнты. Кокойты Эдуарды æххуысæй Мæскуыйы дунейы рухс федта Козаты Ушангы равдыст «Нартæ куыд рантыстысты»-йы аив нывджын каталог. Разныхас ын ныффыста журнал «Третьяковы галерея»-йы редактор, Суриковы номыл институты проректор Александр Рогожин.

*Орден «Аивадæн лæггады тыххæй»-ы кавалертæ
Геннади Правоторов, Зураб Церетели æмæ Козаты Ушанг.*

АРВИСТОН

ХЪУЫДЫТÆ ÆВЗАДЖЫ ТЫХХÆЙ

◆ Адæмæн се ‘взаг у сæ уды фарны зайæгхал, æппындæр руайгæ чи нæ кæны æмæ æнусты дæргъы ногæй-ногмæ дидинæг чи калы, историйы арæнтæй бирæ æддæдæр чи аххæссы, ахæм. Æвзаг уддзыд скæны адæмы æмæ райгуырæн бæстæйы. Адæмы уды фарн æмæ сфæлдыстадон тыхы фæрцы фыдыбæстæйы арв, уæлдæф, физикон фæзындтæ, климæт, быдыртæ, хæхтæ æмæ дæлвæзтæ, хъæдтæ æмæ дæттæ, тымыгътæ æмæ тæрккъæвдатæ, цæвиттон, æрдзы арф, хъуыдытæй, монцтæй æмырдзаг хъæлæс басгуыхы æвзаджы æвæджиау хъæлæс. Уый вайыы адæмы уарзты хъæлæс йæ райгуырæн бæстæмæ. Æмæ уæлдай ирддæрæй разыны мадæлты, фыдæлты зарджыты, музыкæйы, адæмон поэтты сфæлдыстады. Фæлæ адæмы æвзаджы рухс, райдзаст, рæсуг æрфытæй канд райгуырæн æрдз нæ сæрттивы, фæлæ адæмы уды фарны истори æнæхъæнæй. Фæлтæртæ кæрæдзи фæдыл ацæуынц, фæлæ алы фæлтæрæн дæр йæ царды мидис баззайы æвзаджы – сæ фæстæ чи цæуы, уыдонæн бынæн. Алы ног фæлтæр дæр мадæлон ныхасы хæзнадонмæ бахæссы, йæ зæрдæйы æрфыты цы бæркæдтæ æрæвзæры, историон цаутæ цы тыллæг раттынц, уыдон, зондахаст, уырнæнтæ, хъыгтæ, цинтæ, иу дзырдæй, адæмæн сæ миддунейы цыдæриддæр фæрныгæй ис, уыдон хæдзардзинæй, цæстыгагуыйау, хъахъхъæнынц сæ мадæлон дзырды. Æвзаг у, ивгъуыды, абоны æмæ фиданы фæлтæрты кæрæдзиуыл æнгом чи бæтты æмæ сæ иу егъау хъомысджын историон буар чи аразы, ахæм цардæгастых. Уый адæмы канд цæрæццаг нæ кæны – уый йæхæдæг адæмы цард у, се ‘вдадзы хос. Адæмон æвзаг куы фесæфы, уæд адæмæн сæ мыггаг сыскъуыйы. (...) Адæмæн се ‘взаг у се стырдæр зондамонæг. Уый сæ ахуыр кодта, чингуытæ, скъолатæ куы

нама уыд, уæд æмæ сæ ахуыр кæндзæни, цалынмæ адæмæн истори уа, уæдмæ. Мадалон æвзаг æнцонæй, æнæкъуылымпытæй ахуыр кæнгæйæ, алы ног фæлтæр дæр йæ сæрма, йæ зæрдæмæ исы, йæ размæ цы мингай фæлтæртæ цардис, уыдоны хъуыдыты æмæ æнкъарæнты æвæджиау бæркæдтæ, фарн.

Константин Ушинский

♦ Æвзаг адæмы уд у. Чи йæ халы, чи йæм ныхилы, уый йæхи удыл тутæ кæны.

♦ Уæрæсейы чи цæры, уырыссагау чи хъуыды кæны, уыдонæй алчидæр уырыссаг у.

Михаил Задорнов

«АРИСТОС»

«Аристос» у грекъаг дзырд. Амоны – «хуыздæр». «Æппæты хъæздыгдæр» нæ, «æппæты хæрзмыггагдæр» нæ, «æппæты хæрзарæхстдæр æмæ хинæйдзаг миты фæрцы алцæмай дæр исты амалгæнæг» нæ, «уæлæмхасæн æфтиæгтæй пайдагæнæг» нæ, азтæй дæр «æппæты хистæр» нæ. «Хуыздæр» – уый у сыгъдæгзæрдæ патриот, паддзахады æмæ адæмы фарныл хъуыдыгæнæг, политикон æгъдауæй фæлтæрд, намысы, æфсармы хицау, æцæг бæрнылæг, йæ сæр нывондæн хæссæг, зондджын, удвидар-ныфсвидар, адæмы кæрæдзиуыл бæттынмæ арæхстджын, дардуынаг æмæ ахуыргонд. Ацы миниуджытæм ма бафтауæн ис, зæгъæм, хъæбатырдзинад, хæларзæрдæ, фæлæ, кæй ранымадтам, уыцы миниуджытæй иу дæр аппараинаг нæу.

Фæлæ «хуыздæр» рахонæн куыд и, зæгъæм, зыдгæнæджы, гадзрахатæйцæуæджы, интернационалисты, æдзæсгомы, паддзахады фарныл хъуыды кæнын йæ бон кæмæн нæу, фæлтæрд чи нæу, æнæныфс æмæ æдылыдзæф чи у, иумайаг мулк хæлæттаг чи кæны кæнæ хуымæтæджы æнæфенд чи у, ахæмы?

Æрмæстдæр хуыздæртæ хъуамæ лæууой паддзахады сæргъы, цавæрфæнды цардæвæрд дзы куы уа, уæддæр.

Иван Ильин

ДЫУУÆ ХÆСТЫ – ЦÆМÆЙ БЫНДЗАГЪД ФÆУÆМ

Ламарк (1744–1829): «Æвæццагæн, афтæ зæгъæн ис: адæй-магæн йæ нысан у йæ мыггаг, йæ хъæстæ бынтон фесафын. Уый тыххæй та хъуамæ раздæр ахæм уавæртæ сараза, зæххы къори цæрынæн куыд нал бæзза».

Нæ дыууæ хæсты уыдысты, нæ мыггаг бынтон цæмæй сыс-къуыйа, уый сæрвæлтау.

Леонардо да Винчи (1452–1519): «Зæххыл æппынæдзух дæр цæудзысты дуне дæрæхсæнгæнæг хæстытæ. (...) Мæлæт йæ цæвæгæй кæрддзæн адæмы. Æвирхъау хæрамæй, фыдæхæй семыдзаг уæвгæйæ, алы хъæддæгтæ ныццагъддзысты планетæйы хъæдты дуне бæлæстæ, стæй сæ судзгæ-уыраугæ маст раздах-дзысты, сæ алыварс ма удæгасæй цыдæриддæр ис, уыдонмæ, гæныстон сæ кæндзысты, хæсдзысты сын æбуалгъ рис, хъызæмæрттæ æмæ мæлæт. Зæххыл дæр, дæлзæххы дæр, доны бын дæр æнæвнæлд æмæ æнæхъыгдардæй ницыуал баззайдзæн».

Ацы ныхæстæм ма мах æнус бафтыдта: арвыл дæр...

Дыууæ хæсты уыдысты, нæ мыггаг цæмæй быныскъуыд фæуа, уый сæрвæлтау. Ома: **адæмы царды аргъ æмæ царды аргъ иумæ-йагæй дæлæмæ æрхаудта...**

Нæ кæрæдзиимæ хæсты истори æмæ, адæмы царды аргъ кæй æрхауд, уый нæ цæстæй уынæм, фæлæ йæ æмбаргæ нæма кæнæм, стæй нын нырма фыст нæма у.

Æрдзимæ нæ хæсты истори æмæ, адæймаджы царды аргъ кæй æрхауд, уый зонгæ дæр нæма кæнæм, стæй йæ ныффыс-сынмæ дæр нæма бавнæлдтам. (...)

Зæххыл æндæр планетæйаг куы фæзынид æмæ нæ куы бафæр-сид: «Цы хъуыддагыл хæст стут ныртæккæ?» – уæд ын цы дзу-апп раттиккам? «Цы хъуыддагыл хæст стæм? Ныртæккæ? Æдзухдæр цæуыл хæст вæййæм, ууыл: нæхи бындзагъд ныккæ-ныны сæрвæлтау уæлахизхæссæг хæстыл хæст стæм. Кæрæ-дзиимæ дæр хæцæм, стæй иумæ та – æрдзы ныхмæ хъазуат тохы бацыдыстæм. Мах ахæм хъæздыг адæм стæм, æмæ царды аргъ æмæ адæймаджы царды аргъ нолы æмвæзадмæ æртардтам...»

Уæд нын уый цы зæгъид? Дыккаг фарст нæ бакæнид: «Сывæл-лоны царды аргъ дæр дæлæмæ хауы?»

Мах ын дзуапп раттиккам: «Ай-гъай! Махмæ иу салдат ныри-дæгæн 20–30 сывæллонай зынаргъдæр у, ядерон ракетæ та 20–30 мин сывæллонай зынаргъдæр. Куы йæ срæмудзай, уæд та...»

Царды, адæймаджы, сабиты аргъ дæлæмæ куы хауа, уæд уый бонифæстагмæ кæны мыггагыскъуыдмæ.

Цардæн, адæймагæн, сабитæн аргъ нæй, зæгъгæ, уæд уый та æнусондзинадмæ фæндаг у.

Бафæрсын аипп ма уæд: фыццагæн дыккагæй баивæн ис? Куыд?

Юри Карякин

ЭЗОПЫ ÆМБИСÆНДТÆ

95. Лæг æмæ ус

Иу лæгæн ахæм æнæуаг фыдсыл уыд, æмæ ма дзы чердæм фæлыгъдаид, уымæн ницы зыдта. «Цымæ йæ цæгаты дæр йæхи афтæ дардзæни?» – ахъуыды кодта лæг æмæ йæ цыдæр æфсонæй йæ фыды хæдзармæ арвыста. Цалдæр боны фæстæ ус æрбаздæхт, æмæ йæ лæг фæрсы, куыд, дам, рауади дæ балц. «Фыййæуттæ æмæ мæм се ‘ххуысгæнæг лæппутæ зулцæстæй кастысты», – дзуапп радта ус. «Ехх, бон изæрмæ фосимæ æддæ чи вæййы, уыдон дæм кæд зулцæстæй кастысты, уæд, иудадзыг сæ уæлхъ-ус кæмæн уыдтæ, уыдон та уагæры цы хъуыды кодтой?»

Цард афтæ у: бирæ хатт лыстæг хъуыддæгтæй рабæрæг вæййы, æнæуи æддæмæ чи нæ зыны, уыцы рæстдзинад.

96. Сау калм æмæ рувас

Калм сындзы къалиуыл ленк кодта доны. Рувас æй ауыдта æмæ дзуры: «Йæхæдæг цы у, йæ нау дæр уый!»

Æмбисонд æвдисы, искæмæн фыд ракæнынмæ чи тырны, ахæм адæймаджы.

97. Бирæгъ æмæ сæныкк

Сæныкк дзугæй фæиппæрд, æмæ йæ бирæгъ расырдат. Сæныкк æм разылд æмæ йæм дзуры: «Зонын æй, бирæгъ, – дæ амæддаг дæн. Фæлæ æгады мардæй цæмæй ма амæлон, уый тыххæй ма

мын уадынзэй ацэгъд, æз та кафгæ акæнон». Бирæгъ уадынзэй æрцагъта, сæныкк та кафын райдыдта. Куййтæ сын сæ уынæр айхъуыстой æмæ бирæгъы сæ разэй айстой. Бирæгъ лидзгæ-лидзын фæстæмæ фæкаст æмæ сæныкмæ дзуры: «Афтæ мын хъæуы: æргæвдæг куы дæн, уæд мæхицæй музыкант цы ацарæзтон!»

Адæм дæр афтæ сты: хъуыддагмæ афоныл куы нæ февна-лынц, уæд, сæ къухы цы вэййы, уымæй дæр æнæхай фæвэййынц.

67. Бæлцæттæ

Дыууæ лæджы фæндагыл фæцæйцыдысты. Сæ иу фæрæт ссардта, æмæ дын иннæ куы фæхъæр кæнид: «Замманай дзаума ссардтам!» Уæд ын фыццаг афтæ: «Æз æй куы ссардтон, уæд «ссардтам» цæмæн зæгъыс?» Иуцасдæр куы ауадысты, уæд сæ, фæрæт кæмæй ахауд, уыдон бафиппайдтой æмæ сæ расырджой. Фæрæт кæмæ уыд, уый хъæр кæны йе 'мбалмæ: «Не сæфт æрцыд!» Уæд ын йе 'мбæлццон афтæ: «Раст нæ дзурыс, мæ лымæн: не сæфт не 'рцыди, фæлæ де сæфт – фæрæт куы ссардтай, уæд æй æрмæст дæхи куы рахуыдтай!»

Иæ цины бонты йе 'мбæлттæ рох кæмæй уой, уый фыдохы бон зыбыты иунæгæй баззайдзæн.

76. Саг æмæ домбай

Саг цуанæттæй куйд лыгъд, афтæ йæ размæ домбайы лæгæт фæцис æмæ уым смидæг. Домбай йæм фæлæбурдта, уæдæ цы уыдаид, æмæ ма саг мæлгæ-мæлын сдзырдта: «Цæй æнамонд дæн, цæй! Адæмæй лыгътæн æмæ сырды дзæмбытæм бахаудтæн!»

Адæмæй дæр иуæй-иутæ чысыл фыдбылызтæй тæрсгæйæ стыр бæллæхты бахауынц.

129. Цъиах æмæ бæлæттæ

Цъиах федта, бæлæттæн сæ бæлондоны иудадзыг хæринаг кæй кæнынц, уый. Йæхи урс ахорæны стылдта æмæ сæм бацыди. Цалымæ йæ хъæлæсæй уынæр нæ хъуыст, уæдмæ йæ бæлæттæ семæ цæрын уагътой. Фæлæ дын иуахæмы æнæнхъæлæджы йæ «хъуахъ» куы райхъуысид. Бæлæттæ йæ уайсахат базыдтой æмæ

йæ ратардтой. Цъиахæн æндæр гæнæн нал уыд æмæ йе ‘мбæлтæм æрбаздæхти. Фæлæ йæ пакъуы урс кæй уыд, уымæ гæстæ йæ уыдон дæр расырдтой. Дзæгъæлы нæ акæнынц; дыууæмæ хъавæджы иу дæр нæ фæвæййы.

Адæймагæн цы ис, уый хъуамæ фагыл нымайа. Зыд чи кæны, уый та фæстаг муртæй дæр æнæхай фæвæййы.

133. Куыдз æмæ дзидзайы кæрдих

Куыдзæн йæ дзыхы дзидзайы кæрдих, афтæмæй доны иннæ фарсмæ фæцæйцыди. Доны йæхи ауыдта æмæ йæм афтæ фæкасти, цыма æндæр куыдз стырдæр кæрдихимæ фæуайы. Йæхи дзидза фæуагъта æмæ «кæйдæр» хаймæ фæлæбурдта. Гъемæ цæсты иу тъæбæртмæ æнæ ницæмæй аздад – йæхи кæрдих дæр ын дон аласта.

Арæх афтæ рауайы зыдгæнæджы хабар.

134. Куыдз æмæ бирæгъ

Куыдз хæдзары цур хуыссыди. Бирæгъ æй ауыдта, йæхи йыл ныццафта æмæ йæ хъуамæ бахордтаид. Куыдз ын ныллæгъстæ кодта: «Ныртæккæ тынг мæллæг дæн, цъиу мæ цы ратона, уый нæй. Мæ хицау рæхджы чындзæхсæв кæндзæн, уым мæхи хорз фендзынæн, снард уыдзынæн, æмæ-иу мæ уæд бахæр». Бирæгъ ыл баууæндыд æмæ йæ ауагъта. Цалдæр боны фæстæ йæм æрбаздæхти. Кæсы æмæ дын куыдз хæдзары сæр хуыссы. Бирæгъ æм дзуры, дæ дзырдæн хицау у, æрхиз дæлæмæ, зæгъгæ. Уæд ын куыдз афтæ: «Байхъус-ма, мæ лымæн, иу хатт ма мæ хæдзары дуармæ хуысгæ куы фенай, уæд-иу дæ хъуыддаг бакæн – чындзæхсæвы фæстæмæ-иу æй мауал æргъæв!»

Æмбаргæ адæймаг иу фыдбылызæй куы фервæзы, уæд æдзухдæр йæхи хъахъхъæныныл архайы.

137. Къогъо æмæ гал

Къогъо галы сыкъайыл абадт æмæ хъусæй бирæ фæлæууыд. Иуафон тæхынвæнд скодта æмæ фæрсы галы: «Уæд та уал бадин?» Гал ын афтæ: «Мæ хуры хай, куыд æрбатахтæ, уый æз нæ бафиппайдтон, куыд атæхдзынæ, уый дæр нæ бафиппайдзынæн».

Ис ахæм ницæйаг адæймагтæ: а дунейы сты æви не сты – уæлдай нæу: зиан дæр ницы хæссынц, стæй пайда дæр.

ИСТОРИОН АНЕҚДОТТÆ

* * *

Барков-иу Сумароковы арæх мæстæй мардта. Сумароков йæ трагедитæ бирæ хæттыты Расин æмæ æндæр автортæй тæлмац кодта. Иухатт дзы Барков Расины уацмысты чиныг ракуырдатæ æмæ фæрсты кæрæттыл бирæ рæтты ныффыста: «Ай Сумароковæй давд у». Æмæ чиныг фæстæмæ йæ хицаумæ радта.

* * *

Иуахæмы Гумбольдты марды хабар райхъуыст. Иу антрополог ын йе ‘мбалмæ ныффыста, нæ номдзых ахуыргонды сæргæхц, дам, куы сбарин, уый мæ фæнды. Уыцы фыстæг Гумбольдт бакаст æмæ йын ахæм дзуапп ныффыста: «Мæ сæрыкъуыдыр дын мæ бон раттын нæу – мæхи ма куы бахъæуа, мыййаг. Фæлæ-иу фидæны дæу фæуæд».

* * *

Иухатт Вагнер Парижы иу чиныгуадзæны хицаумæ бацыд æмæ йын афтæ:

– Месье, æз стыр композитор дæн æмæ фидæны фæлтæртæн фыссын! Дæ кад цæмæй уæләмæ схиза, уый тыххæй дын бар дæттын, цæмæй мын мæ музыкæ джиппы рауадзай...

– Фидæны фæлтæртæн фыссын, зæгъыс? – афарста йæ чиныгуадзæны хицау. – Фæләуу-ма, фæләуу! Ды Вагнер нæ дæ? – О, – сæрыстырæй дзуапп радта композитор.

Чиныгуадзæны хицау йæ уæхсчытæ базмæлын кодта æмæ загъта:

– Æз фидæны фæлтæртæн фыст музыкæмæ ницы бар дарын, месье Вагнер. Мæ фыртыфыртмæ бауай – уый дын дæ хъуыдагмæ æркæсдзæн...

* * *

Григ æмæ йæ хæлар дирижер Франц Байер кæсаг ахстой. Григæн æвиппайды йæ сæры цавæрдæр музыкалон фразæ фегуырды. Йæ хызынай гæххæтты гæбаз фелвæста æмæ йæ ууыл афыста, стæй гæххæтт æнцæд-æнцойæ йæ фарсмæ æрæвæрдта. Уалынджы æваст радымгæ кодта, æмæ гæххæтт донмæ ныххауди, Григ æй нæ бафиппайдта, афтæмæй. Байер йе ‘нгуыры фæрцы

гæххæтт йæхимæ æрбаласта. Цы мелоди дзы фыст уыд, уый бакасти, гæххæтт амбæхста æмæ сабыргай базарæгау кодта. Григ æм æваст фæзылд æмæ йæ фæрсы:

– Уый циу?

Байер йæхи ницызонæг скодта æмæ уыцы сабырæй загъта:

– Циу, зæгъыс? Мæнæ ма сæры цы идейæ фæзынд, уый.

– Гъы! – йæ къухтæ кæрæдзиуыл ныццагъта Григ, – æмæ, дам, диссæгтæ æмæ æмбисæндтæ нæ вæййы! Нæ дæ бауырндзæни, цалдæр минуты размæ мæнæн дæр ма сæры раст ахæм идейæ фæзынди!..

* * *

Андерсен æнцонæй фыста йæ аргъæуттæ. Йæ даргъ уацмыстыл дæр иу кæнæ дыууæ бонæй фылдæр нæ хардз кодта. Иухатт ын йæ зонгæ хъазгæмхасæнты афтæ:

– Ног исты хабар та ма ныффысс. Мæнæ дзаума кæмæй рæхсынц, ахæм судзины тыххæй дæр дæ бон куы у ныффыссын!

Æмæ дын Андерсен дæр, æцæг, куы ныффыссид судзины тыххæй замманай аргъау.

* * *

Иухатт Вальтер Скоттæн загътой, ивгъуыд заманты сгуыхт лæгты тыххæй нæ, фæлæ, дам ма абоны амалджын адæймæгты тыххæй ныффысс. Уый сын ахæм дзуапп радта:

– Йæ цард æфтиагæн, мулкæн чи снывонд кæны, тона йеддæмæ чи ницы зоны, уыдонæн биографи нæ вæййы. Уыдонæн ныффыссæн ис æрмæстдæр сæ райгуырды æмæ амарды азтæ.

АФОРИЗМТÆ

◆ Дзыллæйæ къух бакæнæн кæм нæй, ахæм ран бамбардзынæ, æдзæрæг бæстæ цы у, уый.

◆ Мадзура æмбалимæ ахæм уавæры бахаудзынæ, æмæ дæ сæр дæ кой суыдзæни, дзырдмондагимæ та дын фыдракæндæй тас у.

◆ Цардæн йæ райдайæн акварелæй фыст у, йæ кæрон та – тушæй.

◆ Раст цы у, уый раиртасыны охыл алчи йæ хъуыдытæ дзурын райдыдта, фæлæ дзы рæстдзинады бæсты разынди сæры цæфтæ.

◆ Газеттæ фыссынц: иу сылгоймаг цыппæрдæс хатты смой кодта. Æмæ цыппæрдæс хатты дæр йæ лæгыл уыд иузæрдион.

◆ Сылгоймагыл дур фехсæн ис, хæзнадур куы уа, уæд.

◆ Уарзондзинады фыстæг: «Уарзын дæ, хъæбыстæ дын кæнын. Ацы фыстæг æвæстиатæй аскъуыдтæ кæн».

◆ Дæ усмæ ахæм цæстæй кæс, цыма дæхи ус нæу, фæлæ кæйдæр.

◆ Авелæн цæргæбонты æрмæст тæригъæд кæнынц, Каиныл та ма суанг поэмæтæ дæр фыссынц.

◆ А дунейыл иу дæр иннæмæй афтæ хæсджын нæу, май-мулитæ Дарвинæй куыд хæсджын сты.

◆ Дуар дæ фæдыл ныггуыпп кæнын дын ницы хуызы бантысдзæни, рудзынгæй дæ куы разыввытт ласой, уæд.

Дон-Аминадо

◆ Кæй фæцардыстæм, уый тыххæй нын æппынфæстаг тæрхон рахастæуы – зæронды бонтæ.

◆ Фидæны фæлтæртæн фыссын, зæгъгæ, афтæ чи хъуыды кæны, уый ницæйаг автор у. Фыссæг хъуамæ ма зона, кæмæн фыссы, уый.

◆ Утæппæт цыртытæ уынгæйæ бар-æнæбары ахъуыды кæндзынæ: адæмæн а дунейыл мæлынæй дарддæр ницы куыст ис.

◆ Наукæйы ныхмæ аргумент: ацы дуне зоной, уый аккаг нæу.

◆ Шумерты мифологимæ гæстæ хуыцауттæ адæймаджы бафхæрдтой: æгæр уынæр, дам, кæны. Бæргæ мæ фæндид фенын: цымæ йын ныр та цы тæрхон рахæссиккой йæ иугæндзон хъæрхъæлæба, æрдиаг æмæ дзæгъæл дзæнгæдайы тыххæй.

◆ Китайаг æмбисонд: «Иу куыдз мæнгæфсон хыбыртмæ срайдта, æмæ йæ дæс мин куыдзы арвынæрд фестын кодтой».

Агургæ ‘мæ æнæаргæ эпиграф идеологиты тыххæй цавæрфæнды уацмысæн дæр.

◆ Цагъары æфсондзы бын адæм арæзтой кувæндæттæ. Куы ссæрибар сты, уæд та æвирхъау тасæй арвы онг рæдзæгъдтæ амайынц.

◆ Цавæрфæнды утопи дæр реалон куы свæййы, уæд дзы рауайы чъизи, æлгъаг фын.

◆ Ацы мæнг дунейы аксиомæтæ, мæнæ газеттæ æрвылбон цы цаутæ фæфыссынц, уыдонæй уæлдай ницыуал фæахадынц.

◆ Нæ реалон цардмæ кæсгæйæ мæм уайсахат астмæ фæзыны.

◆ Хъазтæй цæмæн хъуамæ рацæуæм, партийыл нæ къух цæмæн хъуамæ сисæм, кæд æмæ нын, **фыдæнхъæл** кæй фæкæнæм, ахæмтæ дзæвгар баззад!

◆ Адæймаг куыд зæронддæр кæны, афтæ йæ тарстытæ ивын байдайы кæнгæ мидбылхудтæй.

◆ Эволюци: Прометей мах рæстæджы оппозиционерты депутат уайд.

◆ Алчидæр арф нынныгъуылд йæ Тарсты агъуды – уый йын пылыстæгæй конд мæсыг у.

◆ Гъæй-джиди, адæймаг куы нæма фæзынд, уæд куы райгуырдаин!

Эмиль Мишель Чоран

Цъары фæрстыл:

2. Дыдынбындз.
3. Гæлæбу.
4. Малусæг.

* * *

<i>Корректор</i>	<i>Заира КАРАЦЕВА</i>
<i>Компьютерный набор</i>	<i>Марина КИРГУЕВА</i>
<i>Компьютерная верстка</i>	<i>Ирида КОДЗАТИ</i>
<i>Дизайн</i>	<i>Залина ГУРИЕВА</i>

Журнал зарегистрирован в Управлении Федеральной службы по надзору за соблюдением законодательства в сфере массовых коммуникаций и охране культурного наследия по Южному Федеральному Округу.

Свидетельство о регистрации ПИ № ТУ 15-00038 от 30 декабря 2010 г.

Журналы цы æрмæг рацæуа, уымæй æндæр мыхуырон оргæн куы пайда кæна, уæд хъуамæ амынд уа, «Мах дуг»-æй ист кæй у, уый.

Журналмæ цы кæухфыстытæ цæуы, уыдон редакци рецензи нæ кæны, стæй сæ автортæн фæстæмæ нæ дæтты.

Учредители: Министерство культуры и массовых коммуникаций РСО-Алания, Государственное учреждение «Литературно-художественный и общественно-политический журнал «Мах дуг».

Подписано к печати 15.08.11. Формат издания 60x84 1/16. Бум. офсет. № 1. Гарнитура шрифта Муз1. Печать офсетная. Усл. п. л. 8,37. Учетно-изд. л. 7,27. Тираж 1100 экз. Заказ № 346. Цена свободная.

Адрес редакции: 362015, г. Владикавказ, пр. Коста 11.

E-mail редакции: mahdug@mail.ru. Тел. 25-09-64; 25-09-74; 25-22-47.

*Отпечатано в ОАО «Осетия-Полиграфсервис»
РСО-Алания, 362015, г. Владикавказ, пр. Коста, 11. Дом печати.*

Индекс 73247